Ю. М. Бохан С. М. Цемушаў

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ

6

са старажытных часоў да канца XV ст.

Частка **2**

Спампавана з сайта www.aversev.by

Выдавецтва Аверсэв

Дапамагаем вучыць, дапамагаем вучыцца

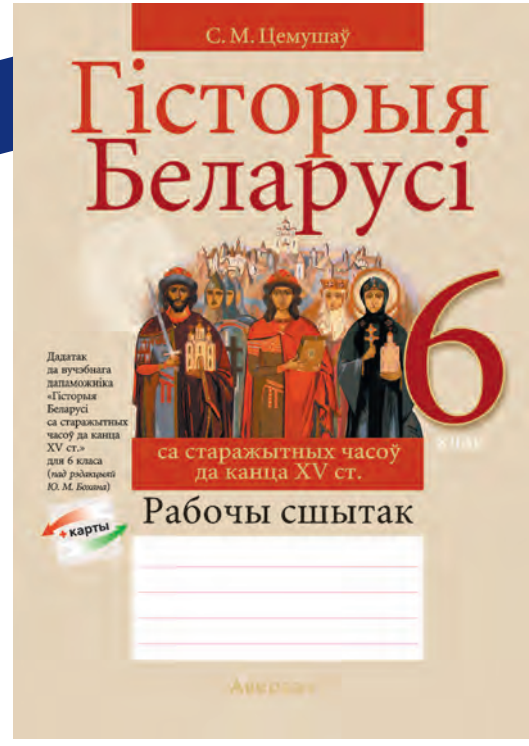

Гісторыя Беларусі са старажытных часоў да канца XV ст. 6 клас. Рабочы сшытак

С. М. Цемушаў

Рабочы сшытак падрыхтаваны ў адпаведнасці з вучэбнай праграмай і вучэбным дапаможнікам па гісторыі Беларусі для 6 класа пад рэдакцыяй доктара гістарычных навук Ю. М. Бохана. У ім прыведзены заданні рознага ўзроўню складанасці, накіраваныя на замацаванне і праверку ведаў, атрыманых вучнямі на ўроках, а таксама на фарміраванне картаграфічных і храналагічных уменняў. Карты для зручнасці карыстання прадстаўлены ў выглядзе картасхем.

Рэкамендавана
Навукова-метадычнай установай
«Нацыянальны інстытут адукацыі»
Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь

Ю. М. Бохан
С. М. Цемушаў

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ
са старажытных часоў да канца XV ст.

Вучэбны дапаможнік
для 6 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай мовай навучання

Пад рэдакцыяй доктара гістарычных навук Ю. М. Бохана

У дзвюх частках
Частка 2

Дапушчана
Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь

Мінск
Выдавецкі цэнтр БДУ
2016

Спампавана з сайта www.aversev.by

УДК 94(476)".../14"(075.8)
ББК 63.3(4Беи)я73-1
Б86

А ў т а р ы:
Ю. М. Бохан — § 1—14 часткі 2, абагульненні, слоўнік;
С. М. Цемушаў — «Слова да вучняў», «Уводзіны», § 1—16 часткі 1, абагульненні, слоўнік, метадычнае забеспячэнне

Р э ц э н з е н т ы:
аддзел гісторыі Беларусі Сярэдніх вякоў і пачатку Новага часу дзяржаўнай навуковай установы «Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі» (кандыдат гістарычных навук, дацэнт, загадчык аддзела *В. А. Варонін*); настаўнік гісторыі вышэйшай катэгорыі дзяржаўнай установы адукацыі «Гімназія № 15 г. Мінска» *В. М. Капанёва*; доктар гістарычных навук, прафесар, прарэктар па вучэбнай рабоце ўстановы адукацыі «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт» *Д. У. Дук*; настаўнік гісторыі вышэйшай катэгорыі дзяржаўнай установы адукацыі «Гімназія № 56 г. Мінска» *П. М. Гламбоцкі*

Бохан, Ю. М.

Б86 Гісторыя Беларусі са старажытных часоў да канца XV ст. : вучэб. дапам. для 6-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання : у 2 ч. Ч. 2 / Ю. М. Бохан, С. М. Цемушаў ; пад рэд. Ю. М. Бохана. — Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2016. — 146 с. : іл.

ISBN 978-985-553-392-5.

УДК 94(476)".../14"(075.8)
ББК 63.3(4Беи)я73-1

ISBN 978-985-553-392-5 (ч. 2)
ISBN 978-985-553-349-9

© Бохан Ю. М., Цемушаў С. М., 2016
© Афармленне. РУП «Выдавецкі цэнтр БДУ», 2016

Спампавана з сайта www.aversev.by

Звесткі пра вучэбны дапаможнік

Дарагія сябры! Перш чым пачынаць працаваць з дапаможнікам, уважліва азнаёмцеся з яго зместам. Кніга складаецца з дзвюх частак, у кожнай з якіх — па два вялікія раздзелы. Раздзелы падзяляюцца на параграфы, якія змяшчаюць некалькі пунктаў, абазначаных лічбамі.

Дапаможнік пачынаецца з «Уводзін». Там даюцца агульныя звесткі пра гісторыю Беларусі ў старажытнасці і Сярэднявеччы, пра асноўныя крыніцы, з якіх мы даведаліся аб тых далёкіх часах.

Кожны параграф пачынаецца з пытанняў у рубрыцы «Успомніце» і завяршаецца пытаннямі да тэксту. Пытанні ёсць і ў тэксце. Паспрабуйце адказаць на кожнае з іх. Гэта дазволіць больш удумліва і поўна засвоіць новы матэрыял, звязаць яго з тымі ведамі, якія вы набылі раней.

Каб адказаць на некаторыя пытанні, трэба не толькі зразумець прачытанае, але і больш падумаць, паразважаць, а калі неабходна, звярнуцца па дапамогу да настаўніка. Такія пытанні пазначаны зорачкай.

У некаторых пунктах вы знойдзеце рубрыку «Гістарычная даведка». Яе матэрыялы паглыбяць вашы веды па прадмеце. Вывучэнне гісторыі грунтуецца на выкарыстанні гістарычных крыніц. Іх змест дазваляе нам зазірнуць у мінулае, даведацца пра падзеі далёкіх часоў ці пра тое, як іх ацэньвалі сучаснікі. У рубрыцы «Цікава ведаць» прыводзяцца дадатковыя гістарычныя факты, кароткія ўрыўкі з гістарычных твораў, летапісаў і іншых пісьмовых крыніц.

На старонках падручніка вы знойдзеце малюнкі. Яны таксама патрабуюць вашай увагі. Вызначце, што з прачытанага ў тэксце яны адлюстроўваюць. Звяртайце ўвагу і на картасхемы. Яны дазволяць дапоўніць вашу вандроўку ў часе па краіне нашых продкаў падарожжам у прасторы. Тлумачэнні слоў, выдзеленых у тэксце ***тлустым***

Спампавана з сайта www.aversev.by

курсівам, — абавязковыя для засваення. Іх азначэнні, а таксама паняцці, пазначаныя *курсівам*, можна знайсці ў «Слоўніку гістарычных паняццяў і тэрмінаў», змешчаным у канцы кожнай з дзвюх частак дапаможніка. Даты, якія неабходна запомніць, а таксама імёны славутых гістарычных асоб вылучаны **тлустым шрыфтам**. У вучэбным дапаможніку выкарыстаны наступныя ўмоўныя абазначэнні:

— успомніце;

— пра што вы даведаецеся ў параграфе;

— цікава ведаць;

26—27
— звярніцеся да атласа (Гісторыя Беларусі: другая палова XIII — першая палова XVI ст.: атлас: вучэб. дапам. для 7-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання. Мінск: Белкартаграфія, 2015);

— звярніцеся да электронных адукацыйных рэсурсаў (электронны адукацыйны рэсурс «Гісторыя Беларусі. 6 клас», размешчаны на нацыянальным адукацыйным партале: http://e-vedy.adu.by);

— наведайце славутыя мясціны;

— галоўнае ў параграфе;

— адкажыце на пытанні.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Раздзел I

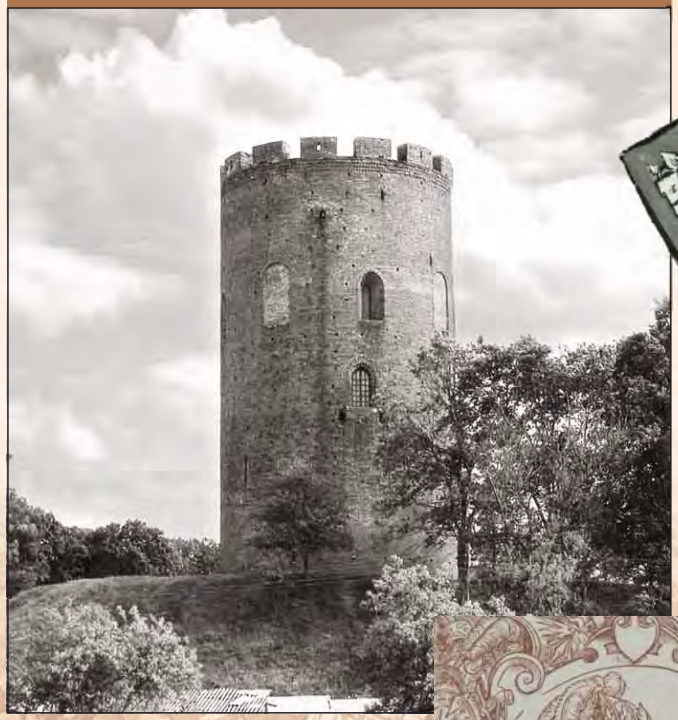

Спампавана з сайта www.aversev.by

У сярэдзіне XIII ст. у Еўропе з'явілася новая дзяржава. Яна была ўтворана на землях Літвы і Заходняй Беларусі. З цягам часу гэтая дзяржава стала самай магутнай ва Усходняй Еўропе. Да яе далучылася большая частка былой Кіеўскай Русі. Таму дзяржава стала называцца «Вялікае Княства Літоўскае і Рускае». У цэнтры яе знаходзіліся беларускія землі. Мова і культура нашага народа займалі ў княстве галоўныя пазіцыі. Жыхары гэтай дзяржавы былі рамеснікамі і земляробамі, таленавітымі мастакамі і дойлідамі. Але, калі патрабавалася, яны маглі даць магутны адпор любому ворагу.

З першага раздзела вы даведаецеся, якія прычыны прывялі да ўтварэння гэтай дзяржавы, хто былі яе першыя ўладары. Вы ўбачыце, як яна мацнела і развівалася, з кім варагавала і з кім старалася сябраваць. Вам, напэўна, будзе цікава, якія помнікі культуры на беларускай зямлі былі створаны ў гэты час.

Жыхары Вялікага Княства Літоўскага захоўвалі культуру і традыцыі папярэдніх часоў. Большасць іх былі праваслаўнымі. Аднак з канца XIV ст. галоўнай рэлігіяй у дзяржаве стала каталіцтва. Вы даведаецеся, чаму гэта адбылося.

Спампавана з сайта www.aversev.by

§ 1. Утварэнне Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ)

?! *1. Хто такія балты? На якія групы і плямёны падзяляліся балты ў пачатку Сярэднявечча?*
2. Якія адносіны складваліся паміж балтамі і ўсходнімі славянамі ў Раннім сярэднявеччы?

! У XIII ст. у выніку аб'яднання балтаў і ўсходніх славян, якія жылі ў Панямонні, узнікла моцная дзяржава. Хутка яе заўважылі ў Еўропе. Уладар новай дзяржавы нават атрымаў тытул караля. Як жа гэта адбылося? Якую ролю ў стварэнні гэтай дзяржавы адыграла насельніцтва беларускіх зямель?

1. Перадумовы ўтварэння Вялікага Княства. У сярэдзіне XIII ст. ва Усходняй Еўропе ўтварылася новая дзяржава. У яе ўвайшлі літоўскія і частка беларускіх («рускіх») зямель. Таму пазней дзяржава атрымала назву «Вялікае Княства Літоўскае і Рускае». Часцей яе называлі проста «Вялікае Княства Літоўскае».

З дапамогай картасхемы на с. 8 дакажыце слушнасць гэтай назвы.

Якія ж былі перадумовы ўтварэння Вялікага Княства? Перш за ўсё гэта суседства ў басейне р. Нёман усходнеславянскіх і балцкіх плямёнаў. Славяне і балты знаходзіліся на розных узроўнях развіцця. На славянскіх землях існавалі багатыя гарады з развітымі рамёствамі. Тут былі даўнія традыцыі дзяржаўнай арганізацыі. Усім гэтым не маглі пахваліцца балты. Але затое яны славіліся як грозныя воіны, якіх баяліся ворагі.

На землях балтаў вылучаліся дзве вобласці — *Аўкштайція* і *Жамойць*. Адзін з раёнаў Аўкштайціі называўся **Літва**. Ён стаў цэнтрам аб'яднання балцкіх плямёнаў.

Калі Літва ўпершыню згадваецца ў пісьмовых крыніцах?

Літоўцы паспяхова ваявалі з крыжакамі. У 1236 г. яны разбілі ордэн мечаносцаў пад Шаўлямі. Пасля гэтага ордэн ужо не мог

Спампавана з сайта www.aversev.by

Калі і з якой мэтай быў створаны ордэн мечаносцаў?

існаваць як самастойная дзяржава. Рэшткі яго былі далучаны да больш моцнага Тэўтонскага ордэна. Ён знаходзіўся на захад ад Літвы — у Прусіі.

Гарады ўсходніх славян
Крэпасці і замкі, пабудаваныя крыжакамі
Гарады ў землях балтаў, залежныя ад Полацка
прусы — Назвы балцкіх плямёнаў
літва — Назвы фіна-ўгорскіх плямёнаў
Межы дзяржаў у першай трэці XIII ст.
Межы балцкіх плямёнаў і далучаных тэрыторый
Межы аб'яднання літоўскіх плямёнаў каля 1230 г.

▲ Літоўскія землі ў першай трэці XIII ст.

? *Знайдзіце на картасхеме тэрыторыі Аўкштайціі, Жамойці і Літвы. Падумайце, якія выгады і небяспеку мела іх геаграфічнае становішча.*

Спампавана з сайта www.aversev.by

Літоўскія воіны XIII ст. у паходзе

Калі адбылося мангольскае нашэсце на землі Русі?

Поспехі Літвы прыцягвалі да яе беларускія землі, якія таксама змагаліся з крыжакамі. У сярэдзіне XIII ст. над Усходняй Еўропай навісла новая пагроза. У выніку мангольскага нашэсця большасць зямель Русі была захоплена. Для беларускіх зямель пошук моцных саюзнікаў стаў жыццёва неабходным.

Наступнай перадумовай з'яўлення дзяржавы стала гаспадарчае ўзвышэнне Беларускага Панямоння. Гэта быў край развітой сельскай гаспадаркі, рамёстваў і гандлю. Тут знаходзіліся гарады Новагародак (цяпер Навагрудак), Слонім, Ваўкавыск і інш. Панямонне было адным з найбольш спакойных рэгіёнаў на землях Русі. Крыжакі і татара-манголы доўгі час нават не дасягалі яго тэрыторыі.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Кантакты славян і балтаў былі ў Панямонні асабліва цеснымі. Мясцовыя купцы і рамеснікі бачылі ў Літве не канкурэнта, а саюзніка ў барацьбе з ворагамі. Яны спакойна ўспрымалі ўмацаванне ў беларускіх гарадах улады літоўскіх князёў. Часам гараджане самі запрашалі іх на княжанне.

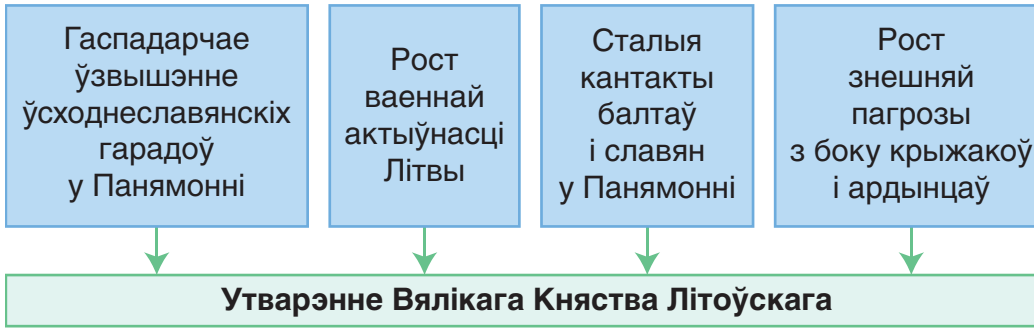

? *З дапамогай схемы растлумачце перадумовы стварэння Вялікага Княства Літоўскага і Рускага.*

2. Міндоўг — першы ўладар новай дзяржавы. Адным з самых магутных літоўскіх князёў быў **Міндоўг**. Ён змог падпарадкаваць сабе іншых літоўскіх валадароў. У сярэдзіне XIII ст. князь Міндоўг пашырыў сваю ўладу на Беларускае Панямонне.

◀ Міндоўг. Гравюра XVI ст.

? *Паразважайце, чаму мастак паказаў Міндоўга менавіта ў вобразе воіна.*

Спампавана з сайта www.aversev.by

Узвышэнне Міндоўга выклікала незадаволенасць іншых літоўскіх князёў. Яны ўзнялі супраць яго мяцеж. Мяцежнікаў падтрымалі крыжакі і галіцка-валынскія князі. Аднак Міндоўг разбурыў небяспечны саюз. Ён прыняў каталіцтва і ў **1253 г.** каранаваўся ў Новагародку. Каралеўскую карону прыслаў Міндоўгу сам Папа Рымскі. Каранацыя Міндоўга можа лічыцца афіцыйнай датай утварэння **Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ)**.

Каб заключыць мір з крыжакамі, Міндоўг часова аддаў ім частку Жамойці. Давялося таксама адмовіцца ад Новагародка, Ваўкавыска і Слоніма. Яны былі перададзены Раману, сыну

▲ Пячатка Міндоўга

▲ Каранацыя Міндоўга. Мастак *Адомас Варнас*

? *Уважліва разгледзьце малюнак і адкажыце, хто праводзіў абрад каранацыі. Пра што гэта сведчыць?*

Спампавана з сайта www.aversev.by

галіцка-валынскага князя Данілы. За яго другога сына, Шварна, Міндоўг аддаў сваю дачку.

Пасля гэтага ён расправіўся з мяцежнымі літоўскімі князямі і вярнуў сабе Новагародак. Галіцка-валынскія князі спрабавалі аслабіць уладу Міндоўга пры дапамозе мангола-татараў. Аднак іх паход на Літву і Беларускае Панямонне значных поспехаў не прынёс.

З Аповесці пра князёў Міндоўга, Войшалка і Трайдзеня

У год 1252… У той жа год выгнаў Міндоўг сваіх пляменнікаў Таўцівіла і Эдзівіда… Ён паслаў іх… на Русь, ваяваць, да Смаленска, і сказаў: «Хто што захопіць, хай тым і валодае». Сам жа ён, варагуючы з імі, вераломна завалодаў Літвою, захапіў усю зямлю Літоўскую і шматлікае дабро іх і прысвоіў іх набытак…

Калі ўведаў Міндоўг, што Таўцівілу хочуць дапамагаць божыя дваране, і біскуп, і ўсе рыжскія воіны, ён спалохаўся і таемна паслаў да рыжскага магістра, і пераканаў яго з дапамогаю багатых дарункаў, улагодзіў яго, паслаўшы шмат золата і срэбра… І сказаў ён [магістру]: «Калі ты заб'еш або выганіш Таўцівіла, атрымаеш яшчэ больш». Магістр жа адказаў: «…Пакуль не пашлеш да Папы і не прымеш хрышчэння — не адолееш ворага…»

Міндоўг прыслаў да Папы і прыняў хрышчэнне. Аднак хрышчэнне яго было няшчырае, ён таемна прыносіў ахвяры сваім багам… целы мёртвых спальваў і адкрыта трымаўся свайго язычніцтва.

Аб якіх спосабах умацавання ўлады Міндоўгам расказваецца ў дакуменце?

3. Барацьба за ўмацаванне дзяржавы. Насельніцтва перададзенай крыжакам Жамойці не жадала скарыцца ворагу. У 1260 г. жамойты разбілі крыжакоў у бітве каля возера Дурбе. На землях Тэўтонскага ордэна выбухнула паўстанне.

Пасля гэтага Міндоўг разарваў пагадненне з крыжакамі. Ён уступіў у саюз з Аляксандрам Неўскім, князямі Полацка і Віцебска. Аднак супраць яго арганізавалі новую змову. У **1263 г.** Міндоўг быў забіты. На чале дзяржавы стаў адзін са змоўшчыкаў — жамойцкі князь Транята.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Паводле летапісаў, не апошняй прычынай забойства Міндоўга стала тое, што ён хацеў забраць жонку аднаго з літоўскіх уладароў — Даўмонта. Калі Міндоўг быў забіты, Даўмонт уцёк у Пскоў. Там яго прыязна прынялі пскавічы, і ён стаў іх князем. Даўмонт хрысціўся па праваслаўным абрадзе пад імем Цімафей і нават прызнаны святым.

Выкажыце сваё стаўленне да ўчынку Даўмонта. Як вы думаеце, чаму ён быў гасцінна прыняты пскавічамі?

Становішча маладой дзяржавы было нялёгкім. Знешняя небяспека ўскладнялася ўнутранай барацьбой. ВКЛ фактычна страціла беларускія землі. Дзяржава магла ператварыцца ў дробнае, чыста балцкае княства. У гэтых абставінах рашучасць праявіў сын Міндоўга **Войшалк**. З дапамогай пінскіх князёў ён падпарадкаваў сабе Новагародак. Затым пры падтрымцы навагрудчан ён падначаліў Літву. Такім чынам, жыхары беларускіх зямель адыгралі ключавую ролю ў вяртанні дзяржаве адзінства.

Аднаўленне ВКЛ мела не меншае значэнне, чым яго ўтварэнне. Калі б пінчукі і навагрудчане не падтрымалі Войшалка, сумесная балта-славянская дзяржава магла б знікнуць. Такім чынам, продкі беларусаў адыгралі галоўную ролю ў яе захаванні.

Хутка Войшалк сышоў у манастыр. Князі, якія кіравалі пасля яго, здолелі пашырыць сваю ўладу на ўсё Верхняе Панямонне. У канцы

Войшалк — манах. Помнік у Навагрудку

Як вы лічыце, чаму сучасны скульптар паказаў Войшалка менавіта ў такім вобразе?

Спампавана з сайта www.aversev.by

4

XIII ст. вялікім князем стаў Віцень, які кіраваў да 1316 г. Яго ўлада была досыць трывалай. Значная частка беларускіх зямель знаходзілася ўжо ў складзе Вялікага Княства Літоўскага.

Такім чынам, важныя прычыны і шэраг перадумоў прывялі да стварэння новай дзяржавы — Вялікага Княства Літоўскага і Рускага. Яе стварэнне і далейшае падтрыманне было б немагчымым без актыўнага ўдзелу продкаў беларусаў.

1. Якія перадумовы садзейнічалі ўтварэнню новай дзяржавы — Вялікага Княства Літоўскага?
2. Чым адрозніваліся ў сваім развіцці славяне і балты?
3. Якія асаблівасці мела тэрыторыя Панямоння?
4. З якімі знешнімі і ўнутранымі цяжкасцямі сутыкнуўся Міндоўг на шляху ўзмацнення сваёй улады?
5. Якая падзея можа лічыцца афіцыйнай датай утварэння Вялікага Княства Літоўскага?
6. У якіх умовах адбывалася развіццё новай дзяржавы ў канцы XIII — пачатку XIV ст.?

7*. Падумайце, чаму насельніцтва беларускіх зямель было зацікаўлена ва ўмацаванні ўлады літоўскіх князёў.

§ 2. Умацаванне велікакняжацкай улады. Барацьба з крыжакамі

1. *У склад якіх княстваў уваходзілі беларускія землі ў першай палове XIII ст.?*
2. *Якімі былі адносіны балтаў і славян у Панямонні напярэдадні ўтварэння ВКЛ?*
3. *Хто такія крыжакі?*

На працягу XIV ст. уся тэрыторыя сучаснай Беларусі ўвайшла ў склад Вялікага Княства Літоўскага. Да яго далучыліся і іншыя ўсходнеславянскія землі. Як адбываўся працэс фарміравання тэрыторыі новай дзяржавы? Якія знешнія прычыны спрыялі гэтаму? Як нашы продкі змагаліся з небяспекай з боку крыжакоў?

Спампавана з сайта www.aversev.by

1. Шляхі ўключэння беларускіх зямель у склад ВКЛ. Да канца XIV ст. у склад Вялікага Княства Літоўскага ўвайшлі ўсе беларускія землі. Гэта адбывалася рознымі шляхамі. Часам мясцовыя жыхары бачылі ў літоўскіх уладарах надзейную абарону ад ворагаў. Таму яны самі запрашалі іх да сябе на княжанне. Тады з літоўскімі князямі заключаліся спецыяльныя дагаворы. Яны гарантавалі беларускім землям захаванне даўніх парадкаў.

Дзяржава Міндоўга каля 1250 г.
Вялікае Княства Літоўскае пры Віценю ў 1315 г.
Тэрыторыі, далучаныя да ВКЛ
пры Гедзіміне (1316—1341)
пры Альгердзе (1345—1377)

▲ ВКЛ падчас кіравання першых літоўскіх князёў

? *З дапамогай схемы на с. 16 знайдзіце тэрыторыі, якія ўвайшлі ў склад ВКЛ: 1) праз дамову; 2) праз шлюб; 3) ваенным шляхам.*

Спампавана з сайта www.aversev.by

Шляхі ўваходжання беларускіх зямель у ВКЛ

са згоды мясцовых жыхароў, праз дагавор	праз шлюб	ваенным шляхам
Полацкае княства, Менскае княства	Віцебскае княства	Берасцейшчына, Мсціслаўскае княства

Са згоды мясцовых жыхароў апынуўся пад уладай ВКЛ Полацк. Добраахвотна ўвайшла ў склад ВКЛ і Віцебская зямля. Аднак яна была далучана да Вялікага Княства дзякуючы шлюбу. Віцебскі князь аддаў сваю дачку за літоўскага князя Альгерда. Пасля яго смерці Альгерд стаў княжыць у Віцебску.

▲ Князь Даніла Астрожскі ў бітве на Сіняй Вадзе. 1362 г. Мастак *Артур Арлёнаў*

? *Як вы думаеце, на чыім баку змагаліся воіны з украінскіх зямель? Чаму?*

Спампавана з сайта www.aversev.by

Хроніка Літоўская і Жамойцкая так апісвае бітву на Сіняй Вадзе: «Альгерд, заключыўшы перамір'е на два гады з крыжакамі прускімі і лівонскімі, выправіўся супраць татараў у Дзікія Палі; ішлі з ім таксама чатыры яго пляменнікі Карыятавічы: Аляксандр, Канстанцін, Юрый, Фёдар — навагрудскага князя Карыята сыны. А калі прыйшлі да Сіняй Вады, мінуўшы Канеў і Чаркасы, паказалася ім у полі вялікая арда з трыма царкамі, на тры абозы падзеленая… Убачыўшы, што татары гатовыя да вайны, Альгерд падзяліў войска сваё на шэсць палкоў, закрыўленых па баках… каб татары... акружыць іх і стрэламі знішчыць не маглі. А потым з вялікім запалам татары жалезны град з лукаў на літву густа пусцілі, але ім не нашкодзілі. Літва ж з руссю наскочыла хутка з коп'ямі і шаблямі, ударыла, прарвала і змяшала іх шэрагі, іншыя ж, а менавіта навагрудцы з Карыятавічамі, стрэламі з арбалетаў валілі іх з коней, насядаючы на іх з бакоў. Разбітыя татары ляцелі, як снапы ад раптоўнага ветру… пачалі мяшацца і ўцякаць па шырокіх палях. Там жа былі забітыя тры іх царкі… Мурзаў і ўланаў забіта было вельмі многа, трупаў татарскіх поўныя палі і рэкі былі…»

Знайдзіце ў тэксце доказы добрага ведання князем Альгердам вайсковай справы. Дзякуючы чаму літоўска-рускае войска здолела перамагчы?

Некаторыя землі былі далучаны ваенным шляхам. У **1362 г.** войскі ВКЛ у бітве на рацэ Сіняя Вада (Сінія Воды) разбілі татарскія сілы. Гэта было першае буйное паражэнне татараў ва Усходняй Еўропе. Яно паклала пачатак вызваленню рускіх зямель ад ардынскага ярма. Улада ВКЛ замацавалася на большай частцы ўкраінскіх зямель.

Якія старажытнарускія княствы размяшчаліся на ўкраінскіх землях да мангольскага нашэсця?

5

Уваходжанне беларускіх зямель у ВКЛ было прагрэсіўнай з'явай. Мясцовыя жыхары атрымлівалі надзейную абарону ад знешняга ворага.

З дапамогай дадатковых матэрыялаў высветліце час уваходжання вашай мясцовасці ў склад ВКЛ.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Пры гэтым яны захоўвалі свой лад, традыцыі і веру бацькоў. Ва ўнутраныя справы славянскіх княстваў вярхоўная ўлада амаль не ўмешвалася. Гэтым тлумачыцца хуткае далучэнне да ВКЛ новых тэрыторый Русі.

2. Княжанне Гедзіміна і Альгерда. Пасля смерці Віценя ў **1316 г.** княжацкі трон заняў яго брат **Гедзімін**. Пры ім ВКЛ ператварылася ў адзін з галоўных цэнтраў аб'яднання ўсходнеславянскіх зямель. Гедзімін праводзіў мудрую ўнутраную і знешнюю палітыку. Ён супрацьстаяў крыжацкай і татарскай агрэсіі. Пры ім актывізаваліся кантакты з Заходняй Еўропай. Адтуль ён запрашаў рамеснікаў і гандляроў. У часы Гедзіміна ВКЛ упершыню ўступіла ў антыгерманскі саюз з Польшчай.

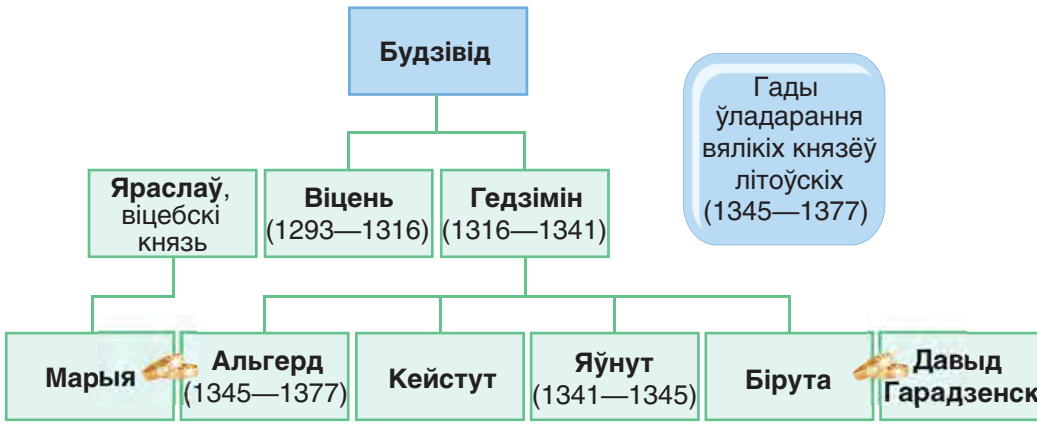

У 1338 г. Гедзімін заключыў гандлёвы дагавор з Лівонскім ордэнам. У канцы тэксту дакумента сказана, што дагавор заключаны «са згоды караля Літвы і яго дзяцей, і ўсіх баяр, якія таксама свае абрады пры гэтым здзейснілі, і са згоды епіскапа Полацка, караля [князя] горада Полацка і караля [князя] Віцебска, якія ўсе на гэтым вышэйназваным сходзе цалавалі крыж».

Пра што сведчыць удзел прадстаўнікоў мясцовых улад у заключэнні Гедзімінам гандлёвага дагавора?

Спампавана з сайта www.aversev.by

У **1323 г.** Гедзімін перанёс сталіцу дзяржавы ў Вільню (цяперашні Вільнюс — сталіца Літоўскай Рэспублікі). Гедзімін называў сябе «кароль ліцвінаў і русінаў». Вядучае месца ў Вялікім Княстве заняла славянская культура. Старабеларуская мова стала тут афіцыйнай. Пры Гедзіміне большая частка Беларусі апынулася ў складзе ВКЛ. Тры чвэрці насельніцтва дзяржавы складалі продкі сучасных беларусаў.

Пасля смерці Гедзіміна ў **1341 г.** трон заняў ягоны сын Яўнут. Але браты Яўнута **Альгерд** і **Кейстут** пазбавілі яго ўлады. У 1345 г. вялікім князем стаў Альгерд. Ён валадарыў у згодзе з Кейстутам, якому была перададзена ў кіраванне заходняя частка дзяржавы. Дзейнасць Кейстута была скіравана найперш на барацьбу з крыжакамі. Усходняй часткай дзяржавы кіраваў Альгерд. Ён стараўся пашырыць межы ВКЛ на ўсходзе. У барацьбе за «рускія землі» Альгерду давялося сутыкнуцца з Залатой Ардой. Яна лічыла гэтую тэрыторыю сваім уладаннем.

Якую тэрыторыю займала Залатая Арда?

▲ Гедзімін. Мастак *Павел Татарнікаў*

▲ Альгерд. Гравюра XVI ст.

Спампавана з сайта www.aversev.by

У Маскоўскім летапісе пра Альгерда гаворыцца: «Ён не піў ні віна, ні піва, меў вялікі розум і падпарадкаваў многія землі. Таемна рыхтаваў свае паходы. Ваяваў не столькі колькасцю [людзей], колькі ўмельствам».

Звярніце ўвагу на тое, што такая характарыстыка дадзена ворагамі літоўскага князя. Аб чым гэта сведчыць?

Няпроста складваліся адносіны і з Маскоўскім княствам. Яно таксама стала прэтэндаваць на ролю аб'яднальніка Русі.

За час княжання Альгерда **(1345—1377)** тэрыторыя ВКЛ павялічылася ў два разы. Аб'яднанне ўсходнеславянскіх княстваў стала галоўнай задачай дзяржавы. Гэта было карысна для беларускіх зямель. Яны занялі цэнтральнае месца ў краіне. Выгоднае размяшчэнне спрыяла развіццю эканомікі і культуры. Тым самым забяспечвалася вядучая роля беларускіх зямель у Вялікім Княстве.

5

Што вы ведаеце пра ордэн мечаносцаў? Узгадайце, калі ён пацярпеў паражэнне пад Шаўлямі.

3. Барацьба з крыжацкай агрэсіяй. Пасля паражэння ордэна мечаносцаў пад Шаўлямі Папа Рымскі загадаў ім далучыцца да Тэўтонскага ордэна. У Прыбалтыцы ўтварылася дзве правінцыі ордэна — пруская і лівонская. Паміж імі ляжала Жамойць. Крыжакі прагнулі захапіць яе, каб злучыць свае землі.

5

▲ Асноўныя напрамкі крыжацкай агрэсіі

? *Чым былі абумоўлены напрамкі паходаў крыжакоў?*

Спампавана з сайта www.aversev.by

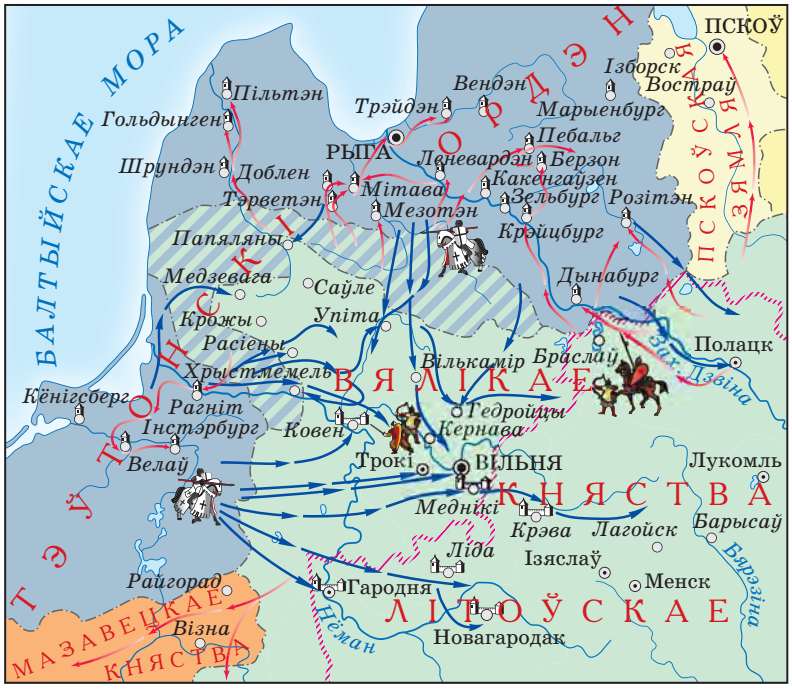

Замкі, пабудаваныя літоўскімі князямі

Крэпасці і замкі, пабудаваныя крыжакамі

Напрамкі нападаў нямецкіх рыцараў у XIV ст.

Напрамкі паходаў літоўскіх войскаў у XIV ст.

▲ Супрацьстаянне ордэна і ВКЛ у XIV ст.

? *На падставе картасхемы растлумачце неабходнасць захопу крыжакамі тэрыторыі Жамойці.*

Да XIV ст. крыжовыя паходы ў Палесціну спыніліся. Таму барацьба з язычнікамі-літоўцамі стала асноўнай задачай тэўтонаў.

На захопленых землях крыжакі будавалі за́мкі, якія служылі апорай для далейшых паходаў. У адказ вялікія князі літоўскія стараліся ўзвесці магутны абарончы пояс. Непрыступнымі цвярдынямі сталі замкі ў Гародні (зараз Гродна), Новагародку, Лідзе, Крэве і іншых гарадах.

Знайдзіце гэтыя гарады на картасхеме «ВКЛ у канцы XV ст.» на 2-м форзацы.

Спампавана з сайта www.aversev.by

4. Староста Давыд Гарадзенскі. Князь Андрэй Полацкі.

Славу абаронцы ад крыжакоў Беларускага Панямоння набыў *староста* **Давыд Гарадзенскі**. Ужо ў 1305 г. ён разбіў нямецкіх рыцараў каля Гародні. У наступным годзе Давыд узначаліў паспяховую абарону гэтага горада ад тэўтонаў.

У 1314 г. крыжакі напалі на Новагародак. Давыд знішчыў увесь крыжацкі абоз, забраў іх коней і прымусіў рыцараў уцякаць. Мала хто з крыжакоў вярнуўся дамоў.

Неўзабаве Давыд сам узначаліў паход на Прусію. Потым ён ваяваў у Мазовіі на ўсходзе Польшчы. Слава Давыда грымела далёка за межамі ВКЛ. Ён бараніў ад нямецкіх і дацкіх рыцараў Пскоў. Яго воіны даходзілі ажно да Рэвеля (сучасны Талін).

У 1326 г. Давыд удзельнічаў у сумесным з Польшчай паходзе на Брандэнбург. Аднак па дарозе назад Давыд быў забіты.

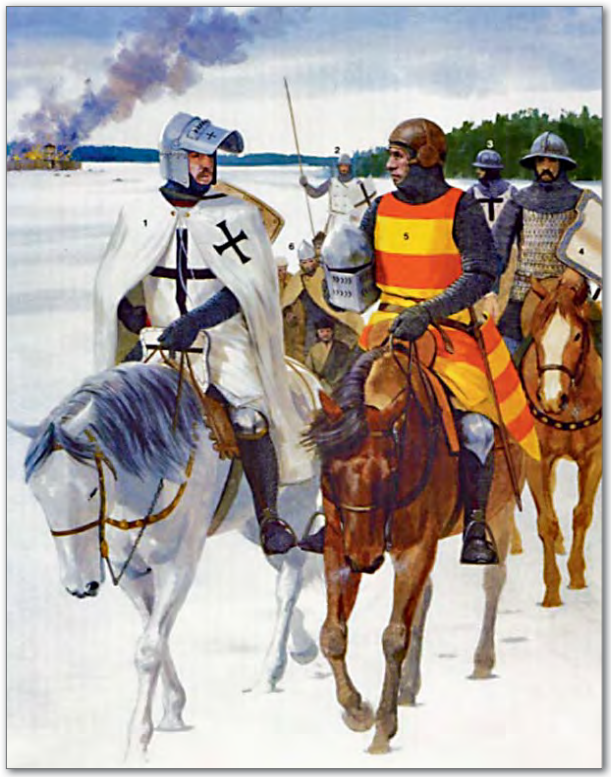

◀ Выправа крыжакоў на беларускія землі. Сярэдзіна XIV ст.

▲ Герб Тэўтонскага ордэна

Спампавана з сайта www.aversev.by

▲ Давыд Гарадзенскі.
Мастак *Павел Татарнікаў*

▲ Помнік Андрэю
Альгердавічу ў Полацку

? *Хто, на вашу думку, з вядомых ужо вам палачан таксама можа быць уганараваны помнікам?*

У другой палове XIV ст. пачасціліся паходы лівонскіх рыцараў на землі Беларускага Падзвіння. Цэнтрам абароны Падзвіння стаў Полацк. Тут княжыў Андрэй Альгердавіч. Ён вёў асноўныя ваенныя дзеянні з крыжацкім горадам Дынабургам (цяпер Даўгаўпілс у Латвіі). Гэты горад знаходзіўся паблізу ад Полацка і ўвесь час пагражаў яму. Не раз палачане спусташалі ваколіцы Дынабурга і іншых крыжацкіх замкаў.

Князь Андрэй змагаўся не толькі з крыжакамі, але і з іншымі ворагамі. Ён ваяваў з татарамі, вылучыўся як адзін з галоўных герояў Кулікоўскай бітвы. Скончыў жыццё славуты князь на полі бою падчас бітвы на рацэ Ворскла.

Спампавана з сайта www.aversev.by

З хронікі Мацея Стрыйкоўскага

На другі ж год 1326 Уладзіслаў Лакетак, узяўшы ў Гедзіміна на дапамогу тысячу дзвесце чалавек літоўскага рыцарства, якімі камандаваў гетман Давыд, слаўны староста гарадзенскі… сам сваёй асобай выправіўся… супраць Вальдэмара, маркграфа Брандэнбургскага… а з той прычыны, што ніякага адпору супраць сябе не меў, ад ракі Одэр і ад Брандэнбурга аж да Франкфурта ўсе землі маркграфства Брандэнбургскага паваяваў, пабраў і ўшчэнт агнём, жалезам, гвалтам знішчыў…

Не змог сцярпець гэтага спусташэння і лютасці літоўскай нейкі шляхціц мазавецкі імем Андрэй, але, гневам вялікім запалены, наважыўся здзейсніць варты памяці ўчынак; змяшаўшыся з палкамі літоўскімі, старосту гарадзенскага, мужа ў Літве вельмі слаўнага і пана на той час пасля вялікага князя Гедзіміна першага (якога дачку сваёй жонкай меў), гетмана гэтага забіў пасярод лагера і, прышпорыўшы хуткага каня… уцёк. А Давыд, гетман слаўны, які землі прускія і лівонскія да Рэвеля і Дэрпта ваяваў… вечным сном заснуў.

Чаму польскі храніст піша пра Давыда Гарадзенскага з вялікай павагай?

Такім чынам, за даволі кароткі час у складзе ВКЛ былі аб'яднаны велізарныя тэрыторыі. Асноўным іх насельніцтвам былі ўсходнія славяне. Вялікія князі літоўскія — Гедзімін, Альгерд — удала выкарысталі сітуацыю, якая склалася ва Усходняй Еўропе. Шмат сіл патрабавала барацьба з крыжакамі. Крок за крокам тэўтоны спрабавалі прасунуцца на ўсход. Аднак гераічная барацьба беларускага і іншых народаў ВКЛ дапамагла ім адстаяць сваю незалежнасць.

1. Якімі шляхамі беларускія землі ўваходзілі ў склад ВКЛ? Прывядзіце прыклады.
2. Якое значэнне мела ўключэнне беларускіх зямель у склад ВКЛ?
3. Назавіце вынікі ўладарання Гедзіміна.
4. Якую палітыку праводзілі Альгерд і Кейстут?

Спампавана з сайта www.aversev.by

5. Якія змены адбыліся ў дзейнасці крыжакоў пасля спынення крыжовых паходаў у Святую зямлю?
6. Назавіце спосабы змагання літоўскіх князёў з крыжакамі.
7. Які ўклад у абарону беларускіх зямель ад знешніх ворагаў унеслі Давыд Гарадзенскі і Андрэй Полацкі?
8*. Паразважайце, чым адрозніваліся дзеянні крыжакоў ва Усходняй Еўропе і ў Палесціне.

§ 3. Княжанне Ягайлы. Крэўская унія і яе значэнне

1. Дзякуючы якім уладарам была сфарміравана тэрыторыя ВКЛ?
2. Хто ўяўляў значную небяспеку для Польшчы ў XIII—XIV стст.?

У канцы XIV ст. у Вялікім Княстве Літоўскім пачалася барацьба за ўладу. Літоўцы ўсё яшчэ заставаліся язычнікамі. Гэта імкнуліся выкарыстаць крыжакі. Яны заклікалі еўрапейскія краіны знішчыць «апошнюю апору язычніцтва ў Еўропе». Як кіраўніцтва ВКЛ спрабавала вырашыць дадзеную праблему? Якія наступствы мела гэта для беларускіх зямель?

1. Барацьба Ягайлы за вялікае княжанне. У **1377 г.** памёр вялікі князь літоўскі Альгерд. Сваім пераемнікам ён прызначыў **Ягайлу**. Гэта быў ягоны любімы, але не старэйшы сын. Спачатку Ягайла працягваў палітыку бацькі. Заходняй часткай дзяржавы па-ранейшаму кіраваў стары Кейстут. А сам Ягайла павінен быў ажыццяўляць «збіранне рускіх зямель».

Аднак прыход да ўлады Ягайлы прывёў да ўнутранага канфлікту ў дзяржаве. Старэйшыя сыны Альгерда палічылі сябе пакрыўджанымі. Яны гуртаваліся вакол полацкага князя Андрэя Альгердавіча. Каб аслабіць сваіх праціўнікаў, Ягайла выгнаў Андрэя з Полацка. Таму той разам са сваімі паплечнікамі скіраваўся да маскоўскага князя Дзмітрыя. У далейшым яны адыгралі важную ролю ў Кулікоўскай бітве 1380 г.

Якое значэнне мела гэтая бітва?

Спампавана з сайта www.aversev.by

Перамога ў гэтай бітве ўмацавала пазіцыі Дзмітрыя. Пазіцыі ж Ягайлы былі аслаблены.

Няпростыя адносіны склаліся ў Ягайлы і з Кейстутам. Ягайла не давяраў свайму дзядзьку і таму заключыў сакрэтныя пагадненні з крыжакамі. Даведаўшыся пра гэта, Кейстут у 1381 г. пазбавіў пляменніка ўлады і стаў на чале дзяржавы.

Як вы думаеце, хто мог быць супраць панавання Кейстута?

Аднак кіраванне Кейстута таксама задавальняла не ўсіх. Супраць яго ўзняўся мяцеж. Летам 1382 г. сталіца дзяржавы зноў апынулася ў руках Ягайлы. Кейстута падманам захапілі і зняволілі ў Крэўскім замку. Разам з ім быў захоплены і яго сын Вітаўт — князь гарадзенскі, берасцейскі і камянецкі. Па загадзе Ягайлы Кейстут быў задушаны. Вітаўту ж удалося ўцячы. Пасля гэтага ён скіраваўся да крыжакоў. Пры іх дапамозе Вітаўт хацеў вярнуць уладанні свайго бацькі.

◀ Забойства Кейстута. Мастак XIX ст. *Міхал Андрыёлі*

? *Як вы ацэньваеце гэты ўчынак Ягайлы?*

Спампавана з сайта www.aversev.by

▲ Вітаўт з крыжакамі штурмуе Гродзенскі замак. Мастак *Павел Татарнікаў*

? *Як вы думаеце, чаму крыжакі дапамагалі Вітаўту ў яго барацьбе за ўладу? На падставе малюнка паспрабуйце скласці апісанне штурму.*

2. Прычыны збліжэння ВКЛ і Польшчы. Становішча Ягайлы было няпростым. Вітаўт з крыжакамі пагражалі пазбавіць яго ўлады. Ягайлу ўдалося памірыцца з Вітаўтам. Аднак вялікаму князю літоўскаму трэба было шукаць новых саюзнікаў.

Свае спадзяванні Ягайла стаў звязваць з Польшчай. Там памёр кароль, не пакінуўшы пасля сябе сыноў. Дзве яго дачкі былі заручаны з нямецкімі прынцамі. Адзін з іх павінен быў стаць польскім каралём. Для Польшчы гэта азначала б катастрофу. Немцы і без таго валодалі значнай часткай польскіх зямель. Пагоршыліся і адносіны Польшчы з Тэўтонскім ордэнам.

Таму польскія феадалы сталі шукаць іншага мужа для будучай каралевы. Ён павінен быў захаваць Польшчу і дапамагчы ёй у барацьбе са знешнімі ворагамі. Выбар спыніўся на Ягайлу. Для гэтага мелася некалькі прычын. Па-першае, вялікі князь літоўскі таксама

Спампавана з сайта www.aversev.by

▲ Каранацыя Ягайлы. Фрагмент алтара кафедральнага касцёла ў Кракаве. Канец XV ст.

▲ Фрагмент надмагілля каралевы Ядвігі ў Кракаве

Зрабіце схему «Прычыны уніі ВКЛ і Польшчы», у якой асобна пазначце зацікаўленасць у саюзе кожнай з дзяржаў.

быў зацікаўлены ў саюзніках, якія б дапамаглі яму захаваць уладу. Па-другое, ВКЛ было спрадвечным ворагам нямецкіх крыжакоў, а значыць — натуральным саюзнікам Польшчы. Па-трэцяе, калі б Ягайла хрысціў Літву ў каталіцтва, гэта ўзняло б аўтарытэт палякаў. Бо ім удалося б зрабіць тое, што стагоддзямі не ўдавалася немцам.

Ядвіга яшчэ да Крэўскай уніі была заручана з маладым нямецкім прынцам Вільгельмам Габсбургам, якога паспела пакахаць. Калі надышоў час вяселля, Вільгельм прыехаў да яе, але быў выгнаны польскімі панамі. Няшчасная Ядвіга спрабавала дагнаць свайго каханага, аднак яе замкнулі ў пакоі. Спачатку яна нават намагалася выбіць дзверы сякерай, але гэта ёй не ўдалося. І вось праз нейкі час юная дзяўчына мусіла згадзіцца на шлюб з немаладым і не вельмі жаданым Ягайлам.

Ці пацвярджае гэта гісторыя тое, што шлюб каралевы — справа дзяржаўная? Ці магла Ядвіга настаяць на сваім жаданні?

Спампавана з сайта www.aversev.by

▲ Крэўскі замак. Рэканструкцыя

3. Крэўская унія і яе ўмовы. **14 жніўня 1385 г.** у замку Крэва (цяпер вёска Смаргонскага раёна Гродзенскай вобласці) была заключана **унія** (саюз) Вялікага Княства Літоўскага і Каралеўства Польскага. У **1386 г.** Ягайла ажаніўся з польскай каралевай Ядвігай і стаў польскім каралём. Узамен ён абяцаў далучыць ВКЛ да Польшчы і хрысціць язычніцкую Літву ў каталіцтва. Былі сярод умоў уніі і іншыя. Ягайла павінен быў перавезці скарб ВКЛ з Вільні ў Кракаў, дапамагчы Польшчы вярнуць страчаныя землі, выпусціць усіх польскіх палонных, захопленых у папярэдніх войнах. Новы польскі кароль абавязваўся выплачваць значную суму грошай нямецкаму прынцу Вільгельму Габсбургу. Гэта павінна было стаць кампенсацыяй за сарваны шлюб.

6

Неўзабаве Ягайла прыступіў да выканання ўмоў уніі. У **1387 г.** адбылося хрышчэнне літоўскага насельніцтва па каталіцкім абрадзе. Ягайла выдаў **прывілей** феадалам, што прынялі каталіцтва. Цяпер яны станавіліся поўнымі гаспадарамі ў сваіх маёнтках.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Умовы Крэўскай уніі, выгадныя Ягайлу	Умовы Крэўскай уніі, выгадныя Польшчы
Ягайла рабіўся каралём Польшчы	ВКЛ далучылася да Польшчы
	Язычнікі Літвы прымалі каталіцтва
	Скарб (казна) ВКЛ перавозіўся ў Польшчу
	ВКЛ адпускала палонных палякаў, захопленых у ранейшых войнах
	Ягайла дапамагаў Польшчы вярнуць землі, захопленыя немцамі
	Ягайла выплачваў кампенсацыю нямецкаму прынцу Вільгельму Габсбургу за сарваны шлюб з Ядвігай

? *Уважліва разгледзьце схему і адкажыце, якія з умоў былі выкананы, а якія — не.*

З акта Ягайлы і яго братоў аб саюзе Літвы з Польшчай

Выдадзены ў Крэве 14 жніўня 1385 г.

Мы, Ягайла, з ласкі Божай вялікі князь літоўскі, рускі гаспадар прыроджаны, абвяшчаем усім, каму належыць, і тым, якія гэты ліст бачыць будуць, тое, пра што нам паведамілі… Ягайла як асвечаны князь літоўскі выправіў сваіх паўнамоцных паслоў… да яе каралеўскай вялікасці… Паслы яго… стаўшы перад каралевай венгерскай, гэтак, выкладаючы справу, гаварылі: «Шмат цэзараў, каралёў і розных князёў прагнулі завязаць сталыя стасункі з тым жа вялікім князем літоўскім; але Бог усёмагутны наканаваў гэта асобе вашай каралеўскай ягамосці. Таму, найяснейшая пані… вазьмі вялікага князя Ягайлу за сына і аддай яму ў жонкі найбольш каханую дачку сваю Ядвігу, каралеву польскую. …Вялікі князь Ягайла… прагне прыняць веру каталіцкую святога рымскага Касцёла… Той жа вялікі князь Ягайла абяцае і гарантуе ўласным коштам і стараннем вярнуць каралеўству польскаму ўсе краі, кім бы яны ад яго ні адарваны і забраны… Нарэшце, той жа вялікі князь Ягайла абяцае землі свае літоўскія і рускія на вечныя часы да кароны Каралеўства Польскага далучыць».

На якіх умовах Ягайла мог ажаніцца з Ядвігай?

Спампавана з сайта www.aversev.by

Феадалы маглі нават без дазволу вялікага князя завяшчаць маёнткі, прадаваць, будаваць зáмкі і г. д. Гэты прывілей не распаўсюджваўся на праваслаўных.

6

Далучэнне ВКЛ да Польшчы выклікала незадавальненне літоўскіх і «рускіх» феадалаў. Яны жадалі захаваць самастойнасць дзяржавы. На беларускіх землях успыхнула паўстанне. Яго ўзначаліў Андрэй Полацкі. Хутка на чале барацьбы супраць Ягайлы стаў Вітаўт. Ён зноў уцёк да крыжакоў і заключыў з імі саюз. Барацьба з Вітаўтам была для Ягайлы вельмі цяжкай. Таму кароль вырашыў пайсці на саступкі.

Што вы ўжо ведаеце пра Андрэя Полацкага?

Якія сродкі для дасягнення сваіх мэт выкарыстоўваў Вітаўт?

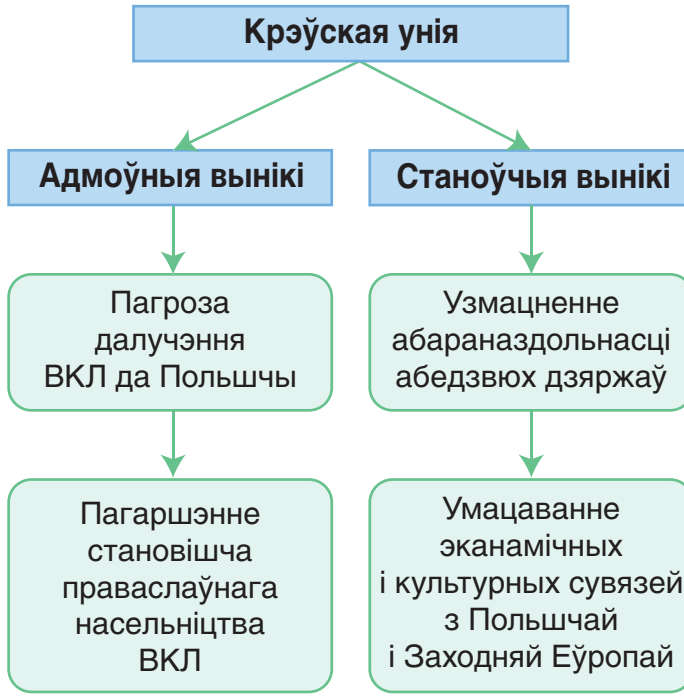

? *З дапамогай схемы і тэксту параграфа растлумачце вынікі заключэння уніі.*

Спампавана з сайта www.aversev.by

У **1392 г.** было заключана *Востраўскае пагадненне*. Вітаўт абвяшчаўся вялікім князем літоўскім. Але ён прызнаваў залежнасць ад Ягайлы.

Падумайце, чаму з'явіліся гэтыя супярэчнасці.

Крэўская унія спарадзіла новыя супярэчнасці ў дзяржаве. Палякі патрабавалі поўнага далучэння ВКЛ да Польшчы. У той жа час беларускія і літоўскія феадалы жадалі захаваць самастойнасць сваёй дзяржавы. Акрамя таго, праваслаўныя феадалы хацелі атрымаць такія ж правы, як і католікі. За гэтыя правы ім давялося змагацца.

Аднак станоўчыя вынікі уніі былі для ВКЛ большыя. Палепшыліся адносіны не толькі з Польшчай, але і з іншымі краінамі Еўропы. На карысць пайшло і хрышчэнне язычнікаў Літвы. Вялікае Княства ўжо не ўспрымалася як апошняя апора язычніцтва. Без гэтага спыніць агрэсію з боку еўрапейскага рыцарства было б немагчыма.

! Крэўская унія мела важныя наступствы для беларускіх зямель. Саюз з Польшчай значна павялічыў абараназдольнасць Вялікага Княства Літоўскага. У сувязі з хрышчэннем язычнікаў Літвы падтрымка Тэўтонскага ордэна з боку еўрапейскага рыцарства стала слабейшай. Умацоўваліся эканамічныя і культурныя сувязі ВКЛ з Заходняй Еўропай.

?

1. Якую палітыку праводзіў вялікі князь Ягайла? На чыю падтрымку разлічваў?
2. Якую ролю ў падзеях пачатку 1380-х гг. адыгралі Кейстут і Вітаўт?
3. Назавіце прычыны збліжэння ВКЛ і Польшчы.
4. Пералічыце ўмовы заключэння Крэўскай уніі. Якія яна мела наступствы?
5. Знайдзіце на картасхеме на с. 21 тэрыторыю, падпарадкаваную Тэўтонскаму ордэну. Для якіх суседзяў ён мог уяўляць пагрозу?
6. Як вы думаеце, чаму некаторыя ўмовы Крэўскай уніі засталіся толькі на паперы?

7*. Разважайце, да якіх наступстваў магло прывесці поўнае ўключэнне ВКЛ у склад Каралеўства Польскага.

Спампавана з сайта www.aversev.by

§ 4. Дзяржаўны лад ВКЛ

?! *1. Калі ў Старажытнай Русі пачаўся перыяд палітычнай раздробленасці?*
2. Што азначала васальная залежнасць?
3. Якія пытанні вырашаліся на вечы ў Полацкім княстве XII — першай паловы XIII ст.?

! У Вялікім Княстве Літоўскім аб'ядналіся розныя землі з насельніцтвам, якое адрознівалася па паходжанні і рэлігіі. Як жа тут было вырашана пытанне кіравання? Якое месца ў новай дзяржаве займалі беларускія землі? Ці моцна змянілася кіраванне на тэрыторыі нашай краіны ў параўнанні з папярэднімі часамі?

1. Тэрытарыяльны падзел ВКЛ. На момант стварэння ВКЛ на беларускіх землях існаваў тэрытарыяльны падзел, які ўзнік яшчэ ў старажытнарускія часы. Буйны́я адзінкі, якія называліся княствамі, у XII—XIII стст. вылучыліся ў самастойныя дзяржавы. Гэта адбылося ў выніку канчатковага падзелу зямель Старажытнай Русі. Таму гэтыя княствы часам называюць удзельнымі або **ўдзеламі**. Улада ў іх перадавалася ў спадчыну. Землі, якія пераходзілі ад бацькі да сына, называліся таксама **вотчынамі**.

Якія княствы існавалі на беларускіх землях у старажытнарускі перыяд?

З утварэннем ВКЛ удзельныя князі трапілі ў васальную залежнасць ад вялікага князя літоўскага. Але гэта не было для іх вельмі цяжка. Князі мусілі выпраўляцца ва ўсе ваенныя паходы вялікага князя.

Аднак ва ўнутраных справах уладальнікі ўдзелаў захоўвалі амаль што поўную самастойнасць. Яны заставаліся буйны́мі землеўласнікамі ў Вялікім Княстве Літоўскім.

Вялікія, значныя па плошчы ўдзельныя княствы называліся таксама *землямі*, больш дробныя — *валасцямі*. Апошнія складаліся з сельскіх паселішчаў. Іх жыхары гуртаваліся ў абшчыны — *сёлы*.

Спампавана з сайта www.aversev.by

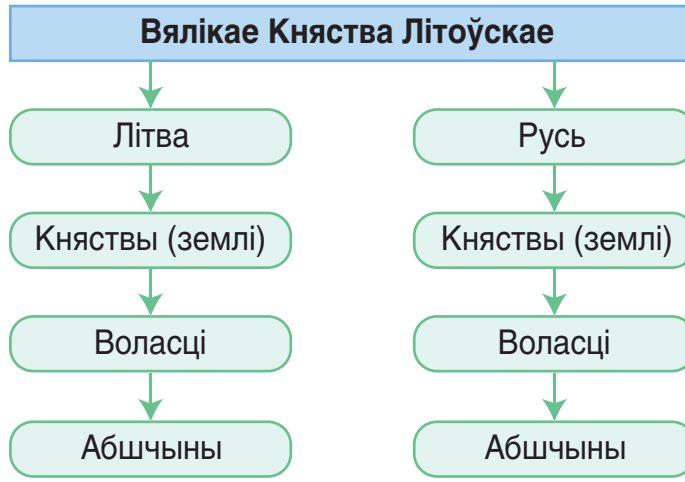

▲ Тэрытарыяльны падзел Вялікага Княства Літоўскага

? *Ці змяніўся тэрытарыяльны падзел беларускіх зямель у складзе ВКЛ у параўнанні са старажытнарускім перыядам?*

З дапамогай картасхемы «Пашырэнне межаў ВКЛ у XIV ст.» на 1-м форзацы вызначце, да Літвы ці да Русі належала мясцовасць, дзе вы жывяце.

Да канца XIV ст. фарміраванне тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага было ў асноўным завершана. Яна падзялялася на дзве часткі — Літву і **Русь**. Пад Літвой разумелася не толькі тэрыторыя сучаснай Літвы. Так называлі таксама землі на захадзе і ў цэнтры Беларусі. Яны ўваходзілі ў гістарычнае ядро дзяржавы. Тэрмін «Русь» абазначаў беларускія, украінскія і рускія землі, далучаныя ў XIV ст.

5

2. Дзяржаўны лад і кіраванне. Вялікае Княства Літоўскае з'яўлялася **манархіяй**. Першы яе кіраўнік — Міндоўг — нават атрымаў каралеўскі тытул. Яго пераемнікі называліся **вялікімі князямі (гаспадарамі)**. Аднак у міжнароднай перапісцы яны таксама часам згадваліся як *каралі*. Гаспадар узначальваў узброеныя сілы. Ён мог уступаць у саюзы з іншымі дзяржавамі, абвяшчаць вайну, заключаць мір. У яго руках было заканадаўства.

Якія яшчэ ўладары Усходняй Еўропы насілі тытул караля?

Спампавана з сайта www.aversev.by

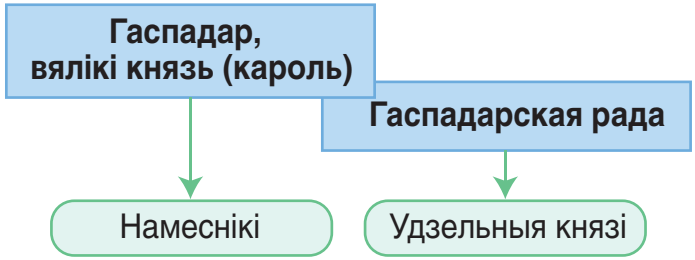

▲ Структура кіравання ў Вялікім Княстве Літоўскім

? *На падставе схемы дакажыце, што Вялікае Княства Літоўскае з'яўлялася манархіяй.*

У канцы XIII—XIV ст. пры вялікім князю дзейнічала **гаспадарская рада**. Гэта быў дарадчы орган. У ра́ду гаспадар уключаў уплывовых, карысных і патрэбных яму людзей. Спачатку ў ёй вялікую ролю адыгрывалі ўдзельныя князі.

У непасрэдным кіраванні вялікіх князёў знаходзілася толькі нязначная частка зямель. 70—75 % тэрыторыі дзяржавы складалі вотчыны і ўдзелы іншых князёў. Некаторыя з іх былі нашчадкамі роду Рурыкавічаў. Яны спрадвеку валодалі сваімі княствамі. Гэтыя князі працягвалі кіраваць ва ўласных удзелах разам з баярамі.

Князі мелі свае ўмацаванні і дружыны. Спачатку дружыннікі знаходзіліся ў гарадах пры князях, а ў XIV ст. усё часцей сталі атрымліваць уласныя маёнткі з сялянамі. Узамен яны неслі ваенную службу. Такім чынам дружыннікі ператвараліся ў дробных *феадалаў*.

▲ Герб Трокскай зямлі

▲ Герб Жамойцкі

▲ Калюмны — герб Гедзімінавічаў

Спампавана з сайта www.aversev.by

З Густынскага летапісу

Пачаў княжыць у Літве Віцень, учыніў сабе герб і ўсяму Княству Літоўскаму пячатку — узброены рыцар на кані з мячом, што цяпер называюць «Пагоня».

Якое значэнне мела ўвядзенне агульнадзяржаўных герба і пячаткі?

Падумайце, чаму падзел дзяржавы паміж сынамі Гедзіміна не прывёў да палітычнай раздробленасці ў ВКЛ.

Паступова становішча пачало змяняцца. Вялікі князь Гедзімін раздаваў некаторыя далучаныя тэрыторыі сваім сынам. Пасля яго смерці ўсё Вялікае Княства Літоўскае было падзелена на восем удзелаў. Сем з іх дасталіся сынам Гедзіміна. Унукі і праўнукі Гедзіміна таксама валодалі ўдзельнымі княствамі.

Некаторыя воласці кіраваліся велікакняжацкімі **намеснікамі** — прадстаўнікамі вялікага князя. Ім падпарадкоўвалася мясцовае кіраўніцтва. Яны сачылі за гаспадаркай, збіралі падаткі, вяршылі суд. З сярэдзіны XIV ст. велікакняжацкія намеснікі былі ў Менску (цяпер Мінск), Ваўкавыску, Слоніме і іншых гарадах.

Знайдзіце гэтыя гарады на картасхеме «ВКЛ у канцы XV ст.» на 2-м форзацы.

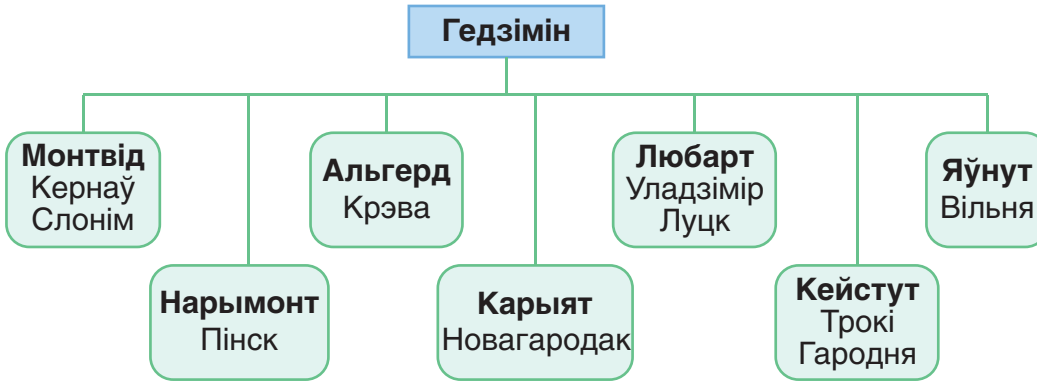

Спампавана з сайта www.aversev.by

Ядром дзяржавы лічыліся цэнтральныя землі. Як ужо гаварылася, яны мелі агульную назву — Літва. Сюды ўваходзілі Віленская і Трокская землі, Беларускае Панямонне, Міншчына, Берасцейшчына і г. д. У іх знаходзілася асноўная колькасць велікакняжацкіх і дзяржаўных маёнткаў. Адсюль набіралася асноўная частка войска ВКЛ. Тэрыторыі на ўскрайках дзяржавы называлі *«прыслухаючыя» (сумежныя) землі*. Да іх належалі Кіеўская, Чарнігаўская, Смаленская, Полацкая, Віцебская землі, Жамойць і інш.

З дапамогай дадатковых матэрыялаў высветліце, ва ўладанні якога ўдзельнага князя ўваходзіла ваша мясцовасць у XIV ст. Уладзе якога вялікага князя літоўскага — Альгерда ці Кейстута — яна падпарадкоўвалася?

Сістэма кіравання ВКЛ прадугледжвала значную самастойнасць «прыслухаючых» княстваў. Яны не толькі самі вырашалі ўнутраныя справы, але і ўплывалі на знешнюю палітыку. У рэальнасці значэнне Літвы і Русі было практычна аднолькавае. Гэта знайшло сваё адлюстраванне ў поўнай назве дзяржавы — Вялікае Княства Літоўскае і Рускае.

Знайдзіце гэтыя землі на карце-схеме «Пашырэнне межаў ВКЛ XIV ст.» на 1-м форзацы.

▲ Землі цэнтральныя (Літва) і землі «прыслухаючыя»

Спампавана з сайта www.aversev.by

У 1381 г. полацкім князем захацеў стаць брат Ягайлы Скіргайла. Аднак палачане выгналі яго з горада, таму што ён быў язычнікам. Каб стаць полацкім князем, Скіргайла прыняў праваслаўе. Аднак Полацк ён атрымаў толькі ў 1387 г. Пасля гэтага Скіргайла на ўласным гербе вырашыў размясціць шасціканцовы крыж.

Як вы думаеце, чаму з'явілася гэтая выява? Узгадайце, хто яшчэ з вядомых палачан выкарыстоўваў такі крыж.

▲ Пячатка князя Скіргайлы

▲ Герб ВКЛ. Выява 1435 г.

3. Мясцовыя органы ўлады. Мясцовае кіраванне ажыццяўлялася на ўзроўні зямель, валасцей і абшчын. Асноўную частку тагачаснага насельніцтва складалі сяляне, якія жылі *сельскімі абшчынамі*. У межах абшчыны рэгуляваліся адносіны яе членаў, размяркоўваліся павіннасці.

Зямля, якая апрацоўвалася сялянамі, была замацавана ў іх карыстанні як **надзел**. Некалькі абшчын складалі воласць, якая разам з дзяржавай і феадалам выконвала адміністрацыйна-палітычныя функцыі. У воласці былі пасады цівуноў, старцаў. Гэтыя пасады найчасцей займалі заможныя сяляне. Яны сачылі за зборам даніны, рэгулявалі адносіны сялян паміж сабой і з феадалам.

На беларускіх землях па-ранейшаму існавала веча. Яно ўяўляла сабой сход гараджан, на які збіраліся таксама свабодныя жыхары суседніх сёлаў. У вечы бралі ўдзел і мясцовыя князі. Яно выконвала ролю судовай і адміністрацыйнай улады. Распаўсюджвалася яна не толькі на горад, але і на яго прадмесці. Веча выдавала пастановы, абавязковыя для ўсяго насельніцтва. Асабліва актыўна дзейнічалі вечы ў Полацку, Смаленску і іншых буйных гарадах усходніх славян.

Спампавана з сайта www.aversev.by

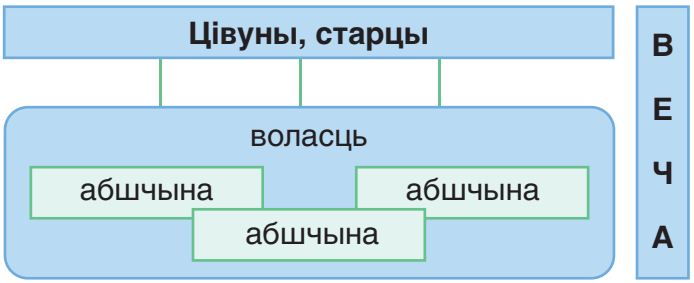

? *З дапамогай схемы растлумачце, як ажыццяўлялася кіраванне воласцю.*

З Хронікі літоўскай і жамойцкай аб полацкай свабодзе

Потым [Мікгайла — выдуманы князь] меў агульную мяжу з палачанамі, якія вольна сабой кіравалі і ніякай улады над сабой не мелі, толькі 30 мужоў са свайго асяроддзя на бягучыя справы ў якасці суддзяў і сенатараў выбіралі, а часцей за ўсё збіраліся па сігнале вялікага звона ў цэнтры горада, дзе ён вісеў, і там аб справах сваіх і аб патрэбах грамадства і дзяржавы сваёй раіліся, бо кіравалі ў той час зямлёй Рускай самі мяшчане полацкія, улада якіх распаўсюджвалася на некалькі дзясяткаў кіламетраў вакол.

Ці можна меркаваць на падставе прыведзенай інфармацыі аб сапраўдным народаўладдзі на беларускіх землях у XIV ст.?

! Уваходжанне беларускіх зямель у склад ВКЛ не парушала іх традыцыйны лад. Яны захоўвалі свае звычаі, веру, культуру, сістэму кіравання. Значная самастойнасць славянскіх зямель Вялікага Княства спрыяла добраахвотнаму далучэнню да яго новых тэрыторый былой Русі.

? 1. На якія тэрытарыяльныя адзінкі падзяляліся беларускія землі ў складзе ВКЛ да канца XIV ст.?
2. Якія правы і абавязкі мелі ўдзельныя князі?
3. Хто ажыццяўляў вышэйшае кіраванне ў ВКЛ? Якія паўнамоцтвы мелі гаспадар і ягоная рада?

Спампавана з сайта www.aversev.by

4. Як змянілася кіраванне асобнымі тэрыторыямі ВКЛ падчас уладарання Гедзіміна і Альгерда?
5. Якую асаблівасць мелі цэнтральныя і «прыслухаючыя» (сумежныя) землі ВКЛ?
6. Як у ВКЛ ажыццяўлялася мясцовае кіраванне?
7*. Як вы думаеце, чым можна растлумачыць пэўную самастойнасць «прыслухаючых» зямель?

§ 5. Гаспадарчае развіццё і культура

?! *1. Якая сістэма земляробства была пашырана на тэрыторыі Беларусі ў Раннім і Высокім сярэднявеччы?*
2. Назавіце гарады на тэрыторыі Беларусі, якія маюць найбольш працяглую гісторыю.
3. Якія найбольш старажытныя рукапісныя кнігі з беларускіх зямель захаваліся да нашага часу?

! Нягледзячы на шматлікія войны, галоўным клопатам людзей заставалася гаспадарчая дзейнасць. Кожны дзень яны працавалі ў полі, пасвілі жывёлу, выраблялі неабходныя ў штодзённым побыце рэчы. Не забываліся нашы продкі і на духоўныя патрэбы. Яны аздаблялі жыллё, адзенне, прадметы, якімі карысталіся. Дзеячы культуры стваралі кнігі, абразы, узводзілі храмы. Што захавалася ў штодзённым жыцці насельніцтва Беларусі ад папярэдняга часу? Якія новыя рысы з'явіліся ў культуры?

1. Сельская гаспадарка і промыслы. У XIII—XIV стст. галоўным заняткам насельніцтва Беларусі заставалася сельская гаспадарка. Змены тут у параўнанні з папярэднім часам адбываліся марудна. Далейшае пашырэнне атрымала трохполле. Аднак яно не здолела да канца выцесніць больш старажытныя формы земляробства.

Першае месца сярод збожжавых культур належала азімаму жыту. Акрамя яго сяляне сеялі проса, пшаніцу, ячмень, авёс, грэчку, лён. Яны таксама вырошчвалі боб, гарох і розную гародніну.

Спампавана з сайта www.aversev.by

? *Падумайце, якія з заняткаў сялян на працягу года мелі большае ці меншае значэнне.*

Важнай галіной сельскай гаспадаркі з'яўлялася жывёлагадоўля. На землях Беларусі разводзілі буйну́ю і дробную рагатую жывёлу, свіней, коней. Дапаможнымі заняткамі сельскага насельніцтва заставаліся паляванне, рыбалоўства. Паўсюдна існавала бортніцтва.

Растлумачце, што такое бортніцтва.

Па-ранейшаму сельская гаспадарка была звязана з *хатнімі промысламі*. Сялянская сям'я звычайна вырабляла прылады працы, посуд, палатно, грубае сукно, адзенне, абутак і інш. Паступова з сялян вылучаліся майстры, для якіх рамяство станавілася асноўным заняткам.

З Хронікі літоўскай і жамойцкай

Год 1320. Дзве каметы ў дзень нараджэння Хрыстовага і тры месяцы разам паказаліся, а каметы аж да апошняга дня месяца лютага палалі на небе, потым быў вялікі голад у Польшчы, у Русі, у Літве і іншых краях прылеглых, так што людзям травы, каранёў з зямлі і іншай яды не хапала… Гэты голад два гады цэлыя цягнуўся.

Як вы думаеце, чым тагачасныя людзі тлумачылі няшчасці, што іх напаткалі?

Спампавана з сайта www.aversev.by

Жыццё сялян у часы Сярэднявечча было няпростым. Падчас вайны вораг мог знішчыць пасевы і запасы харчавання. Ураджай залежаў ад капрызаў надвор'я. Нярэдкімі былі выпадкі недаядання. У пачатку XIV ст. у Еўропе настала пахаладанне. Дажджы і неўраджаі выклікалі ў еўрапейскіх краінах страшны голад. Закрануў ён і беларускія землі. Змены надвор'я, голад і хваробы прывялі да рэзкага змяншэння колькасці насельніцтва. Замарудзілася гаспадарчае развіццё беларускіх зямель.

2. Гарады і заняткі іх жыхароў. Замаруджванне гаспадарчага развіцця ў XIV ст. закранула і гарады. Старыя вялікія гарады перажывалі крызіс. Колькасць насельніцтва ў Полацку, Менску, Віцебску скарацілася. Паменшылася іх тэрыторыя. Прадукцыя рамеснікаў стала менш разнастайнай. У гарадах крызіс пачаў пераадольвацца толькі ў XV ст.

Знайдзіце гэтыя гарады на картасхеме на с. 108.

Аднак заняпад старых гарадоў суправаджаўся ўзнікненнем новых паселішчаў. Узніклі Абольцы, Быхаў, Гальшаны, Капыль, Крэва, Лебедзева, Ліда, Лоск і інш. Гэта былі пераважна дробныя гарады. Некаторыя з іх засноўваліся як умацаваныя цэнтры новых феадальных уладанняў. Сюды маглі перасяляцца рамеснікі са старых гарадскіх цэнтраў. Узрастала колькасць гарадскога насельніцтва і за кошт сялян. Яны шукалі ў гарадах лепшай долі. Асабліва вабілі гарады людзей, якія валодалі рамесніцкімі навыкамі.

▲ Сякера XIII ст.

▲ Ключ XIV—XV стст. з Віцебска

Спампавана з сайта www.aversev.by

Развіццё гандлю стрымлівала натуральная гаспадарка. Набыць рамесніцкія вырабы магла толькі абмежаваная колькасць пакупнікоў.

Растлумачце, што для яе было характэрна.

Таму большасць рамеснікаў працавалі не на продаж, а на заказ. Многія з іх абслугоўвалі патрэбы феадалаў.

Найважнейшай галіной рамяства заставалася апрацоўка металаў. Паўсюдным попытам карысталіся вырабы кавалёў. Слесары стваралі складаныя прадметы ўжытку, напрыклад, замкі́ для замыкання дзвярэй, скрыняў, куфраў.

Высокага ўзроўню дасягнула ювелірная справа. Са срэбра і золата ювеліры выраблялі каштоўныя ўпрыгажэнні. Гэтыя металы выкарыстоўваліся таксама для аздаблення вокладак царкоўных кніг.

У XIV ст. адбываліся перамены ў гарбарным (апрацоўка скур) і шавецкім (шыццё скуранога абутку) рамёствах. Гэтыя дзве галіны рамяства канчаткова раздзяліліся. З'явілася яшчэ адна галіна рамяства — рымарства. Рымары шылі хамуты і іншую конскую вупраж.

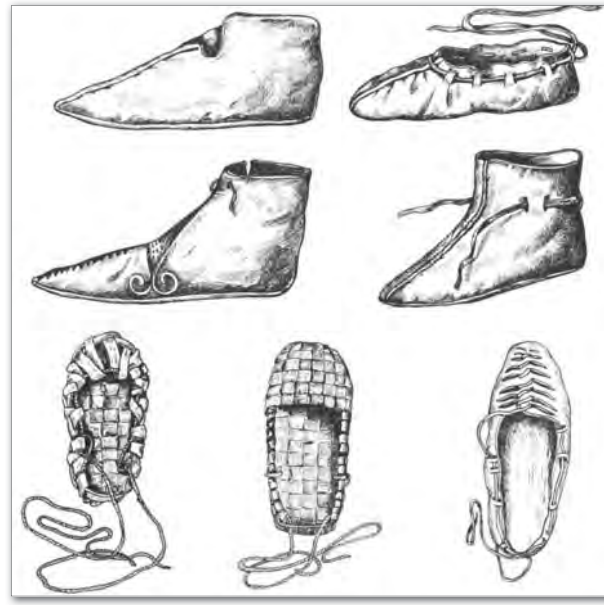

Абутак насельніцтва беларускіх зямель

З дапамогай матэрыялу § 16 часткі 1 назавіце кожны з тыпаў абутку.

Спампавана з сайта www.aversev.by

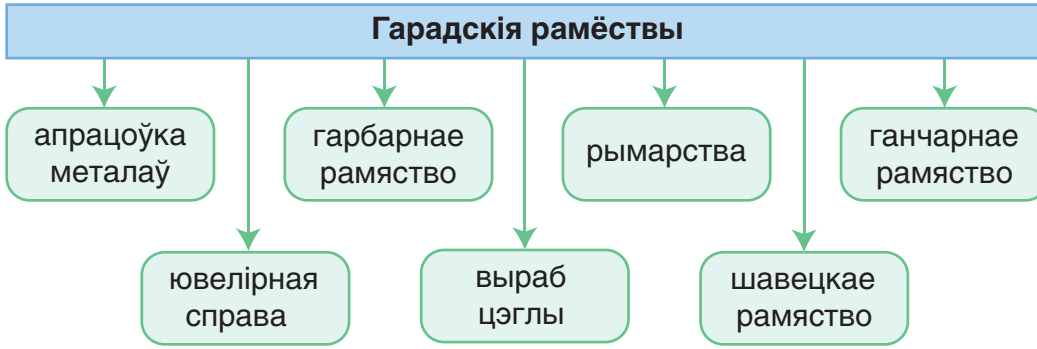

? *Растлумачце, што ўяўляе сабой кожнае з рамёстваў, пазначаных у схеме.*

Для пабудовы замкаў патрабавалася шмат будаўнічых матэрыялаў. З канца XIII ст. ва ўжытак увайшла буйнапамерная цэгла. Выкарыстанне цэглы вялікага фармату паскарала будаўніцтва. Для пакрыцця дахаў пачалі выраблять чарапіцу. З XIV ст. у Беларусі пры пабудове печаў выкарыстоўвалася кафля. Умураваная ў сценкі печы, яна добра захоўвала цяпло.

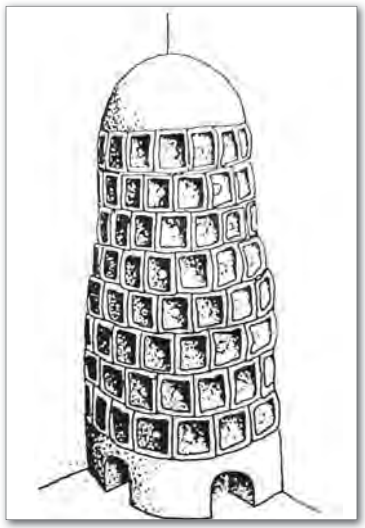

▲ Печ з Лідскага замка. Рэканструкцыя

▲ Гаршковая кафля з Лідскага замка XIV—XV стст.

Спампавана з сайта www.aversev.by

3. Архітэктура. Узрастанне знешняй пагрозы прывяло на беларускіх землях да маштабнага будаўніцтва умацаванняў. З канца XIII ст. пачалі ўзводзіць магутныя мураваныя вежы. Яны выконвалі вартавыя функцыі, служылі наймацнейшым вузлом абароны або жыллём. Найбольш вядомай з'яўляецца Камянецкая вежа (г. Камянец Брэсцкай вобласці).

Іпацьеўскі летапіс паведамляе: «У год 1289. Князь жа Уладзімір за гады свайго княжання многія гарады пабудаваў пасля бацькі свайго… Заснаваў горад і даў яму імя Камянец, бо зямля была камяністая. У ім ён узвёў каменную вежу вышынёй у 17 сажняў, вартую здзіўлення ўсіх, хто яе бачыць».

Як вы думаеце, для чаго пабудаваў моцную вежу ў Камянцы валынскі князь Уладзімір Васількавіч?

Камянецкая вежа. Сучасны выгляд

Як вы думаеце, пад чыім уплывам пачалі будаваць такія вежы?

Спампавана з сайта www.aversev.by

У XIV ст. разгарнулася актыўнае будаўніцтва замкаў. Яны ўяўлялі сабой умацаваныя рэзідэнцыі князёў. Галоўныя за́мкі ўзводзіліся з каменю і цэглы. У першай палове XIV ст. былі пабудаваны магутныя Верхні і Ніжні за́мкі ў Віцебску. Гэта былі адны з самых моцных замкаў дзяржавы. На мяжы XIV—XV стст. з'явіўся магутны замак у Троках.

У гэты ж час з'явіўся новы тып за́мка — **кастэль**. Яго аснову складаў чатырохвугольны ў плане будынак з мураванымі сценамі. Па вуглах такіх замкаў маглі размяшчацца вежы. Яны служылі галоўнымі вузламі абароны. Часам тут жылі ўладальнікі замка. Замкі-кастэлі былі збудаваны ў Крэве і Лідзе. Побач з мураванымі па-ранейшаму ўзводзіліся і драўляныя замкі.

▲ Лідскі замак. Сучасны выгляд

? *Якія абавязковыя абарончыя элементы замка не захаваліся да нашых дзён?*

Спампавана з сайта www.aversev.by

У абарончым дойлідстве гэтага часу найбольш выявіўся ўплыў заходняга мастацтва. Тут выразна прасочваюцца элементы раманскага і гатычнага стыляў.

▲ Замак у Троках. Сучасны выгляд

? *З якой мэтай быў пабудаваны гэты замак? Ці жылі ў ім простыя людзі?*

▲ Віцебскія замкі. Рэканструкцыя *Паўла Татарнікава*

Спампавана з сайта www.aversev.by

▲ Пярсцёнак XIII—XIV стст. з Навагрудчыны

4. Выяўленчае і дэкаратыўна-прыкладное мастацтва. У канцы XIII—XIV ст. працягваліся традыцыі старажытнарускага дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва. Па-ранейшаму выкарыстоўваліся літыя абразкі, нацельныя, а таксама складныя крыжы. Усярэдзіне апошніх змяшчаліся мошчы святых. Некаторыя з крыжоў нават адліваліся ў формах, зробленых з больш ранніх вырабаў.

Успомніце, якія ўпрыгажэнні насілі крывічанкі, дрыгавічанкі і радзімічанкі.

Працягвалі бытаваць ранейшыя тыпы ўпрыгажэнняў. Сярод іх — жаночыя скроневыя кольцы, бранзалеты і пярсцёнкі традыцыйных формаў.

Трывалымі аказаліся візантыйскія і старажытнарускія каноны ў *іканапісе*. Тут яны панавалі да пачатку XVI ст. Даўнія традыцыі ў выяўленчым мастацтве перапляталіся з заходнееўрапейскімі стылямі. Гэта выразна выявілася ў аздабленні рукапісных кніг XIV ст. Для яго характэрны прыгожа выкананыя вялікія літары — *ініцыялы*. У іх спалучаліся элементы арнаменту і дзівосныя фантастычныя істоты.

▲ Вялікая літара з Мсціжскага евангелля, выкананая ў выглядзе чалавечай фігуры

Багаццем афармлення вылучаецца *Мсціжскае евангелле*. Яно было створана, верагодна, у Менску ў XIV ст. Сярод ілюстрацый выдання можна сустрэць сілуэт храма, выявы фантастычных грыфонаў і хімер. Ва ўзоры ініцыялаў уплецены і чалавечыя фігуры.

У XIV ст. у мініяцюрах асобных кніг назіраецца парушэнне візантыйскіх канонаў, узбагачэнне тэм, ажыўленне вобразаў. Выявы набліжаюцца да жанравых сцэнак з рэальнага жыцця. Найбольш выразнымі з'яўляюцца мініяцюры *Лаўрышаўскага евангелля* пачатку XIV ст.

Спампавана з сайта www.aversev.by

▲ Вокладка Лаўрышаўскага евангелля

▲ Старонка з Лаўрышаўскага евангелля

! Замаруджванне гаспадарчага жыцця не спыніла эканамічнага і культурнага развіцця беларускіх зямель. Яны захоўвалі і працягвалі традыцыі перыяду IX—XIII стст. У XIV ст. у культуры ВКЛ стаў адчувацца і заходнееўрапейскі ўплыў. Спалучэнне візантыйска-рускіх і заходнееўрапейскіх традыцый надавала культуры беларускіх зямель своеасаблівыя рысы.

?

1. Пералічыце асноўныя і дапаможныя заняткі сялян беларускіх зямель у другой палове XIII—XIV ст.
2. Якія змены адбыліся ў развіцці гарадоў у XIV ст.?
3. У чым заключаліся асаблівасці гарадскіх рамёстваў? Назавіце рамесныя спецыяльнасці, што існавалі ў беларускіх гарадах.
4. Якія змены ў развіцці архітэктуры адбыліся на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XIII—XIV ст.?
5. Раскажыце пра будаўніцтва замкаў у ВКЛ у XIV ст.
6. Згодна з якімі традыцыямі працягвалася развіццё выяўленчага і дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва на беларускіх землях? Прывядзіце прыклады.

7*. Паразважайце, ці істотна змяніліся заняткі насельніцтва беларускіх зямель у параўнанні са старажытнарускім перыядам.

Спампавана з сайта www.aversev.by

§ 6. Насельніцтва і рэлігіі ў ВКЛ

?! *1. Калі ў Старажытнай Русі было прынята хрысціянства і з'явіліся Полацкае і Тураўскае епіскапствы?*
2. Калі адбылося хрышчэнне па каталіцкім абрадзе літоўскіх зямель?

! Вялікае Княства Літоўскае аб'яднала ў адной дзяржаве розныя народы. Галоўным чынам гэта былі ўсходнія славяне і літоўцы. Праваслаўныя славяне складалі большасць насельніцтва ВКЛ. Таму ўсходняя хрысціянская царква мела вялікі ўплыў у дзяржаве. Літоўцы доўгі час заставаліся язычнікамі. Яны прынялі хрысціянства толькі ў канцы XIV ст. Аднак гэта было хрысціянства заходняга ўзору — каталіцтва. Як жа ў адной дзяржаве суіснавалі розныя народы? У якім становішчы знаходзіліся праваслаўе і каталіцызм?

1. ВКЛ як шматэтнічная дзяржава. Напярэдадні ўтварэння ВКЛ большую частку беларускіх зямель ужо засялялі славяне. Побач са славянамі на тэрыторыі ўсходняй Прыбалтыкі пражывалі балты. Паступова адбываўся працэс зліцця балцкіх плямёнаў у саюзы. У XIII—XIV стст. на аснове аўкштайтаў і жамойтаў фарміравалася літоўская народнасць. У яе ўліліся і некаторыя іншыя балцкія плямёны.

Якія балцкія плямёны вы ведаеце?

Калісьці балты жылі і ў Верхнім Панямонні. Аднак у X—XI стст. сюды сталі пранікаць славянскія плямёны крывічоў, дрыгавічоў і валынян. Яны заснавалі свае гарады: Гародню, Новагародак, Ваўкавыск, Слонім і інш.

У другой палове XIII ст. гэтыя гарады разам з балцкім і славянскім насельніцтвам Панямоння ўвайшлі ў склад новай дзяржавы — Вялікага Княства Літоўскага. У XIV ст. у гэтай дзяржаве апынуліся ўсе беларускія землі. Да пачатку XV ст. да яе былі далучаны большасць украінскіх і частка рускіх зямель.

▲ Татарын. Сярэднявечная гравюра

Спампавана з сайта www.aversev.by

Вялікія князі літоўскія клапаціліся пра развіццё рамяства і гандлю. Таму яны запрашалі дасведчаных майстроў і купцоў з-за мяжы. У выніку ў ВКЛ сталі сяліцца немцы, палякі, яўрэі і прадстаўнікі іншых народнасцяў. У XIV ст. на беларускіх і літоўскіх землях з'явіліся татары. Частка іх перасялілася сюды добраахвотна. Многія ж былі захоплены ў палон. Такім чынам, Вялікае Княства Літоўскае ператварылася ў **шматэтнічную дзяржаву**. Аднак большасць насельніцтва складалі жыхары вялізных і густанаселеных беларускіх зямель.

Растлумачце паняцце «шматэтнічная дзяржава».

2. Язычніцтва. Балты і славяне Вялікага Княства Літоўскага адрозніваліся не толькі мовай і звычаямі. Першапачаткова розная была ў іх і рэлігія. Балты, у тым ліку і літоўцы, традыцыйна прытрымліваліся язычніцтва, або паганства. Яны верылі, што існуе не адзін, а шмат багоў. Багі звязваліся з сіламі прыроды — сонцам, месяцам і інш. Адзін з галоўных багоў кіраваў громам і маланкай. Гэта быў Пяркунас, які адпавядаў старажытнаславянскаму Перуну.

▲ Язычніцкі абрад літоўцаў. Сярэднявечная гравюра

? *З чаго вынікае, што на гравюры адлюстраваны менавіта язычніцкі абрад?*

Спампавана з сайта www.aversev.by

З Хронікі Яна Длугаша

У літоўцаў, пакуль яны знаходзіліся ў цемры паганства, існавала захаванае ад продкаў святое свята і звычай: у пачатку кастрычніка, пасля збору ўраджаю, адпраўляцца з жонкамі, дзецьмі і хатнімі ў лясы, якія яны лічылі святымі, і прыносіць на працягу трох дзён бацькоўскім багам быкоў, бараноў і іншых жывёл у ахвяру і поўнае спаленне; а пасля ахвярапрынашэнняў і святадзействаў праводзіць гэтыя тры дні ў святах, гульнях і скоках…

Акрамя таго, яны спальвалі сваіх нябожчыкаў… Аднак літоўцы мелі адмысловыя лясы, у якіх кожнае паселішча і кожны дом і сям'я размяшчалі спецыяльныя вогнішчы для спалення па звычаі целаў нябожчыкаў. Пры гэтым да чалавечага цела, якое спальвалі, далучалі найбольш каштоўных жывёл і рэчы: каня, быка, карову, сядло, зброю, пояс, каралі, пярсцёнак, і ўсё гэта спальвалі разам з трупам, не лічачыся з тым, што рэчы маглі быць залатыя або срэбныя.

З прыведзенага тэксту вылучыце асноўныя рысы язычніцтва.

Існавалі ў балтаў таксама дробныя багі і духі. Яны былі звязаны з палямі, лясамі, рэкамі, гарамі. Пэўныя духі апекаваліся жывёлай, ураджаем, хатнім вогнішчам. Багам прыносілі ахвяры. Набажэнствы адбываліся ў свяшчэнных гаях, на адмысловых капішчах.

З прадстаўнікоў жывёльнага свету балты асабліва шанавалі змей. Балтыйскія плямёны верылі ў святасць агню. Свяшчэнны агонь гарэў на паганскіх капішчах. Вера ў яго ачышчальную сілу ўплывала і на пахавальны абрад балтаў. Яны не закопвалі нябожчыкаў у зямлю, а спальвалі іх.

3. Роля праваслаўнай царквы ў ВКЛ. Славянскае насельніцтва Вялікага Княства Літоўскага прытрымлівалася **праваслаўя**. Руская праваслаўная царква ўваходзіла ў склад Канстанцінопальскага патрыярхату і ўяўляла сабой **мітраполію**. Яе ўзначальваў кіеўскі мітрапаліт, які падпарадкоўваўся канстанцінопальскаму патрыярху. Улада кіеўскага мітрапаліта пашыралася на ўсе землі

Калі адбыўся раскол хрысціянскай царквы на дзве галіны — праваслаўную і каталіцкую?

Спампавана з сайта www.aversev.by

Барысаглебская царква ў Навагрудку — рэзідэнцыя праваслаўнага мітрапаліта ВКЛ. Сучасны выгляд

былой Кіеўскай Русі. У канцы XIII ст. ён пераехаў з Кіева ва Уладзімір-на-Клязьме. Тады ў 1316 г. у Вялікім Княстве была створана самастойная мітраполія. Цэнтрам яе стаў Новагародак. Канчаткова асобная праваслаўная мітраполія ў ВКЛ аформілася ў другой палове XV ст. Мітрапаліту падначальваліся епіскапы. Яны ўзначальвалі епархіі. На беларускіх землях самымі значнымі былі Полацкая і Тураўская епархіі.

Шматбожжа літоўцаў не перашкаджала ім паважаць веру славян. Часта палітычныя інтарэсы патрабавалі ад літоўскай знаці прымаць праваслаўную веру. Звычайна гэта рабілася тады, калі літоўскія князі пачыналі кіраваць у «рускіх» гарадах. Прыняцце імі праваслаўя павышала давер да іх з боку мясцовага насельніцтва. Часта літоўская знаць раднілася з прадстаўнікамі «рускіх» родаў. Гедзімін і яго сыны былі жанатыя з праваслаўнымі славянскімі князёўнамі. Пры Гедзіміне **рэлігійная цярпімасць** стала адным з асноўных прынцыпаў у дачыненні да «рускіх» зямель.

Успомніце, якімі спосабамі распаўсюджвалі хрысціянства крыжакі.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Праваслаўе ўмацоўвала свае пазіцыі не толькі на славянскіх землях. У самой Літве знаць і некаторыя мяшчане прымалі новую веру. Царква ў якасці дарункаў ад вялікіх князёў, прадстаўнікоў знаці і простых вернікаў атрымлівала землі і іншую маёмасць. Будаваліся новыя цэрквы і манастыры.

4. Пачатак распаўсюджання каталіцтва. Даволі рана на землі Вялікага Княства Літоўскага прыйшло і **каталіцтва**. Першы ж кіраўнік дзяржавы Міндоўг прыняў хрысціянства паводле лацінскай традыцыі. Аднак для насельніцтва ВКЛ каталіцкая вера доўгі час была чужой. Для літоўцаў яна да таго ж звязвалася з агрэсіяй крыжакоў. Хрышчэнне Міндоўга было выклікана палітычнымі прычынамі. Яго пераемнікі доўга не ўспрымалі ідэі прыняцця каталіцтва ўсур'ёз.

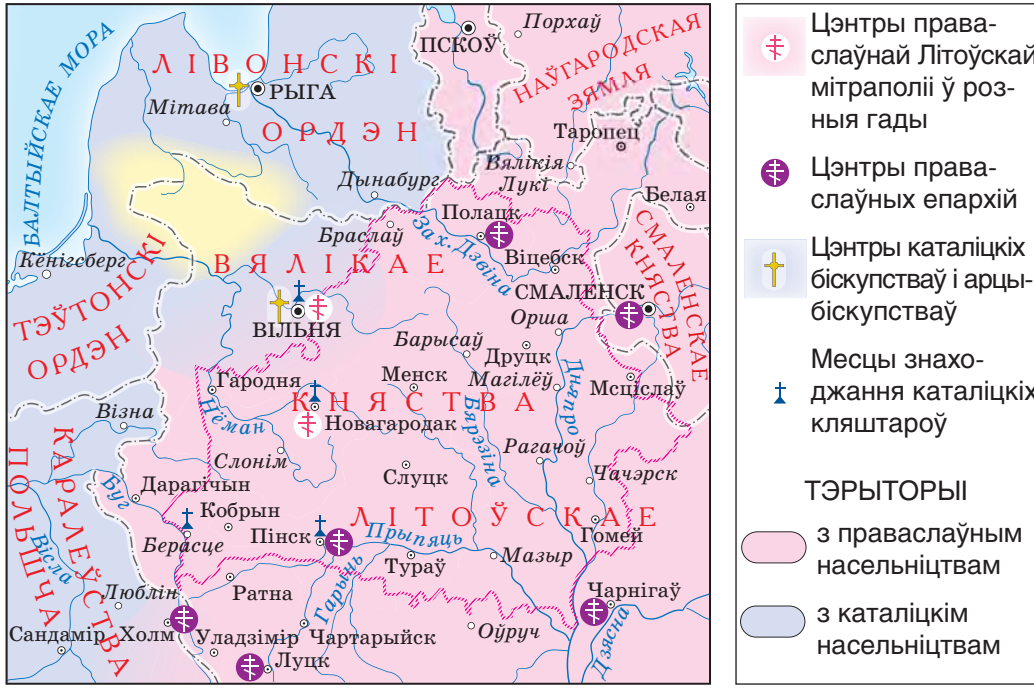

▲ Рэлігійнае становішча ў канцы XIV ст.

? *З дапамогай картасхемы высветліце, на якой частцы тэрыторыі ВКЛ у большай ступені распаўсюдзілася каталіцтва. Падумайце, якім было па веравызнанні насельніцтва, чыя тэрыторыя пазначана жоўтым колерам.*

Спампавана з сайта www.aversev.by

Еўрапейскія народы ідуць да хрысціянства. Фрэска XIV—XV стст. са Страсбурга. Літва ідзе апошняй

Аднак ужо ў часы Віценя і Гедзіміна разгарнулася прапаведніцкая дзейнасць каталіцкіх манахаў. Яны знаходзіліся нават пры дварах вялікіх князёў. **Кляштары** *(манастыры)* манаскіх ордэнаў дамініканцаў і францысканцаў дзейнічалі ў Вільні і Новагародку.

Значэнне каталіцкай царквы ўзрасло пасля заключэння Крэўскай уніі 1385 г. Яна прадугледжвала хрышчэнне язычнікаў-літоўцаў у каталіцтва. У 1387 г. Ягайла вельмі ўрачыста правёў абрад хросту.

Хрышчэнне Літвы. Мастак *Пётр Стахевіч*

? *Якіх асоб, адлюстраваных на карціне, вы можаце пазнаць? Як вы думаеце, навошта мастак намаляваў сякеру?*

Спампавана з сайта www.aversev.by

З прывілея вялікага князя літоўскага і караля польскага Уладзіслава (Ягайлы)

20 лютага 1387 г.

Да сведчання ўсіх... жадаем, каб дайшло наступнае. З прычыны свайго рэлігійнага пачуцця, сумленна ацэньваючы шчырае і свабоднае імкненне, якое наш літоўскі народ выказвае ў прыняцці хрышчэння ў слушную каталіцкую веру, мы жадаем як найлепш гэтае самае імкненне павялічыць гэтым нашым помнікам векапомных правоў і вольнасцяў, дабрачыннасцямі і падарункамі ў мэтах пашырэння тае веры і для ўсталявання моцы каталіцкай рэлігіі ўсім наогул літоўцам і кожнаму паасобку, рыцарам або баярам, якія знаходзяцца пад нашай уладай... якія ўжо ахрышчаны ці жадаюць ахрысціцца, мы даём і ўступаем вольнасці і правы, якія вызначаны ніжэй і маюць сілу на вечныя часы, а менавіта:

кожны рыцар або баярын, які прыме каталіцкую веру, і яго наступнікі, законныя нашчадкі, маюць і будуць мець поўную і ўсякую магчымасць валодаць, трымаць, карыстацца, прадаваць, адчужаць, абменьваць, даваць, дараваць паводле сваёй добрай волі і думкі замкі, воласці, вёскі і дамы, і ўсё, чым уладаў бы па бацькоўскай спадчыне, як уладаюць, карыстаюцца і ўжываюць на падставе аднолькавых правоў нобілі ў іншых землях нашага Каралеўства Польскага, каб не было рознасці ў правах, паколькі адзінства робіць [дае] тое, што яны падданыя адной Кароны.

Якія правы атрымалі феадалы каталіцкага веравызнання згодна з прывілеем 1387 г.? Як вы думаеце, з якой мэтай Ягайла выдаў гэты прывілей?

Якія яшчэ ўмовы прадугледжвала Крэўская унія?

Акрамя таго, ён дараваў каталіцкай царкве прывілеі.

На беларускіх землях сталі хутка ўзводзіцца каталіцкія касцёлы. Касцёлы і кляштары шчодра надзяляліся зямлёю. Каталіцкія біскупы (епіскапы) увайшлі ў найвышэйшую палітычную эліту дзяржавы.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Такім чынам, да канца XIV ст. праваслаўная царква панавала ў духоўным жыцці насельніцтва. Яна паспяхова пашырала свой уплыў у ВКЛ. Аднак пасля заключэння Крэўскай уніі дзяржаўнай канфесіяй (рэлігіяй) у Вялікім Княстве стала каталіцтва.

1. Якія народы складалі аснову насельніцтва ВКЛ і якія з'явіліся на яго тэрыторыі з цягам часу?
2. Назавіце рэлігійныя вераванні, пашыраныя ў літоўцаў да прыняцця хрыціянства.
3. Па якіх прычынах літоўская знаць часта прымала праваслаўе?
4. Якім было становішча праваслаўнай царквы ў ВКЛ да канца XIV ст.?
5. Як пашыралася каталіцтва на тэрыторыі ВКЛ?
6. Падумайце, чаму менавіта для ВКЛ была характэрна рэлігійная цярпімасць.

7*. Як вы думаеце, чаму ўладары ВКЛ намагаліся стварыць асобную літоўскую праваслаўную мітраполію?

Абагульненне да I раздзела

У першым раздзеле вы разгледзелі вельмі важны перыяд у гісторыі нашай зямлі. Ён быў звязаны з уваходжаннем беларускіх зямель у склад новай дзяржавы — Вялікага Княства Літоўскага. Гэты працэс расцягнуўся на паўтара стагоддзя — з сярэдзіны XIII па канец XIV ст.

Перадумовай аб'яднання славян і балтаў, якія пражывалі на беларускіх землях і побач з імі, сталі трывалыя сувязі паміж гэтымі плямёнамі. Іх узаемадзеянні былі як мірнымі, так і варожымі. Магчыма, балты і славяне так і засталіся б проста суседзямі. Аднак у першай палове XIII ст. адбыліся важныя падзеі, якія зрабілі іх адносіны больш цеснымі. Ва Усходняй Еўропе з'явіліся небяспечныя ворагі — крыжакі і мангола-татары. Для таго каб пазбегнуць іх ярма, неабходна было аб'яднацца. Сам ход гісторыі падказаў напрамак гэтага аб'яднання. Практычна ўсе балцкія землі, акрамя Літвы, былі захоплены крыжакамі. Манголы ж падпарадкавалі амаль усе ўсходнеславянскія землі, акрамя беларускіх. Такім чынам, балта-славянскі саюз быў зусім не выпадковым.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Вялікае Княства Літоўскае стала сапраўды балта-славянскай дзяржавай. Часам яшчэ яе называюць літоўска-беларускай ці беларуска-літоўскай. Яе кіраўнікі мелі літоўскае паходжанне. Ядро дзяржавы таксама было пераважна балцкім. Аднак дзякуючы больш высокаму ўзроўню гаспадарчага і культурнага развіцця славяне вызначалі эканоміку і духоўнае жыццё краіны. Беларускія землі захоўвалі ў ВКЛ свой палітычны лад, звычаі, веру. Больш за тое, яны паспяхова пашыралі славянскія традыцыі на балцкіх землях. Іх уплыў на вызначэнне знешняй палітыкі ВКЛ быў велізарны. Далучэнне ўсходнеславянскіх зямель стала галоўнай палітычнай задачай дзяржавы. На захадзе ж ВКЛ толькі бараніла свае межы ад крыжацкай агрэсіі.

Знаходжанне ў складзе Вялікага Княства не перашкаджала, а нават спрыяла фарміраванню беларускай народнасці. Таму насельніцтва Беларусі магло лічыць і лічыла гэтую дзяржаву сваёй. У складзе ВКЛ беларусы пачалі вылучацца як самастойны этнас. Яны захавалі цывілізацыйную (культурную) аснову старажытнарускага часу і дапоўнілі яе культурнымі дасягненнямі еўрапейскіх народаў.

Заданне 1. Раскажыце пра падзеі ў палітычным развіцці Вялікага Княства Літоўскага, якія звязаны з наступнымі датамі: 1253, 1323, 1345, 1362, 1385, 1392.

Заданне 2. Знайдзіце на картасхемах на форзацах, с. 8, 15, 21 вучэбнага дапаможніка або на с. 4, 5, 6 атласа:

а) тэрыторыі Аўкштайціі, Жамойці і Літвы;

б) тэрыторыю Панямоння і яе найбольш значныя гарады;

в) тэрыторыі, падуладныя літоўскаму князю Міндоўгу ў сярэдзіне XIII ст. і ў пачатку 1260-х гг.;

г) суседзяў Вялікага Княства Літоўскага ў канцы XIII ст. і ў канцы XIV ст.;

д) месцы бітваў каля возера Дурбе і на Сіняй Вадзе.

Заданне 3. Успомніце, што азначаюць прыведзеныя ніжэй паняцці, і размяркуйце іх па трох слупках.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Вотчына, гаспадарская рада, епархія, іканапіс, ініцыялы, кастэль, каталіцтва, кляштар, манархія, мітраполія, намеснікі, праваслаўе, старцы, удзел, цівуны.

Улада, кіраванне	Культура	Рэлігія

Заданне 4. Вусна складзіце кароткія паведамленні з выкарыстаннем паняццяў, якія даюцца ў дужках.

а) «Каранацыя Міндоўга» (каралеўская карона, каталіцтва, Папа Рымскі, Новагародак, урачыстасць);

б) «Подзвігі Давыда Гарадзенскага» (гарадзенскі староста, крыжакі, аблога, паходы, рыцары, слава);

в) «Суд на вечы ў Полацку» (гараджане, сяляне, князь, 30 мужоў, вялікі звон, судовае рашэнне);

г) «Будаўніцтва замка» (камяні, цэгла, кастэль, чатырохвугольнік, мураваныя сцены, вежы, іншаземныя майстры).

Заданне 5. Растлумачце лагічныя ланцужкі.

Небяспека з боку крыжакоў → утварэнне Вялікага Княства Літоўскага;

мангольскія заваяванні → далучэнне ўсходнеславянскіх зямель да ВКЛ;

заключэнне Крэўскай уніі → хрышчэнне Літвы;

ваеннае супрацьстаянне ВКЛ Залатой Ардзе → з'яўленне на тэрыторыі Беларусі татараў.

Заданне 6. Адкажыце, чым найбольш вядомы асобы, чые імёны прыведзены ніжэй.

Міндоўг, Войшалк, Віцень, Гедзімін, Альгерд, Давыд Гарадзенскі, Андрэй Полацкі, Ягайла, Вітаўт.

Заданне 7. Раскажыце пра наступныя гістарычныя падзеі і з'явы.

а) Утварэнне Вялікага Княства Літоўскага;

б) княжанне Альгерда;

Спампавана з сайта www.aversev.by

в) барацьба ВКЛ з крыжакамі;
г) заключэнне Крэўскай уніі;
д) барацьба за ўладу Вітаўта;
е) пашырэнне каталіцтва ў ВКЛ.

Заданне 8. Размясціце гістарычныя падзеі ў правільнай храналагічнай паслядоўнасці (ад больш ранніх да больш позніх).
а) Перамога войска ВКЛ над татарамі ў бітве на Сіняй Вадзе;
б) хрышчэнне літоўскага насельніцтва па каталіцкім абрадзе;
в) паражэнне крыжакоў у бітве каля возера Дурбе;
г) заключэнне Востраўскага пагаднення;
д) паражэнне рыцараў ордэна мечаносцаў пад Шаўлямі;
е) перанос сталіцы ВКЛ у Вільню.

Заданне 9. Вызначце прычыны:
а) уваходжання ўсходнеславянскіх зямель у склад Вялікага Княства Літоўскага;
б) заключэння Крэўскай уніі;
в) барацьбы паміж Ягайлам і Вітаўтам;
г) шматэтнічнага характару Вялікага Княства Літоўскага.

Заданне 10. Запоўніце ў сшытку параўнальную табліцу «ВКЛ падчас уладарання Гедзіміна і Альгерда».

Вялікі князь літоўскі	Адносіны з суседзямі	Далучаныя тэрыторыі	Месца беларускіх зямель у складзе ВКЛ	Вынікі кіравання
Гедзімін (1316—1341)				
Альгерд (1345—1377)				
	Агульны вывад			

Спампавана з сайта www.aversev.by

Раздзел II

Спампавана з сайта www.aversev.by

У часы Позняга сярэднявечча ўсе беларускія землі аб'ядналіся ў складзе Вялікага Княства Літоўскага. Менавіта ў гэтай дзяржаве пачалося фарміраванне беларускай народнасці. Былі ў Вялікім Княстве і іншыя народы. Усе яны мірна жылі на нашай зямлі, дапамагаючы адзін аднаму. Ад сваіх суседзяў нашы продкі запазычвалі шмат карыснага для сябе.

Дзякуючы збліжэнню Вялікага Княства Літоўскага з суседняй Польшчай на беларускія землі прыйшло каталіцтва. Сталі наладжвацца цесныя сувязі з Заходняй Еўропай. Беларускія землі пачалі адчуваць моцны ўплыў заходнееўрапейскай культуры. Хутчэй развівалася гаспадарка. Засноўваліся новыя гарады. Некаторыя з іх атрымалі самакіраванне. Хрышчэнне ў каталіцтва язычніцкай Літвы дапамагло спыніць крыжацкую агрэсію. Разам з тым пашырэнне каталіцтва паменшыла ўплыў праваслаўнай царквы. У другім раздзеле вы даведаецеся, як гэта адбілася на становішчы праваслаўнага насельніцтва Беларусі.

Сумесна з іншымі народамі продкі беларусаў паспяхова адбівалі варожыя напады. Яны вызвалялі ад захопнікаў суседнія землі. Нарэшце быў разбіты галоўны вораг — Тэўтонскі ордэн. Межы дзяржавы пашырыліся ад Балтыйскага да Чорнага мора. Вялікае Княства стала не толькі моцнай, але і паважанай у свеце краінай. З тэксту раздзела вы даведаецеся, як далей мянялася становішча дзяржавы і чаму гэта адбывалася.

Спампавана з сайта www.aversev.by

§ 7. Княжанне Вітаўта

1. Якія былі асноўныя ўмовы Востраўскага пагаднення?
2. Хто з літоўскіх уладароў атрымліваў каралеўскую карону?

Пасля заключэння Крэўскай уніі ў ВКЛ разгарнулася барацьба за захаванне незалежнасці. У выніку да ўлады ў краіне прыйшоў гарадзенскі і берасцейскі князь Вітаўт. Яму ўдалося ператварыць Вялікае Княства Літоўскае ў адну з наймацнейшых дзяржаў Еўропы. Аднак са смерцю Вітаўта пачалося аслабленне ВКЛ. Што ж перашкодзіла гэтай дзяржаве захаваць тую магутнасць, якую здабыў для яе Вітаўт?

1. Намаганні Вітаўта па аднаўленні самастойнасці ВКЛ.

Пачатак кіравання Вітаўта быў няпросты. Паводле Востраўскага пагаднення ён лічыўся васалам Ягайлы. Аднак князь Вітаўт не жадаў мірыцца з залежнасцю ад Польшчы. Ён заняўся ўмацаваннем сваёй улады. Вітаўт абапіраўся на дробных і сярэдніх феадалаў. Яны падпарадкоўваліся волі вялікага князя і старанна выконвалі яго даручэнні. За верную службу ён шчодра надзяляў іх зямлёй.

Галоўную пагрозу для сябе Вітаўт бачыў ва ўдзельных князях. Яны

Якое паходжанне мелі ўдзельныя князі?

▶ Вітаўт на велікакняжацкім стальцы. Невядомы мастак. 1555 г.

? *Знайдзіце на малюнку сведчанне пра род (дынастыю), з якога паходзіў Вітаўт.*

Спампавана з сайта www.aversev.by

Што азначала васальная залежнасць?

ўвесь час былі гатовыя пачаць барацьбу за ўладу. Вітаўт пазбаўляў іх буйны́х удзелаў, якія ператвараў у намесніцтвы. Гэта выклікала незадавальненне знаці. Справа даходзіла да мяцяжоў. Аднак усе яны бязлітасна задушаліся Вітаўтам. Некаторыя князі замест забраных уладанняў атрымоўвалі ад гаспадара іншыя, драбнейшыя. Гэта ўзмацняла іх васальную залежнасць ад Вітаўта.

2. Знешняя палітыка Вітаўта.

Пакажыце межы ВКЛ на карта-схеме «ВКЛ у часы ўладарання Вітаўта» на 2-м форзацы. У якія сучасныя дзяржавы ўваходзіць тэрыторыя Вялікага Княства Літоўскага таго перыяду?

7

Вітаўт праводзіў актыўную знешнюю палітыку. Ён канчаткова падпарадкаваў Смаленск, усталяваў кантроль над Ноўгарадам Вялікім. Войска ВКЛ ажыццявіла паспяховы паход супраць татараў да ракі Дон. Былі далучаны землі ў нізоўях Дняпра. Межы Вялікага Княства Літоўскага дасягнулі Чорнага мора.

Вітаўт марыў пра грандыёзныя заваёвы на Усходзе. Для гэтага ён планаваў паставіць на чале Залатой Арды свайго саюзніка Тахтамыша. Узамен Вітаўт спадзяваўся атрымаць ад яго землі ўсёй Русі. Вітаўт заручыўся падтрымкай заходніх краін. Папа Рымскі абвясціў заваёўніцкія планы Вітаўта крыжовым паходам. Для вялікай вайны на ўсходзе ВКЛ быў патрэбны мір на захадзе. У 1398 г. Вітаўт заключыў *Салінскае пагадненне* з Тэўтонскім ордэнам. Яно прадугледжвала перадачу ордэну часткі Жамойці. У гонар пагаднення быў зладжаны пір. На ім літоўскія і беларускія феадалы аб'явілі Вітаўта «каралём Літвы і Русі». Тым самым яны абвясцілі, што не прызнаюць залежнасці ад польскага караля.

◀ Шлем воіна ВКЛ канца XIV ст., знойдзены на поўдзень ад Кіева

? *Падумайце, пры якіх абставінах ён мог быць згублены.*

Спампавана з сайта www.aversev.by

▲ Атака татарскай конніцы

Аднак выправа супраць Залатой Арды скончылася для Вітаўта трагічна. Войскі сустрэліся ў **1399 г.** у бітве на рацэ Ворскла. Напачатку ў Вітаўта былі ўсе шанцы перамагчы. Гэта разумелі і татары. Нягледзячы на колькасную перавагу, яны згаджаліся на вялікія саступкі. Татарскі хан Цімур Кутлуг нават абяцаў плаціць Вітаўту даніну. Пагадзіўшыся на перамовы, Вітаўт упусціў зручны момант. Да залатаардынскага хана падышлі свежыя сілы. На чале татарскага войска стаў былы паплечнік Цімура Эдзігей.

Войска Вітаўта было разбіта. Гэта сарвала яго планы поўнага падпарадкавання Русі.

▶ Войска ВКЛ пад градам татарскіх стрэл. Малюнак *Ангуса МакБрайда*

Спампавана з сайта www.aversev.by

Цвярскі летапіс так апісвае бітву на Ворскле:

«Выхваляўся Вітаўт Тахтамыша на Ардзе пасадзіць, а… Тахтамыш паабяцаў яму Маскву і ўсю зямлю Рускую… У той час прыйшоў Цімур Кутлуг з многімі баявымі палкамі, і сустрэліся з Вітаўтам у полі на рацэ Ворскле, і было страшна бачыць у тую гадзіну, як сыходзяцца дзве вялікія сілы. Наперад прыйшоў Эдзігей, і сутыкнуліся палкі, стрэлы з абодвух бакоў ляцелі, як дажджавыя хмары, ад ляхаў жа самастрэлы, і пачалі літвіны перамагаць арбалетамі Эдзігея, але потым цар прыйшоў з велізарным войскам і абышоў кругом Вітаўта, пастраляў пад ім коней; і была моцная бітва, і адолеў цар Цімур Кутлуг».

Якія прычыны перамогі татараў згадваюцца ў летапісным тэксце?

Якія дзяржавы існавалі ў канцы XIV ст. на землях былой Русі?

Знайдзіце тэрыторыю Жамойці на картасхеме «ВКЛ у часы ўладарання Вітаўта» на 2-м форзацы. У чым асаблівасці геаграфічнага становішча гэтай тэрыторыі?

3. Вялікае Княства Літоўскае на вяршыні магутнасці. Паражэнне на Ворскле не змусіла Вітаўта адмовіцца ад прасоўвання на ўсход. Аднак цяпер ён скіраваў позірк і ў бок Тэўтонскага ордэна. Вітаўт больш не меў патрэбы ў саюзе з крыжакамі. Ён зноў хацеў вярнуць сабе Жамойць. Гэта прывяло да так званай Вялікай вайны з крыжакамі (1409—1411). Аб'яднаныя сілы ВКЛ і Польшчы нанеслі тэўтонам нечуванае паражэнне. У выніку ВКЛ вярнула сабе жамойцкія землі.

7

Узмацненне пазіцый Вітаўта зноў паставіла пытанне аб яго адносінах з Польшчай. У **1413 г.** была заключана новая унія — Гарадзельская. Яна гарантавала захаванне адасобленасці ВКЛ. Але найвышэйшыя пасады ў дзяржаве маглі займаць толькі католікі. Феадалы ВКЛ абяцалі быць з палякамі ў вечнай «дружбе і саюзе». Яны прымалі польскія гербы і ўступалі ў польскае «гербавае брацтва».

Спампавана з сайта www.aversev.by

Умацаванне ўлады Вітаўта абумовіла яго міжнароднае прызнанне. У 1414—1418 гг. у Канстанцы (Германія) праходзіў царкоўны сабор. Гэта быў найбуйнейшы кангрэс сярэднявечнай Еўропы. Сабор разгледзеў прэтэнзіі Тэўтонскага ордэна да ВКЛ і Польшчы. Яны былі прызнаны беспадстаўнымі. На бок Вітаўта і Ягайлы схіліўся Папа Рымскі. Еўрапейскае рыцарства страціла цікавасць да крыжовых паходаў у Літву. Гэта стала пачаткам заняпаду ордэна.

Як вы думаеце, чаму так адбылося?

Пад канец жыцця Вітаўт дабіўся новых поспехаў на Усходзе. Ён умешваўся ў дынастычную барацьбу ў Залатой Ардзе. Некаторыя ханы былі яго стаўленікамі. Вітаўт падпарадкаваў Цвер і Пскоў, пашырыў уплыў на Маскву. ВКЛ дасягнула сваёй найбольшай магутнасці. Яно ператварылася ў найбуйнейшую дзяржаву ў Еўропе.

4. Спробы Вітаўта атрымаць каралеўскую карону. Умацаваўшы сваю ўладу, Вітаўт зрабіў спробу атрымаць каралеўскую карону. Гэта ўраўнавала б тытулы яго і Ягайлы. Апошнія праявы залежнасці ВКЛ ад Польшчы былі б скасаваныя.

Якія былі вынікі Гусіцкіх войнаў?

Зручны момант надарыўся хутка. Чэшскія гусіты вялі барацьбу з германскім імператарам Жыгімонтам І Люксембургам. Каб дамагчыся падтрымкі магутнага Вітаўта, яны прапанавалі яму стаць каралём Чэхіі.

Імператар Жыгімонт І Люксембург. Мастак *Альбрэхт Дзюрэр*

Спампавана з сайта www.aversev.by

Замест сябе Вітаўт паслаў у Чэхію з войскам свайго намесніка Жыгімонта Карыбутавіча, які стаў адным з гусіцкіх лідараў. Яго ўладу прызнаў нават Ян Жыжка. У далейшым Жыгімонт быў абраны гусіцкім каралём.

Ці сведчыць гэты факт аб высокім аўтарытэце Вялікага Княства Літоўскага?

Імператар усімі сіламі стараўся не дапусціць згоды Вітаўта. Таму ён прапанаваў яму карону Літвы і Русі. Аднак палякі сустрэлі ідэю каранацыі Вітаўта са страхам і абурэннем. Яны пастараліся настроіць супраць каранацыі Вітаўта еўрапейскіх манархаў і Папу Рымскага. Калі ж германскі імператар выслаў карону, палякі перахапілі яе па дарозе. Між тым быў прызначаны час каранацыі. На яе сабраліся тытулаваныя госці. Імператар прасіў Вітаўта пачакаць, абяцаў выслаць яму новую карону. Але 27 кастрычніка **1430 г.** Вітаўт нечакана памёр.

Як вы думаеце, чаму палякі былі супраць каранацыі Вітаўта?

▲ Жыгімонт Карыбутавіч на чале гусітаў. Мініяцюра сярэднявечнай хронікі

▲ Пахаванне Вітаўта. Мініяцюра XVI ст.

? *Як вы думаеце, хто паказаны на малюнку над труной Вітаўта?*

Спампавана з сайта www.aversev.by

З «Пахвалы князю Вітаўту»

Як не дзівіцца славе вялікага гаспадара [Вітаўта]. Няма земляў ні на ўсходзе, ні на захадзе, адкуль не прыходзілі б пакланіцца гэтаму слаўнаму гаспадару… Яшчэ і турэцкі цар пашану вялікую выказваў і падарункі шматлікія падносіў [гэтаму] слаўнаму гаспадару. У вялікай любові жыў з ім і прававерны і хрысталюбны цар царградскі. Таксама і Чэшскае каралеўства з вялікаю пашанаю ставілася да [нашага] слаўнага гаспадара… Служылі яшчэ яму і ўсходнія цары… Служылі яму яшчэ і іншыя вялікія князі нямецкія з усімі сваімі гарадамі і землямі… Проста кажучы, не знойдзецца… ні горад, ні край, якія б не слухаліся гэтага слаўнага гаспадара Вітаўта.

Падумайце, што ў дзейнасці Вітаўта асабліва падабалася аўтару твора.

Падчас праўлення Вітаўта Вялікае Княства Літоўскае дасягнула вяршыні сваёй магутнасці. Вітаўт змог вырашыць большасць знешнепалітычных праблем дзяржавы. Залежнасць ад Польшчы была фактычна ліквідавана. Тэўтонскі ордэн быў разгромлены. Практычна ўсе рускія княствы знаходзіліся пад уплывам ВКЛ. Аднак пасля смерці Вітаўта зноў пачалася барацьба за ўладу. Гэта прывяло да аслаблення Вялікага Княства.

1. Якімі спосабамі Вітаўт умацоўваў сваю ўладу?
2. Якія з планаў у знешняй палітыцы Вітаўту ўдалося рэалізаваць, а якія — не?
3. Якія наступствы мела паражэнне на Ворскле? Як змяніўся характар адносін ВКЛ з Тэўтонскім ордэнам і Польшчай?
4. Ахарактарызуйце палітыку Вітаўта ў заходнім кірунку.
5. Як умацаванне ўлады Вітаўта адбілася на міжнародным становішчы ВКЛ?
6. Навошта Вітаўт жадаў атрымаць каралеўскую карону? Якія знешнепалітычныя абставіны гэтаму садзейнічалі, а якія перашкаджалі?

Спампавана з сайта www.aversev.by

7*. Паразважайце, чаму, нягледзячы на няўдачы, Вітаўт здолеў аднавіць незалежнасць сваёй дзяржавы і ўзвысіць яе.

8. Запоўніце табліцу «Знешняя палітыка Вітаўта».

Перыяд	Заходні кірунак	Усходні кірунак	Вынікі
Канец XIV ст.			
Першая чвэрць XV ст.			

§ 8. «Вялікая вайна» і Грунвальдская бітва

?! *1. Калі ва Усходняй Прыбалтыцы ўсталяваўся Тэўтонскі ордэн?*
2. Чым скончылася сутыкненне Полацкай і Наўгародскай зямель з крыжакамі ў першай палове XIII ст.?

! Больш за 200 гадоў народы Усходняй Еўропы змагаліся з крыжацкай агрэсіяй. Для беларускіх зямель яна аказалася яшчэ больш страшнай і небяспечнай, чым пагроза манголаў. У пачатку XV ст. Вялікае Княства Літоўскае ў саюзе з Польшчай нанесла крыжакам знішчальнае паражэнне. Якія наступствы гэта мела для беларускіх зямель?

1. Узмацненне крыжацкай небяспекі. У пачатку XV ст. адносіны ВКЛ з Тэўтонскім ордэнам рэзка пагоршыліся. Паводле Салінскага пагаднення 1398 г. крыжакі атрымалі Жамойць. Вялікае Княства страціла выхад да Балтыйскага мора. Крыжакі захапілі і некаторыя польскія землі. У выніку яны далучылі свае лівонскія і прускія ўладанні да Германіі.

Знайдзіце тэрыторыю Жамойці на картасхеме на с. 72.

Вітаўт разумеў непазбежнасць канфлікту з ордэнам у сувязі з Жамойцю. Крыжакі фармальна атрымалі правы на гэту літоўскую вобласць. Але яны нічога не маглі зрабіць з пастаяннымі паўстаннямі жамойтаў.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Гэтыя мяцяжы падтрымліваліся Вітаўтам. Ён аказваў жамойтам дапамогу зброяй і войскамі.

Што азначае «фармальна»?

2. Падрыхтоўка да рашучага адпору крыжакам. Ужо ў снежні 1408 г. адбылася нарада Вітаўта і Ягайлы ў Новагародку. Там было прынята рашэнне аб пачатку вайны з Тэўтонскім ордэнам. Аднак падзеі разгортваліся так, што першымі абвясцілі вайну крыжакі.

У мяцежнай Жамойці пачаўся голад. Ягайла паслаў туды караблі нібыта з хлебам. Аднак крыжакі затрымалі судны. Яны знайшлі там зброю для паўстанцаў. Затрымку караблёў скарыстаў Вітаўт. Ён адкрыта стаў на бок жамойтаў. Непазбежнасць вайны зразумелі і крыжакі. Яны паспрабавалі заручыцца нейтралітэтам палякаў. Але палякі паабяцалі ў выпадку вайны падтрымаць Вітаўта. У адказ ордэн 6 жніўня **1409 г.** абвясціў Ягайлу вайну.

▲ Сутыкненне рыцараў ВКЛ з крыжакамі. Сучасны малюнак

Спампавана з сайта www.aversev.by

Межы
Польскага каралеўства — ВКЛ

Рух
войскаў ВКЛ — польскіх войскаў
аб’яднанага войска ВКЛ і Польшчы
татарскага атрада — чэшскага атрада
рыцараў Тэўтонскага ордэна
Месца Грунвальдскай бітвы
Аблога Мальбарка ў ліпені — верасні 1410 г.

▲ Рух войскаў да Грунвальда

? *Паразважайце, як у той час можна было ўзгадніць дзеянні войскаў.*

Спампавана з сайта www.aversev.by

Першы этап вайны скончыўся для палякаў няўдала. Яны страцілі частку сваіх зямель. Ягайла мусіў падпісаць з ордэнам часовае перамір'е. Вітаўт, які ваяваў асобна, дабіўся большых поспехаў. Ён здолеў заняць Жамойць.

Абодва бакі рыхтаваліся да новага сутыкнення. Яны збіралі войскі, вербавалі наёмнікаў, вялі дыпламатычную барацьбу. Ваенныя дзеянні былі адноўлены ў чэрвені 1410 г. Ягайла і Вітаўт планавалі рухацца на сталіцу Тэўтонскага ордэна — Мальбарк. Вялікі магістр ордэна **Ульрых фон Юнгінген** даведаўся пра планы праціўнікаў позна. Ён спрабаваў перакрыць шлях на сталіцу. Раніцай **15 ліпеня 1410 г.** сапернікі сышліся каля вёскі Грунвальд (цяпер тэрыторыя Польшчы).

Знайдзіце Мальбарк і Грунвальд на картасхеме на с. 72.

8

3. Грунвальдская бітва. Войска крыжакоў налічвала каля 15—20 тыс. чалавек. Яно дзялілася на 50 *харугваў* (палкоў). У крыжацкім войску было шмат рыцараў з Германіі, Англіі, Францыі, Швейцарыі, Чэхіі і інш.

Грунвальдская бітва. Мініяцюра XV ст.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Войска Вялікага Княства Літоўскага і Польшчы было большым. Яно налічвала каля 30—40 тыс. чалавек. Вітаўт прывёў з сабой 40 харугваў з Полацка, Новагародка, Вільні, Трокаў, Смаленска, Віцебска, Гародні, Ліды, Берасця (зараз Брэст), Пінска, Мсціслава, Дарагічына (цяпер Драгічын) і іншых зямель. З Ягайлам прыйшло 50 харугваў. У аб'яднаным войску былі харугвы з Украіны, атрад з Чэхіі пад кіраўніцтвам Яна Жыжкі (у будучым героя гусіцкага руху) і татарская конніца.

Чаму Ягайла, а не Вітаўт, узначаліў аб'яднанае войска?

Беларускія і літоўскія харугвы ўзначаліў Вітаўт. Агульнае кіраванне аб'яднаным войскам ажыццяўляў Ягайла. Саюзныя сілы пастроіліся трыма лініямі. Войскі ВКЛ размясціліся на правым флангу, палякі — на левым.

Бітва пачалася атакай першай лініі Вітаўта. Крыжакі спрабавалі адбіць яе гарматным агнём. Пасля гэтага яны кінулі супраць конніцы ВКЛ асноўныя сілы.

Бітва цягнулася доўга і зацята. Праз нейкі час воіны ВКЛ пачалі адступаць. Частка іх кінулася наўцёкі. Для правага крыла саюзнікаў склалася пагрозлівая сітуацыя. Яе ўратавалі тры палкі са Смаленскай зямлі. Але яны былі амаль усе пасечаны. Хто выстаяў, дачакаліся дапамогі — другой і трэцяй ліній Вітаўта. Адначасова палякі кінулі ў бой сваю першую лінію.

Хроніка Яна Длугаша паведамляе, што напярэдадні Грунвальдскай бітвы абодва бакі працяглы час стаялі ў нерашучасці, не жадаючы пачынаць бітву. Каб раззлаваць Ягайлу і Вітаўта і справакаваць іх наступленне ў нязручнай мясцовасці, магістр крыжакоў прыслаў ім два мячы, заяўляючы, што калі ў іх не хапае зброі, то крыжакі пасылаюць яе ім, каб тыя маглі нарэшце адважыцца на бой. Ягайла і Вітаўт прынялі «падарунак» і, хаця намагаліся ніяк не паказваць свайго абурэння, неўзабаве пачалі атаку.

Як вы думаеце, ці залежаў зыход бітвы ад таго, хто першы яе пачне?

Спампавана з сайта www.aversev.by

Вітаўт на Грунвальдскім полі. Эскіз да карціны «Бітва пад Грунвальдам» *Яна Матэйкі.* 1875—1878 гг.

Бітва закіпела на абодвух флангах. У гушчы бітвы быў звалены польскі каралеўскі сцяг. Крыжакі ўжо заспявалі пераможны гімн. Ад паражэння палякаў уратавала ўвядзенне ў бой другой лініі.

З «Хронікі канфлікту Уладзіслава, караля Польшчы, з крыжакамі ў год Хрыстовы 1410»

На правым крыле ўступіў у бой князь Вітаўт са сваімі людзьмі, з харугвай Святога Юрыя і харугвай пярэдняй варты. Незадоўга перад самым пачаткам бітвы прайшоў невялікі і цёплы дождж, які змыў пыл з конскіх капытоў. А на самым пачатку таго дажджу гарматы ворагаў, бо ворагі мелі шматлікія гарматы, двойчы далі залпы каменнымі ядрамі, але не маглі нашым зрабіць тым стрэлам ніякай шкоды; і ворагі пры першай сутычцы з людзьмі караля былі адкінуты ад тых гармат на без малога стадыю [каля 200 м]. У той жа час разгарэўся суровы бой.

З прыведзенага тэксту зрабіце выснову, ці мелі ў той час вялікае значэнне гарматы.

Спампавана з сайта www.aversev.by

У тэўтонскага магістра Ульрыха фон Юнгінгена таксама заставаліся рэзервы. Іх ён павёў у бой асабіста. Страшны ўдар крыжакоў зламаў строй саюзнікаў.

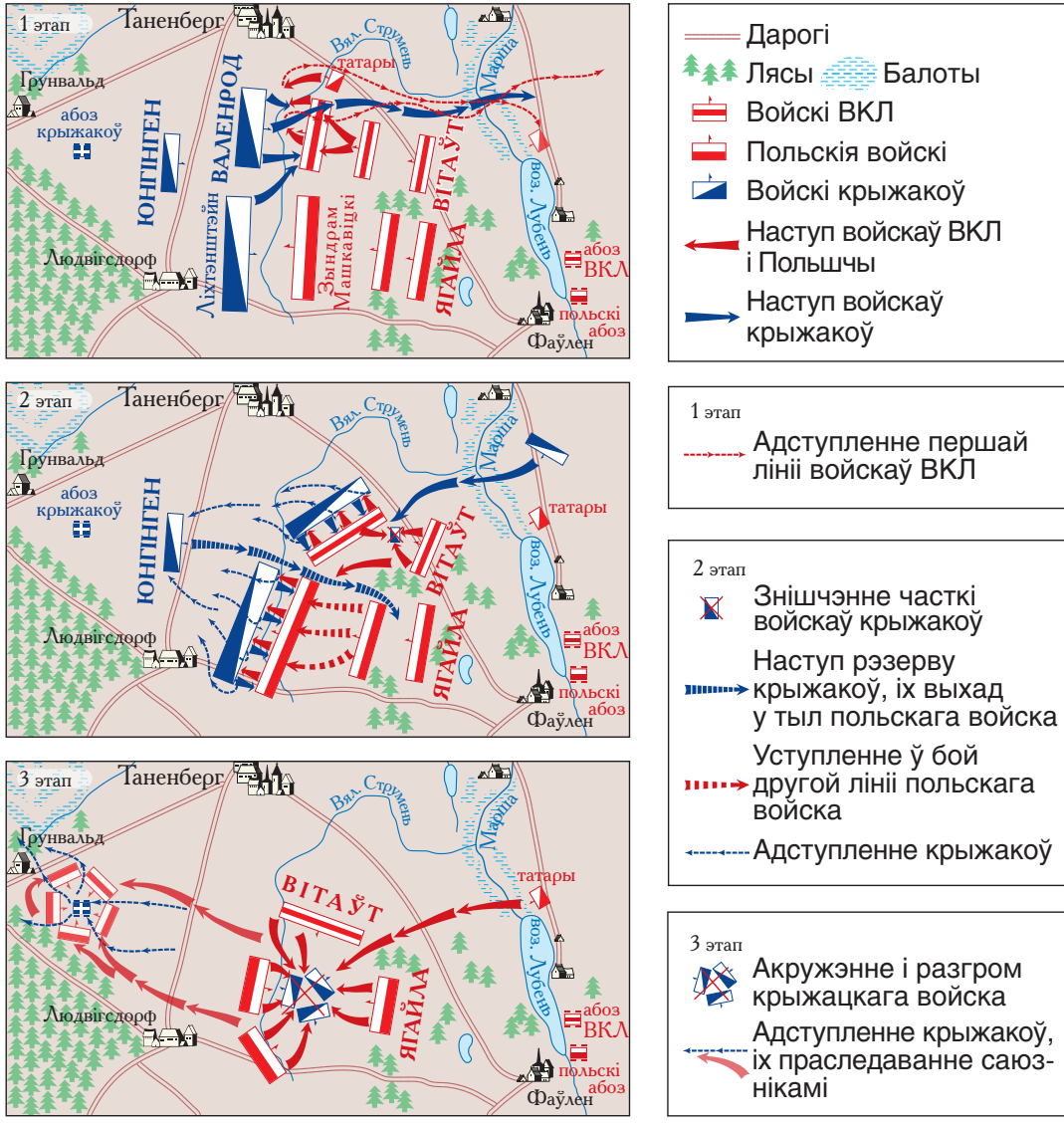

▲ Бітва пад Грунвальдам

? *Суаднясіце тэкст параграфа з падзеямі, адлюстраванымі на схемах.*

Спампавана з сайта www.aversev.by

Гібель магістра Ульрыха фон Юнгінгена. Фрагмент карціны *Яна Матэйкі*

Тэўтоны зноў заспявалі гімн перамогі. Аднак тут па іх ударылі з розных бакоў уцалелыя флангі Ягайлы і Вітаўта. У бой уступіла апошняя польская лінія. Да яе далучыліся і тыя воіны ВКЛ, якія вярнуліся пасля ўцёкаў. Бітва ператварылася ў знішчэнне акружаных рыцараў. Загінуў сам магістр. Быў захоплены абоз і ўсе баявыя сцягі ордэна.

4. Вынікі і гістарычнае значэнне бітвы. Торуньскі мір. Пасля перамогі саюзнікі маглі без перашкод рухацца да Мальбарка. Па дарозе ім без бою здаваліся прускія гарады і за́мкі. Аднак аблога сталіцы Тэўтонскага ордэна зацягнулася. Хутка лагер саюзнікаў пакінулі войскі Вітаўта. Мудры князь не хацеў поўнага знішчэння ордэна. Ён разлічваў выкарыстоўваць крыжакоў для стрымлівання палякаў. Вітаўт разумеў, што без гэтага Польшча зноў захоча заявіць прэтэнзіі на яго ўладанні. Далейшая аблога Мальбарка стала марнай. Хутка палякі таксама рушылі назад.

Даведайцеся, ці ўдзельнічалі ў Грунвальдскай бітве тагачасныя жыхары вашай мясцовасці. Якую ролю адыгралі харугвы з вашага краю ў гэтай бітве?

Спампавана з сайта www.aversev.by

Крыжакі перадаюць Ягайлу і Вітаўту мячы. Малюнак *Войцэха Косака*

7

У 1411 г. у г. Торунь быў заключаны мір. Найбольш выгадны ён быў для Вялікага Княства Літоўскага. Крыжакі вярталі яму Жамойць. Польшча таксама аддала частку зямель. Акрамя таго, пераможцам павінна была быць выплачана вялікая сума грошай.

Аблога Мальбарка. Малюнак XV ст.

Спампавана з сайта www.aversev.by

▶ Ягайла з крыжацкімі мячамі. Помнік у Нью-Ёрку

? *За якія заслугі, на вашу думку, ушанаваны Ягайла?*

! Грунвальдская бітва вызначыла новую сітуацыю ў Прыбалтыцы. Тэўтонскі ордэн страціў сваё вядучае становішча ў рэгіёне. Аднак спатрэбілася яшчэ некалькі войнаў, каб ён знік канчаткова. Значна ўзрос міжнародны аўтарытэт Вялікага Княства Літоўскага. Ажывіўся гандаль, больш паспяхова сталі развівацца гаспадарка і культура.

?

1. У чым прычыны вайны ВКЛ у саюзе з Польшчай супраць Тэўтонскага ордэна?
2. Растлумачце, чаму так атрымалася, што першымі вайну аб'явілі крыжакі.
3. Якія былі вынікі першага этапу «Вялікай вайны»?
4. Дзе і калі адбылася вырашальная бітва «Вялікай вайны»?
5. Складзіце расказ пра Грунвальдскую бітву паводле наступнага плана: сілы бакоў, кіраўнікі, размяшчэнне на полі бою, ход бітвы, вынікі.
6. Якімі падзеямі завяршылася «Вялікая вайна»?
7. Ахарактарызуйце значэнне перамог пад Грунвальдам і ў «Вялікай вайне».

8*. Як вы думаеце, чаму, нягледзячы на падтрымку каталіцкай царквы, Тэўтонскі ордэн атрымаў паражэнне?

Спампавана з сайта www.aversev.by

§ 9. Грамадзянская вайна 1432—1439 гг. Змены ў дзяржаўным ладзе

?! *1. Хто звычайна атрымліваў у спадчыну галоўны прастол княства-зямлі ў Старажытнай Русі?*
2. Ці заўсёды перадача ўлады ў ВКЛ адбывалася мірна?

! Вялікі князь Вітаўт не пакінуў пасля сябе нашчадкаў. Пасля яго смерці зноў пачалася барацьба за ўладу. Змаганне паміж Альгердавічамі і Кейстутавічамі прывяло да расколу дзяржавы на ўсходнюю і заходнюю часткі. З вялікай цяжкасцю ўдалося захаваць адзінства краіны. Аднак з сярэдзіны XV ст. улада Вялікага Княства пачала слабнуць. Усё больш узрастала значэнне феадалаў. Чым гэта было выклікана? Якія наступствы, добрыя ці кепскія, мела такое становішча для развіцця беларускіх зямель?

▲ Свідрыгайла.
Малюнак *Паўла Татарнікава*

1. Супярэчнасці паміж групоўкамі феадалаў у ВКЛ. Пасля смерці Вітаўта вялікім князем літоўскім стаў **Свідрыгайла**, малодшы сын Альгерда. Свідрыгайла з'яўляўся праціўнікам уніі з Польшчай. Пачатак яго кіравання быў адзначаны канфліктам з польскімі феадаламі. Яны раптоўна захапілі частку зямель ВКЛ на захадзе Украіны. Свідрыгайла даў адпор былым саюзнікам. У 1431 г. Польшча афіцыйна аб'явіла Свідрыгайлу вайну.

Адначасова нарастала варожасць да вялікага князя з боку літоўскіх феадалаў. Іх не задавальняла палітыка Свідрыгайлы. Яны лічылі, што ён кепска адстойвае інтарэсы дзяржавы. У той жа час Свідрыгайлу

Спампавана з сайта www.aversev.by

падтрымлівалі праваслаўныя «русіны» (беларусы і ўкраінцы). Сам вялікі князь быў каталікам. Аднак усё жыццё ён правёў сярод праваслаўных феадалаў. Свідрыгайла ведаў іх, давяраў ім, карыстаўся іх падтрымкай. Таму з цягам часу ён стаў набліжаць да сябе праваслаўную знаць. Гэта таксама не падабалася літоўскім феадалам. Паміж імі і Польшчай утварыўся саюз, хоць кожны меў на мэце свае інтарэсы.

2. Змаганне паміж Свідрыгайлам і Жыгімонтам. У **1432 г.** мяцежнікі зрабілі спробу забіць Свідрыгайлу ў Ашмянах. На чале змовы стаяў брат Вітаўта Жыгімонт Кейстутавіч. Свідрыгайла быў папярэджаны і ўцёк у Полацк. Там яго падтрымала мясцовая знаць. Да яе далучыліся феадалы Віцебскай, Смаленскай і ўкраінскіх зямель.

У Вільні вялікім князем літоўскім быў абвешчаны Жыгімонт. Яго прызнала насельніцтва Літвы, Жамойці, Падляшша, Панямоння, Берасцейскай і Менскай зямель. У выніку дзяржава была расколата на дзве часткі — Вялікае Княства Літоўскае і Вялікае Княства Рускае. Пачалася вайна за велікакняжацкі трон. Узброеная барацьба вялася не са знешнім ворагам, а паміж жыхарамі адной дзяржавы. Такія войны называюцца грамадзянскімі. Буйны́я тэрытарыяльныя групоўкі пачалі змагацца за ўладу. У гэтай вайне мела месца і рэлігійнае супрацьстаянне.

Як вы думаеце, чаму менавіта гэтыя тэрыторыі падтрымалі Жыгімонта?

Польшча адразу ж аказала Жыгімонту Кейстутавічу ваенную дапамогу. Свідрыгайлу падтрымалі цвярскі князь і лівонскія рыцары. Вайна вялася вельмі жорстка. Працiўнікі спусташалі землі адзін аднаго.

▲ Жыгімонт Кейстутавіч. Старажытны партрэт

Спампавана з сайта www.aversev.by

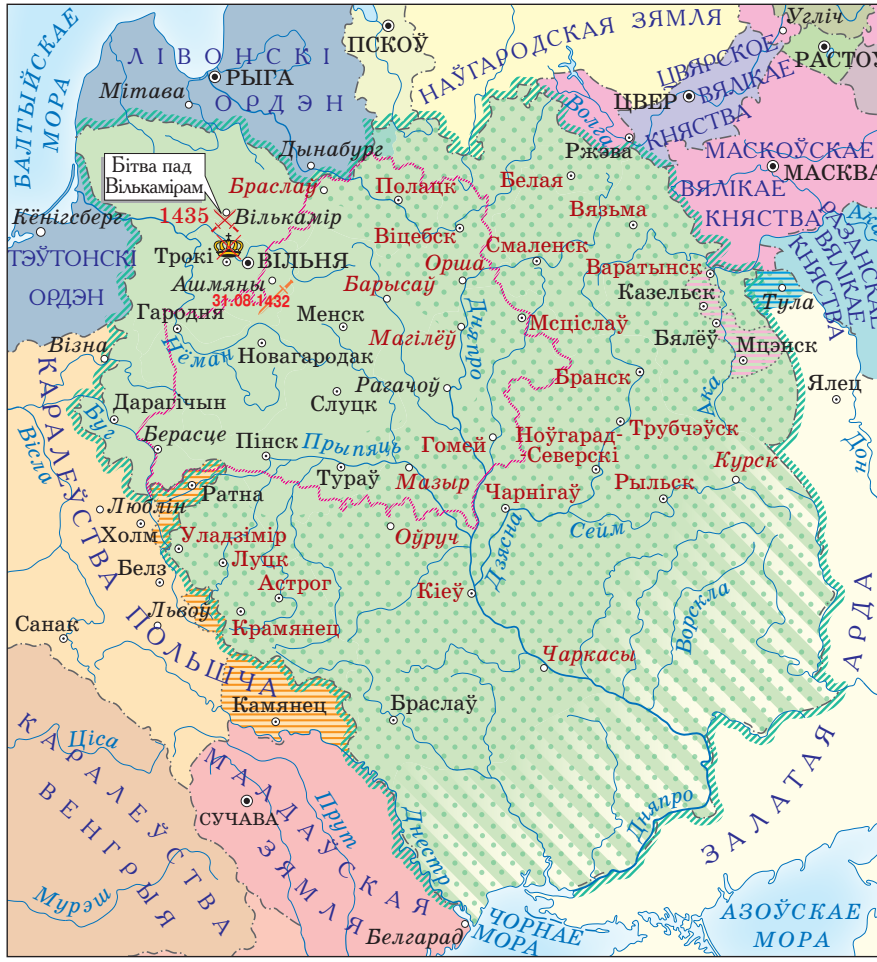

Граніцы ВКЛ у 1440 г.

Тэрыторыі, страчаныя ВКЛ на карысць:

Польшчы

Маскоўскага вялікага княства

Разанскага вялікага княства

Тэрыторыя Вялікага Княства Рускага, якое ўзначальваў Свідрыгайла

Орша Гарады, якія падпарадкоўваліся ўладзе Свідрыгайлы

31.08.1432 Ажыццяўленне змовы супраць Свідрыгайлы

Забойства вялікага князя Жыгімонта ў 1440 г.

▲ ВКЛ падчас грамадзянскай вайны 1432—1439 гг.

? *На падставе картасхемы зрабіце высновы, якія наступствы для ВКЛ мела грамадзянская вайна 1432—1439 гг.*

Спампавана з сайта www.aversev.by

Вялася і дыпламатычная барацьба. У 1434 г. Жыгімонт выдаў прывілей. Ён ураўноўваў праваслаўных феадалаў у асноўных правах з католікамі. Пачаўся пераход прыхільнікаў Свідрыгайлы да Жыгімонта. У тайныя перамовы з ім уступілі смаленскія баяры і праваслаўны мітрапаліт Герасім. Даведаўшыся пра гэта, Свідрыгайла спаліў Герасіма на вогнішчы.

Як гэта магло паўплываць на падтрымку Свідрыгайлы насельніцтвам?

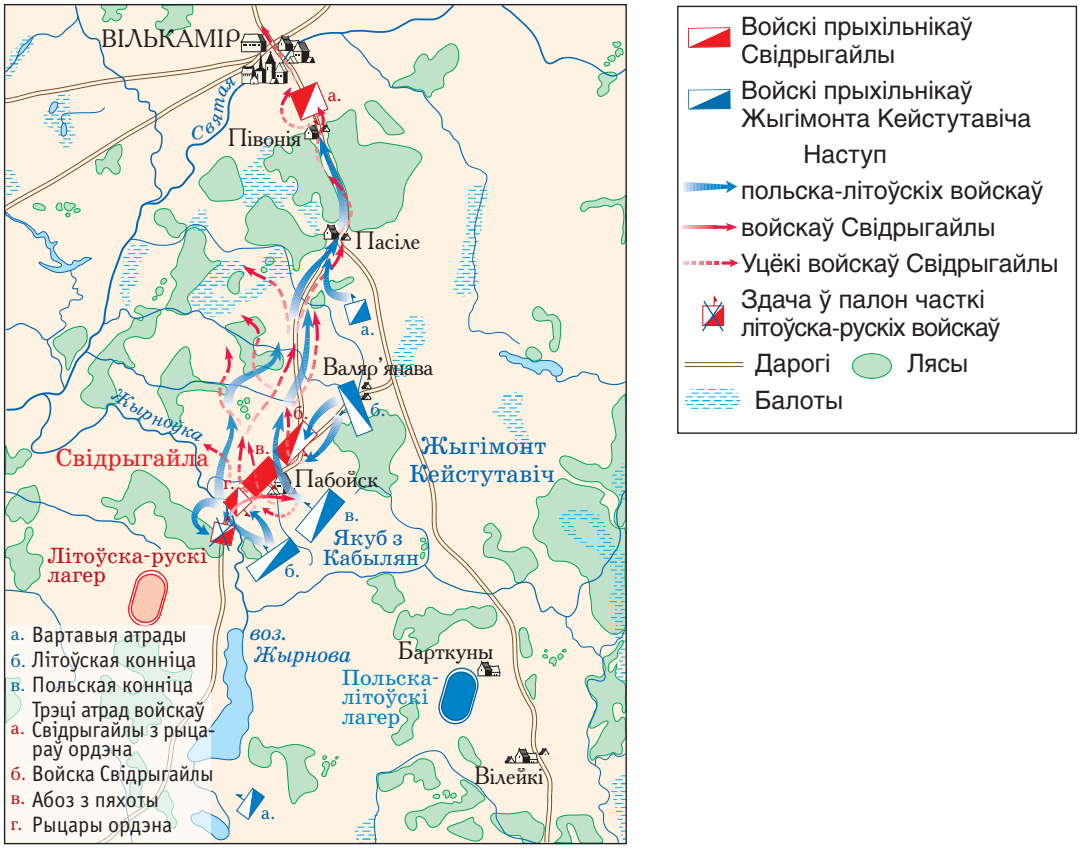

▲ Вількамірская бітва (1 верасня 1435 г.)

? *Абапіраючыся на картасхему, тэкст вучэбнага дапаможніка і дадатковыя матэрыялы, раскажыце пра ход Вількамірскай бітвы.*

Спампавана з сайта www.aversev.by

Помнік на месцы бітвы пры Вількаміры

1 верасня 1435 г. пад Вількамірам (цяпер г. Укмярге ў Літве) адбылася вырашальная бітва. На дапамогу Свідрыгайлу прыйшлі лівонскія, чэшскія і заходнееўрапейскія рыцары, невялікі татарскі атрад. Сілы праціўнікаў былі прыблізна роўныя.

Бітва скончылася для Свідрыгайлы катастрофай. У крывавай бітве палягло 13 князёў з беларускіх і ўкраінскіх зямель. Многія трапілі ў палон. Свідрыгайла з невялікай групай рыцараў уцёк у Полацк.

З Хронікі Яна Длугаша

Бітва цягнулася некалькі гадзін; нарэшце, з ласкі Божай, палягло войска крыжацкае, лівонцы, татары і русіны пабеглі і пацягнулі за сабой усе тыя сілы, якія ішлі ім на дапамогу, так што давялося ім ратавацца ўцёкамі раней, чым паспелі пакаштаваць бітвы… Сам князь Свідрыгайла з малой жменькай русінаў, якія ведалі патаемныя лясныя дарогі, здолеў уратавацца ад пагоні; усё ж войска крыжакоў і лівонцаў… ці загінула ад мяча, ці прыняло аковы.

У чым бачыць аўтар прыведзенага дакумента галоўны вынік бітвы?

Паразважайце, якія мэты ў грамадзянскай вайне праследавалі варожыя бакі.

Няўдачы Свідрыгайлы выклікалі незадавальненне яго прыхільнікаў. Усходнеславянскія землі сталі пераходзіць на бок Жыгімонта. Аднак Полацк, Віцебск і іншыя гарады працягвалі ўпарта супраціўляцца. Баявыя дзеянні месцамі працягваліся яшчэ да **1439 г.**

Спампавана з сайта www.aversev.by

3. Казімір Ягайлавіч і яго палітыка. Жыгімонт Кейстутавіч аказаўся жорсткім уладаром. Гэта адштурхнула ад яго арыстакратыю ВКЛ. У **1440 г.** супраць Жыгімонта была арганізавана змова, і ён быў забіты.

З «Хронікі Быхаўца»

А быў у князя Жыгімонта мядзведзь, якога ён вельмі любіў, і заўсёды, калі клаўся спаць, мядзведзь лапай торгаў дзверы, і яго пускалі. А князь Чартарыйскі са Скабейкам прыйшоў з усімі тымі людзьмі і торгнуў рукой дзверы. І князь Жыгімонт думаў, што мядзведзь, і казаў дзверы адчыніць, і ў той жа момант кінуліся да ложка, і пачаў князь Чартарыйскі прыгадваць яму ўсе злыя ўчынкі, што ён чыніў усёй шляхце Вялікага Княства… І князь Жыгімонт у той час скончыў жыццё па загадзе ваяводы віленскага Даўгерда, ваяводы троцкага Лелюша і князя Чартарыйскага, рукой кіяўляніна Скабейкі забіты ў вербную нядзелю месяца…

З прыведзенага тэксту зрабіце выснову, хто быў незадаволены кіраваннем Жыгімонта.

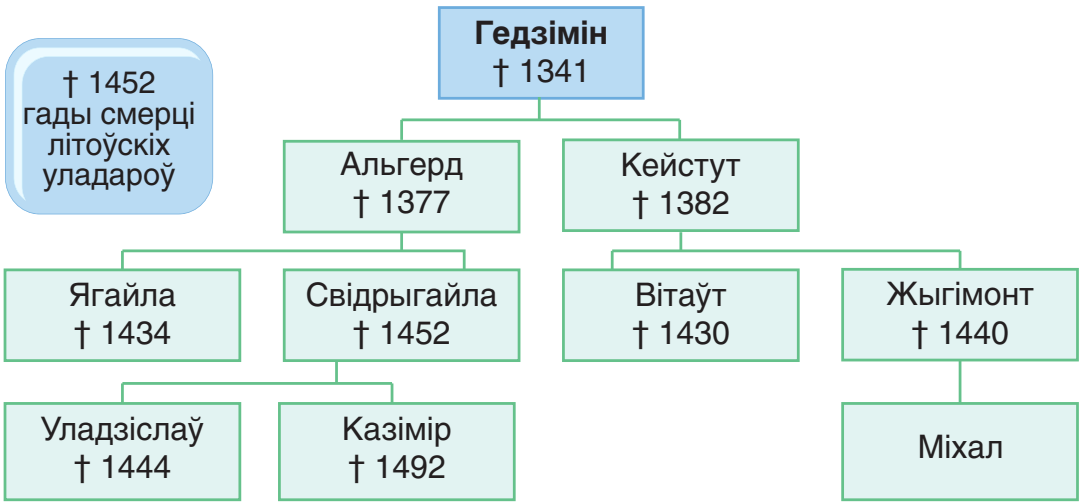

З дапамогай генеалагічнай схемы высветліце, кім даводзіўся Свідрыгайла Альгердавіч Жыгімонту Кейстутавічу.

Спампавана з сайта www.aversev.by

◀ Соф'я Гальшанская. Сярэднявечная гравюра

Прэтэндэнты на велікакняжацкі трон былі гатовыя зноў распачаць барацьбу. Аднак вялікім князем быў абраны Казімір, сын Ягайлы і беларуска-літоўскай князёўны Соф'і Гальшанскай. На доўгі час у Вялікім Княстве Літоўскім усталяваўся мір.

Праз сем гадоў Казімір стаў яшчэ і польскім каралём. У выніку гэтага была адноўлена унія Вялікага Княства Літоўскага з Польшчай. Перад ад'ездам у Польшчу ў 1447 г. Казімір выдаў прывілей. Гэты дакумент не дапускаў пранікнення ў ВКЛ польскіх феадалаў. Зямля і дзяржаўныя пасады даваліся толькі ўраджэнцам княства. Яшчэ Ягайла даў феадалам-католікам ВКЛ шматлікія правы. У выніку яны станавіліся поўнымі гаспадарамі ў сваіх маёнтках. Цяпер такія ж правы атрымалі і праваслаўныя феадалы.

Падумайце, што азначала гэтае пранікненне.

Узгадайце, калі гэта адбылося.

У **1468 г.** убачыў свет першы зборнік законаў ВКЛ. Ён атрымаў назву **Судзебнік Казіміра**. У ім былі вызначаны адзіныя тры віды пакаранняў: грашовы штраф, пабоі, смяротная кара.

У часы Казіміра адбывалася ўмацаванне вышэйшага органа дзяржавы — **Рады ВКЛ (Паноў-Рады)**. У XIV ст. рада існавала як дарадчы орган пры вялікім князю. У XV ст. яна набыла самастойнае значэнне. Як польскі кароль Казімір шмат часу мусіў знаходзіцца ў Польшчы. У яго

▲ Паны-Рада ВКЛ. Сярэднявечны малюнак

Спампавана з сайта www.aversev.by

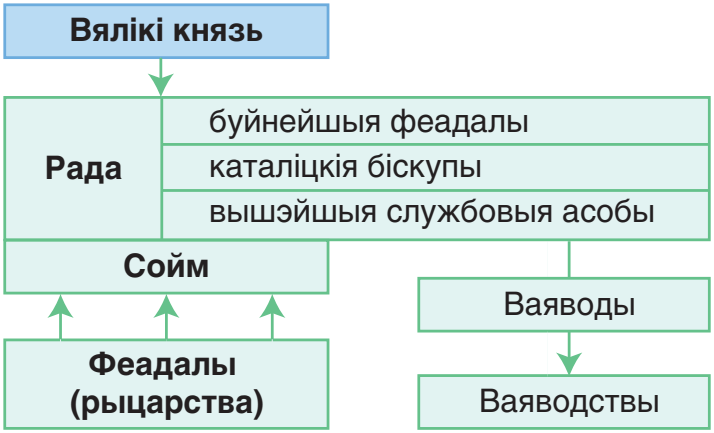

? *На падставе схемы раскажыце аб арганізацыі кіравання ў XV ст. у ВКЛ. Які орган улады быў галоўным і чаму?*

адсутнасць Рада вырашала ўсе галоўныя пытанні ў ВКЛ. Рада складалася з буйнейшых феадалаў, каталіцкіх біскупаў і вышэйшых службовых асоб. Галоўнымі з іх былі **ваяводы**, якія змянілі ў XV ст. колішніх намеснікаў. Яны ўзначальвалі буйны́я тэрытарыяльныя адзінкі — *ваяводствы*.

У часы Казіміра ўзрасло значэнне **соймаў**. У іх аснове ляжала даўняя вечавая традыцыя. На соймы збіралася не толькі Рада. У іх бралі ўдзел і ўсе феадалы, хто жадаў. Яны не хацелі, каб у дзяржаве важныя пытанні вырашаліся без іх. Прапановы сойма нельга было не ўлічваць: незадаволенае рыцарства магло не ўхваліць падаткі на вядзенне вайны.

Падумайце, па якіх яшчэ прычынах феадалы сталі адыгрываць усё большую ролю ў кіраванні дзяржавай.

! Такім чынам, у часы Казіміра Ягайлавіча ў дзяржаўным ладзе ВКЛ адбыліся важныя змены. Рост значэння Паноў-Рады і сойма прыводзіў да абмежавання ўлады вялікага князя. Ён ужо не мог прымаць важныя для ВКЛ рашэнні толькі па сваёй волі. Феадалы сталі адыгрываць усё большую ролю ў кіраванні дзяржавай.

Спампавана з сайта www.aversev.by

1. З якой прычыны пасля смерці Вітаўта абвастрыўся канфлікт паміж ВКЛ і Польшчай?
2. Чаму супраць Свідрыгайлы выступілі літоўскія феадалы?
3. Якія сілы супрацьстаялі адна адной падчас грамадзянскай вайны 1432—1439 гг.? Хто іх падтрымліваў?
4. Чым скончылася грамадзянская вайна 1432—1439 гг.?
5. Якімі ўнутрыпалітычнымі дзеяннямі вядомы Казімір Ягайлавіч?
6. Што змянілася ў кіраванні дзяржавай у XV ст.?
7*. У падзеі грамадзянскай вайны ў ВКЛ умешваліся амаль усе суседзі, акрамя Маскоўскага вялікага княства. Як вы думаеце, чым гэта тлумачыцца?

§ 10. Войска і ваенная справа. Знешняя палітыка ВКЛ у другой палове XV ст.

1. З якіх частак складалася войска Полацкага княства?
2. Якая перамога дазволіла ВКЛ вырашыць праблему супрацьстаяння з Тэўтонскім ордэнам?

Ваенным поспехам ВКЛ спрыяла наяўнасць баяздольнага, добра ўзброенага войска. Да сярэдзіны XV ст. гэта дзяржава пашырыла свае межы ад Балтыйскага да Чорнага мора. Казімір Ягайлавіч стаў адным з самых уплывовых манархаў у Еўропе. Гэта выклікала зайздрасць і варожасць суседніх дзяржаў. Акрамя таго, стаўшы польскім каралём, Казімір аддаваў менш увагі справам Вялікага Княства. Чым гэта пагражала беларускім землям?

1. Арганізацыя войска. У XIV—XV стст. Вялікае Княства Літоўскае вяло шматлікія войны. Таму вялікае значэнне надавалася баяздольнаму войску. Першапачаткова вайсковая служба з'яўлялася абавязкам кожнага свабоднага мужчыны. Народнае апалчэнне збіралася для разгрому і пераследавання ворага. Такая форма ўсеагульнай вайсковай службы называлася **пагоня**. Аднак гэта была састарэлая форма арганізацыі войска. Ужо ў XV ст. яна знікла.

Спампавана з сайта www.aversev.by

З прывілея Ягайлы 1387 г.

Згодна старадаўняму звычаю, ваенны паход застаецца абавязкам, які ажыццяўляецца за ўласны кошт і грошы. У тым выпадку, калі давядзецца пераследаваць ворагаў, непрыяцеляў нашых, якія б уцякалі з нашай зямлі, то для гэтага пераследавання, якое па-народнаму называецца пагоняй, абавязаны адпраўляцца не толькі рыцары, але і кожны мужчына, якое б ён ні меў паходжанне ці дабрабыт, абы толькі быў у стане насіць зброю.

З дапамогай прыведзенага тэксту растлумачце паходжанне назвы вайсковай службы «пагоня».

Акрамя пагоні існавалі і прафесійныя воіны — баяры і дружыннікі. З цягам часу яны станавіліся феадаламі — атрымлівалі зямлю і сялян. За гэта яны выязджалі на вайну і прыводзілі з сабой узброеных воінаў.

▲ Вершнікі ВКЛ канца XV — пачатку XVI ст. Гусар, лёгкаўзброены лучнік, цяжкаўзброеныя капійнікі. Малюнак *Юрыя Бохана*

Спампавана з сайта www.aversev.by

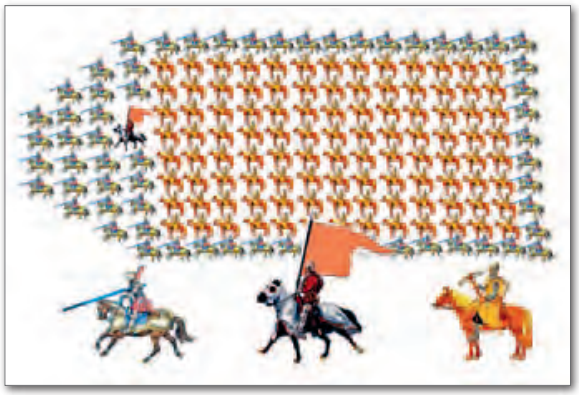

Шыхтаванне харугвы клінам

? *Падумайце, чаму капійнікі ставіліся перад стральцамі.*

Падобная форма арганізацыі войска атрымала назву **«паспалітае рушэнне»** (агульная выправа).

Частку войска складалі цяжкаўзброеныя рыцары — *капійнікі*. Яны мелі коп'і і мячы, надзейныя даспехі, больш моцных коней. Другая частка — стральцы — належала да лёгкай кавалерыі. Яны мелі лукі ці *арбалеты*. У самым канцы XV ст. у ВКЛ з'явіліся *гусары*. Спачатку яны таксама лічыліся лёгкай конніцай. Аснову іх узбраення складалі кап'ё і шчыт. Аднак, у адрозненне ад цяжкіх капійнікаў, яны маглі зусім не мець даспехаў.

Воіны аб'ядноўваліся ў дробныя атрады — *коп'і,* а коп'і — у харугвы. Яны выступалі пад уласнымі сцягамі-харугвамі (адсюль паходзіць іх назва). Кожны рэгіён дзяржавы ці буйны́ феадал выстаўляў сваю харугву. Падчас бою харугвы шыхтаваліся звужанымі наперадзе калонамі (клінамі). Спераду размяшчаліся капійнікі, за імі — стральцы.

Польскі храніст Ян Длугаш так апісваў пастраенне войска ВКЛ незадоўга перад Грунвальдскай бітвай 1410 г.: «Вялікі князь літоўскі займаўся пастраеннем літвінскага войска; падзяліўшы яго паводле старадаўняга звычаю продкаў на кліны і харугвы, ён паставіў у кожным кліне ўсярэдзіну рыцараў на горшых конях ці недастаткова добра ўзброеных, якіх акружалі іншыя, на больш моцных конях і выдатна ўзброеныя. Такія кліны, сціснутыя і згуртаваныя, не дапускалі распылення радоў, але адзін клін трымаўся ад другога на значнай адлегласці».

Спампавана з сайта www.aversev.by

Паспалітае рушэнне складалася амаль выключна з коннікаў. Пяхота выкарыстоўвалася пры будаўніцтве дарог для войска, у крытычныя моманты бітвы і для аховы абозу. Каб ператварыць абоз у непрыступны лагер, яго абкружалі вазáмі. Яны маглі акоўвацца жалезам і звязвацца ланцугамі.

2. Узбраенне. Вайсковая справа ВКЛ развівалася пад моцным уплывам як з захаду, так і з усходу. Спачатку тут пераважалі традыцыі часоў Старажытнай Русі. Аднак паступова воіны ВКЛ сталі пераймаць заходнія ваенныя навінкі. Яны знаёміліся з імі падчас шматлікіх войнаў з крыжакамі. Каб змагацца з цяжкай конніцай крыжакоў, трэба было мець не горшае ўзбраенне. Яго закуплялі ў саюзнай Польшчы, іншых краінах. Зброя магла быць захоплена ў ворага падчас вайны. Выраблялі зброю таксама мясцовыя і запрошаныя з Еўропы майстры.

▲ Мячы і корд воінаў ВКЛ

Аснову ўзбраення рыцара складалі кап'ё і шчыт. Яны дапаўняліся мячом ці адналязовым кордам, падобным да вялікага нажа. Добра ўзброеныя воіны маглі дадаткова мець сякеру, баявы молат, булаву і г. д. Галаву рыцара бараніў шлем. Цела воіна абараняла кальчуга або даспехі з жалезных пласцін. У цяжкаўзброеных коннікаў жалезнымі пласцінамі захіналіся таксама рукі і ногі. Багатыя рыцары пакрывалі даспехамі і коней. Бедныя воіны абмяжоўваліся скуранымі або тоўстымі прашыванымі кафтанамі. Для стральбы па праціўніку шырока выкарыстоўваліся лукі і арбалеты.

З канца XIV ст. стала распаўсюджвацца *артылерыя*. Яна замяніла каменекідальныя машыны. *Гарматы* стралялі каменнымі ці металічнымі ядрамі. Цяжкія гарматы служылі для разбурэння варожых умацаванняў. Лёгкія — для абароны замкаў ці ў адкрытым баі. У XV ст.

▲ Шлем рыцара ВКЛ XV ст., знойдзены ў Мсціславе

Спампавана з сайта www.aversev.by

▲ Лёгкая гармата XV ст.

▲ Конскі нагалоўнік са збраёўні Радзівілаў у Нясвіжы. Пачатак XVI ст.

усё большую папулярнасць набывала ручная агнястрэльная зброя — *ручніцы*.

3. Асаблівасці знешняй палітыкі. Страта ВКЛ першынства ў «збіранні рускіх зямель». Войска Вялікага Княства Літоўскага неаднаразова даказвала свае высокія баявыя якасці. ВКЛ было грозным праціўнікам для ворагаў як з захаду, так і з усходу. Аднак грамадзянская вайна 1430-х гг. стала цяжкім выпрабаваннем для гэтай дзяржавы. Прыход да ўлады Казіміра Ягайлавіча паспрыяў прымірэнню варожых бакоў. Але незадаволенасць у грамадстве заставалася. Напружанасць у ВКЛ хацела выкарыстаць Маскоўскае вялікае княства. Яно імкнулася ўмацаваць свае пазіцыі ва Усходняй Еўропе. Справа дайшла да ваеннага канфлікту. Але ў 1449 г. абодва бакі заключылі пагадненне. За ВКЛ замацоўвалася права на Смаленшчыну і княствы ў вярхоўях р. Ака. Саюзнікамі Вялікага Княства прызнаваліся Цвер і Разань. Аднак вялікі князь літоўскі абяцаў не прэтэндаваць на Ноўгарад, Пскоў і Ржэва (зараз Ржэў). Пагадненне азначала прызнанне раўнавагі сіл паміж Вільняй і Масквой. У далейшым пазіцыя ВКЛ ва Усходняй Еўропе пачала слабнуць. Казімір Ягайлавіч большасць часу знаходзіўся ў Польшчы. Для палякаў ён стаў вельмі добрым каралём. Ён канчаткова разбіў Тэўтонскі ордэн, далучыў новыя землі.

10

Знайдзіце гэтыя гарады на картасхеме на с. 93.

Спампавана з сайта www.aversev.by

РЫГА Сталіцы дзяржаў
Менск Іншыя гарады
Межы дзяржаў у канцы XV ст.
далучаных і васальных тэрыторый
тэрыторый — васалаў Польшчы
Тэрыторыі, страчаныя ВКЛ на карысць Масквы

▲ Усходняя Еўропа ў канцы XV ст.

? *Далучэнне да Масквы Ноўгарада Вялікага стварала небяспеку ВКЛ. Дакажыце гэтае сцвярджэнне з дапамогай картасхемы.*

Спампавана з сайта www.aversev.by

З «Летапісца вялікіх князёў літоўскіх»

У 1445 годзе князь вялікі Казімір быў у варожасці з князем вялікім маскоўскім. І прыйшлі масквічы з татарамі, і захапілі ўсю Вяземскую зямлю. У тую ж зіму князь вялікі Казімір пасылаў ваяводаў сваіх, князёў і паноў супраць іх заваёўваць маскоўскія землі. Завявалі Казельск, Вярэю, Калугу, Мажайск, і шмат злога зрабілі масквічам, і ў палон павялі шмат людзей. І сабраліся масквічы, і пагналіся ў пагоню за літвой, і дагналі, і біліся з літвою. Бог дапамог літве, пабілі шмат масквічоў, а іншых рукамі злавілі і прывялі іх у Смаленск да вялікага князя Казіміра.

Каго аўтар дакумента называе «масквічы» і «літва»?

Свайго сына Казімір зрабіў каралём Чэхіі і Венгрыі. Дынастыя Ягелонаў стала адной з наймацнейшых у Еўропе. Але на ўсходнія справы ў караля не хапала часу. У выніку ВКЛ адмовілася ад далейшага пранікнення ў рускія землі. Яно імкнулася толькі захаваць свае межы. Ініцыятыва ў «збіранні рускіх зямель» перайшла да Маскоўскага вялікага княства.

Маскоўскі князь падпарадкаваў сабе Цвер і Разань. Неўзабаве яго ўвагу прыцягнула багатая Наўгародская рэспубліка. Кіраўніцтва Ноўгарада імкнулася да саюзу з ВКЛ. Гэта было выкарыстана Маскоўскай дзяржавай для захопу найбагацейшага горада Русі. Далучэнне Ноўгарада яшчэ больш умацавала пазіцыі маскоўскага князя Івана III. Ён стаў прэтэндаваць ужо на «рускія» землі ВКЛ. Казімір спрабаваў арганізаваць антымаскоўскі саюз з Залатой Ардой. Аднак Залатая Арда была ўжо занадта слабая. У 1480 г. Маскоўская дзяржава канчаткова вызвалілася ад золатаардынскай залежнасці.

▲ Казімір Ягелон. Скульптурная выява з надмагілля ў Кракаве

Значную пагрозу паўднёвым землям ВКЛ уяўлялі крымскія татары. Крымскае ханства адасобілася ад Залатой Арды ў сярэдзіне XV ст.

Спампавана з сайта www.aversev.by

▲ Знішчэнне наўгародскага веча. Мастак *Клаўдзій Лебедзеў*

? *На падставе карціны разважайце, ці ўсе наўгародцы былі задаволены далучэннем да Маскоўскай дзяржавы. Хто мог быць незадаволены?*

Напачатку яно мела прыязныя адносіны з ВКЛ. Першы крымскі хан Хаджы Гірэй быў узведзены на прастол Казімірам Ягайлавічам. Аднак збліжэнне Вільні з Залатой Ардой прывяло да пагаршэння адносін з Крымам.

Высветліце, якія знешнія ворагі пранікалі на тэрыторыю вашага краю ў Познім сярэднявеччы. Ці адбываліся ў вашай мясцовасці ў тыя часы бітвы ці аблогі гарадоў?

Хаджы Гірэй нарадзіўся ў Вялікім Княстве Літоўскім, верагодна, у Лідзе. У 1428 г. пры падтрымцы Вітаўта ён захапіў Крымскі ўлус. Быў выгнаны, з сабраным у ВКЛ войскам неаднаразова падпарадкоўваў Крым, зноў вяртаўся ў Ліду. У 1440 г. па просьбе татарскай знаці Казімір Ягайлавіч адпусціў Хаджы Гірэя ў Крым. Там ад імя вялікага князя маршалак ВКЛ Радзівіл Осцік зацвердзіў яго на ханскім прастоле.

Зрабіце выснову з прыведзенай інфармацыі, якую ролю адыграла ВКЛ у стварэнні Крымскага ханства.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Ужо ў 1480 г. быў заключаны саюз Крымскага ханства з Масквой. Крымскія татары сталі рэгулярна рабіць набегі на землі ВКЛ. Непрыязныя адносіны складваліся ў ВКЛ і Польшчы з Германскай імперыяй, Румыніяй, Малдавіяй, магутнай Турцыяй.

Калі Асманская імперыя (Турцыя) захапіла тэрыторыю Балканскага паўвострава?

▲ Набегі крымскіх татараў на землі ВКЛ

? *Прасачыце напрамкі набегаў крымчакоў па картасхеме.*

Спампавана з сайта www.aversev.by

▲ Срэбны пазалочаны пояс канца XIV — пачатку XV ст. Верагодна, быў падараваны камусьці з саноўнікаў ВКЛ адным з татарскіх ханаў

? *Як вы думаеце, чаму татарскія ханы падносілі саноўнікам ВКЛ такія каштоўныя падарункі?*

! Такім чынам, у другой палове XV ст. адносіны ВКЛ і Польшчы практычна з усімі суседнімі дзяржавамі рэзка пагоршыліся. Гэта паставіла Казіміра Ягайлавіча і яго нашчадкаў перад пагрозай вайны на некалькіх напрамках.

1. Растлумачце асаблівасці дзвюх формаў арганізацыі войска — пагоні і паспалітага рушэння.
2. З якіх частак складалася войска ВКЛ?
3. Якую зброю выкарыстоўвалі воіны ВКЛ? Пад якімі ўплывамі адбывалася яе развіццё?
4. Як змянілася знешняя палітыка ВКЛ пасля грамадзянскай вайны 1430-х гг.?
5. Якіх поспехаў дасягнуў у знешняй палітыцы Казімір Ягайлавіч як польскі кароль?

Спампавана з сайта www.aversev.by

6. Чаму пазіцыя ВКЛ ва Усходняй Еўропе ў другой палове XV ст. пачала слабнуць? У чым гэта выявілася?
7. Якія адносіны склаліся ў ВКЛ з Крымскім ханствам у другой палове XV ст.?
8*. Падвядзіце вынікі знешняй палітыкі ВКЛ да канца XV ст. Як вы думаеце, у чым прычыны яе няўдачы?

§ 11. Развіццё феадальнага грамадства

?! *1. Што такое феадальныя адносіны?*
2. У якім годзе быў выдадзены прывілей Казіміра, які забяспечваў феадалам валоданне зямлёй на правах поўнай уласнасці?

! У XV ст. на беларускіх землях паскорылася фарміраванне феадальнага ладу. Феадалы замацавалі правы на валоданне сваімі маёнткамі. Яны ператварыліся ў пануючую частку грамадства. Сяляне ж усё больш станавіліся паднявольным класам, залежным ад феадалаў. Новы парадак у дзяржаве замацоўваўся законамі. Якое значэнне мела гэта для гаспадарчага развіцця беларускіх зямель?

1. Сельская гаспадарка. Аснову гаспадарчага жыцця беларускіх зямель у XV ст. складала, як і раней, сельская гаспадарка. Зямлю

◀ Узворванне зямлі сахой. Сярэднявечны малюнак XV ст.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Паляванне з сокалам. Малюнак XV ст.

Хто мог дазволіць сабе займацца паляваннем з драпежнымі птушкамі?

апрацоўвалі драўлянымі сохамі з жалезнымі наканечнікамі (нарогамі), драўлянымі акаванымі рыдлёўкамі, жалезнымі матыкамі, косамі, сярпамі.

Ураджай прыносіў у 3—5 разоў больш збожжа, чым было пасеяна. Гэта не перавышала 4 цэнтнераў з гектара. Важнае месца займала жывёлагадоўля. Значную ролю працягвалі адыгрываць паляванне і рыбалоўства. Пры лоўлі рыбы выкарыстоўваліся вуды, восці, пешні, нераты. Збор дароў лесу служыў важным дадаткам да земляробства. Сярод усіх сельскіх промыслаў асаблівае месца займала бортніцтва.

Растлумачце, што гэта азначае. Падлічыце, колькі трэба было пасеяць збожжа, каб атрымаць такі ўраджай.

У XV ст. па-ранейшаму панавала натуральная гаспадарка. Большая частка насельніцтва, асабліва вясковага, забяспечвала практычна ўсе свае патрэбы за кошт уласнай вытворчасці.

На аснове прыведзенай інфармацыі складзіце схему «Заняткі беларускіх сялян у Познім сярэднявеччы».

2. Фарміраванне саслоўяў у Вялікім Княстве Літоўскім. У XIV—XV стст. на тэрыторыі Беларусі панавалі феадальныя адносіны. Грамадства падзялялася на **саслоўі**. Гэта былі групы людзей, якія

Спампавана з сайта www.aversev.by

валодалі пэўнымі правамі і абавязкамі. Яны былі замацаваны законам і перадаваліся ў спадчыну.

Узгадайце, пры якіх умовах ён быў выдадзены.

Пануючым саслоўем з'яўляліся феадалы. У 1387 г. феадалы каталіцкага веравызнання атрымалі важны прывілей. Ён гарантаваў іх маёмасныя і асабістыя правы. Да сярэдзіны XV ст. гэтыя правы былі замацаваны і за праваслаўнымі феадаламі.

З прывілея Ягайлы 1387 г.

Кожны рыцар ці баярын, які прыняў каталіцкую веру, і яго нашчадкі, законныя спадкаемцы, маюць і будуць мець поўную і ўсялякую магчымасць валодаць, трымаць, карыстацца, прадаваць, перадаваць, даваць, дараваць, згодна сваёй добрай волі і жаданню, за́мкі, вёскі, воласці і дамы і ўсё, чым бы валодаў па спадчыне ад бацькі, як валодаюць, карыстаюцца і ўжываюць на падставе аднолькавых правоў нобілі ў іншых землях нашага Каралеўства Польскага, каб не было адрознення ў правах, бо адзінства робіць тое, што яны падданыя адной кароны.

Знайдзіце ў прыведзеным тэксце пералік правоў, якімі валодалі феадалы адносна зямельнай (нерухомай) маёмасці.

З якіх прыступак складалася феадальная лесвіца ў Заходняй Еўропе?

Феадальнае саслоўе не было аднародным. У ім вылучаліся саслоўныя групы. Як і ў Заходняй Еўропе, яны ўтваралі феадальную лесвіцу. На вяршыні стаялі князі — родавая тытулаваная знаць. Яна вяла сваё паходжанне ад кіроўных дынастый — Рурыкавічаў ці Гедзімінавічаў. У лацінамоўных дакументах князі называліся герцагамі. Яны валодалі зямлёй па так званым вотчынным праве. Гэта значыць, што яны маглі цалкам ёю распараджацца. Яны мелі права прадаваць, дарыць зямлю, перадаваць сваім дзецям ці васалам. Іх уладанні ўяўлялі сабой як быццам дзяржаву ў дзяржаве.

Спампавана з сайта www.aversev.by

▲ Арыстакратыя ВКЛ XV ст. Малюнак *Яна Матэйкі*

Князі мелі ўласнае войска, сваю раду. З іх асяроддзя паходзіў кіраўнік дзяржавы — вялікі князь.

Трохі ніжэйшую прыступку займалі **паны**. У лацінамоўных дакументах яны называліся баронамі. Паны таксама належалі да тытулаванай знаці, аднак свой тытул атрымлівалі не па праве нараджэння. Ён надаваўся за пэўныя заслугі перад вялікім князем. Паны займалі значныя дзяржаўныя пасады і паходзілі з асяроддзя найбольш даверaных асоб вялікага князя.

Драбнейшыя феадалы спачатку называліся баярамі, а пасля — **шляхтай** або рыцарствам. Рыцарствам таксама называлася ўсё феадальнае саслоўе. Яно адзінае лічылася прыдатным для выканання вайсковай службы.

У XV ст. адбывалася фарміраванне мяшчанскага саслоўя. **Мяшчане** атрымалі сваю назву ад слова «места» — горад. Так называлі ўсіх гарадскіх жыхароў, якія былі вольныя і займаліся рамяством ці гандлем. Мяшчане падпарадкоўваліся кіраўніцтву горада. Яны ўваходзілі ў гарадскую абшчыну.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Найбольш шматлікім было сялянскае саслоўе. Сяляне былі самай бяспраўнай групай насельніцтва і залежалі ад феадалаў.

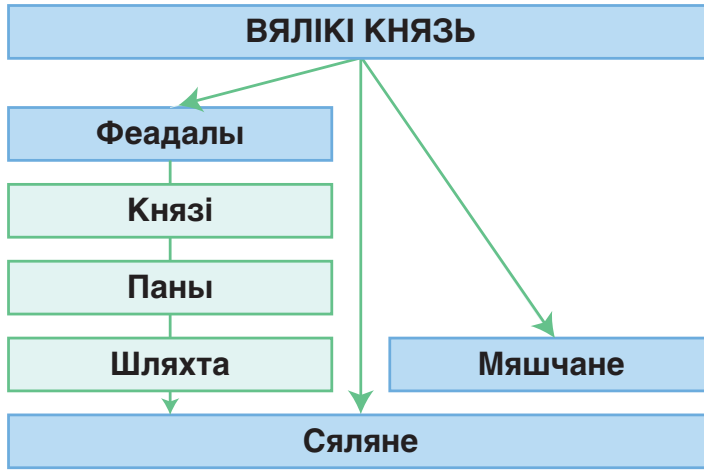

▲ Саслоўі ў ВКЛ

? *Якія саслоўі мелі больш правоў, а якія — больш абавязкаў? Паразважайце, ці было такое грамадства справядлівым. Ці ўсіх задавальняла такое становішча?*

▲ Феадалы і сяляне. Малюнак XV ст.

? *Якія заняткі сялян і феадалаў паказаны на малюнку?*

Спампавана з сайта www.aversev.by

3. Землеўладанне і землекарыстанне. Галоўным багаццем у Сярэднія вякі з'яўлялася зямля. У XIV—XV стст. яна амаль поўнасцю перайшла ў рукі феадалаў. Найбуйнейшым землеўласнікам была дзяржава, г. зн. вялікі князь. Значная частка зямлі знаходзілася ў руках князёў, паноў і шляхты.

Землі належалі таксама епіскапствам, манастырам і цэрквам. Але царкоўнае землеўладанне не атрымала ў ВКЛ значнага развіцця. Каталіцкая і праваслаўная цэрквы мелі розныя правы. Гэта перашкаджала вылучэнню духавенства ў асобнае саслоўе.

У адрозненне ад феадалаў сяляне паступова страчвалі права валодання зямлёй. Яны ператвараліся ў землекарыстальнікаў. Сяляне вялі сваю гаспадарку *(дым)* сіламі сваёй сям'і і ўласнымі прыладамі працы. Сялянскія сем'і ў той час былі вялікімі. Адных толькі працаздольных асоб налічвалася ў іх 5—7 і нават больш чалавек.

У якія калектывы аб'ядноўваліся сяляне аднаго ці некалькіх сёлаў?

▲ Каталіцкае духавенства XV ст. Малюнак *Яна Матэйкі*

Спампавана з сайта www.aversev.by

◀ Сялянская дзяўчына доіць карову. Гравюра XVI ст.

4. Сялянскія павіннасці. Пачатак запрыгоньвання сялян.

Сяляне знаходзіліся ў залежнасці ад феадалаў. Землеўласнікі перадавалі вольным сялянам у карыстанне зямлю. За гэта сяляне выконвалі пэўныя павіннасці. Павіннасці спаганяліся з кожнага сялянскага дыма. Сяляне падзяляліся на даннікаў, цяглых, чыншавых і слуг. Сялян, у якіх асноўнай павіннасцю была даніна, называлі *даннікамі*. Даніна выплачвалася прадуктамі: зернем, мясам, мёдам, птушкай і г. д. У XV ст. з'явіўся грашовы аброк — **чынш**. Яго плацілі землеўласнікам *чыншавыя сяляне*.

Цяглыя сяляне адбывалі *паншчыну*. Яны працавалі на зямлі феадала са сваёй рабочай жывёлай і прыладамі. Паншчына вядома на беларускіх землях з XIV ст. Аднак шырока яна стала распаўсюджвацца з сярэдзіны XV ст.

Сярод іншых сялян вылучалася група сялян-слуг. Яны былі конюхамі, агароднікамі, садоўнікамі, рамеснікамі і г. д. Частка такіх сялян несла вайсковую службу. Яны называліся служылымі ці *панцырнымі баярамі*.

Феадалы імкнуліся «замацаваць» сялян за зямлёй, забараніць ім пераход да іншых землеўладальнікаў. Такое замацаванне атрымала назву **«прыгон»**. Пачатак юрыдычнаму афармленню прыгону паклаў прывілей Казіміра Ягелончыка 1447 г. Феадалы атрымалі права на суд над залежным ад іх насельніцтвам. Аднак ім забара-

Спампавана з сайта www.aversev.by

Што паслужыла падставай для вылучэння гэтых груп сялян?

нялася прымаць чужых беглых сялян. Судзебнік Казіміра 1468 г. садзейнічаў далейшаму запрыгоньванню сялян. У ім прадугледжвалася пакаранне за дапамогу пры ўцёках залежных ад феадала людзей.

Заканадаўчае афармленне правоў феадалаў замацоўвала ў ВКЛ маёмасную няроўнасць. Адзін пласт грамадства атрымліваў права выкарыстоўваць працу іншай, больш шматлікай, часткі насельніцтва. Аднак за кошт эксплуатацыі сялян адбываўся рост сельскагаспадарчай вытворчасці, развіццё эканомікі, пашырэнне гандлю. Ва ўмовах Сярэднявечча гэта было прагрэсіўнай з'явай.

1. Што было характэрна для развіцця сельскай гаспадаркі ў XV ст.?
2. Што ўяўляла сабой пануючае саслоўе ВКЛ? Якімі прывілеямі карысталіся феадалы?
3. У чыёй уласнасці знаходзілася зямля ў Познім сярэднявеччы?
4. На якія групы падзяляліся сяляне ВКЛ? Якія яны неслі абавязкі?
5. Калі на тэрыторыі Беларусі стала шырока распаўсюджвацца паншчына?
6. Якія дакументы паклалі пачатак юрыдычнаму афармленню прыгону?

7*. Якія супярэчнасці існавалі ў грамадстве ВКЛ? Як яны маглі паўплываць на эканамічнае і палітычнае развіццё ВКЛ?

Спампавана з сайта www.aversev.by

§ 12. Развіццё гарадоў

?! *1. Якія гарады ў Беларусі маюць найбольш працяглую гісторыю?*
2. Якімі шляхамі ўзнікалі гарады?

! У XV ст. беларускія землі наладзілі больш цесныя гандлёвыя сувязі з Заходняй Еўропай. Гэта спрыяла развіццю і ўнутранага гандлю. Каб насельніцтва магло прадаваць сваю прадукцыю, была неабходна густая сетка таргоў. Вакол таргоў сталі ўзнікаць новыя гарады. Каб прыцягнуць у іх гандляроў і рамеснікаў, кіраўніцтва ВКЛ давала гарадам новыя прывілеі. Паступова гараджане ператвараліся ў асобнае саслоўе. Чым яно адрознівалася ад іншых саслоўяў дзяржавы?

З дапамогай гістарычных карт і іншых матэрыялаў даведайцеся, якія гарады былі заснаваны ці ўжо існавалі ў вашай мясцовасці ў Познім сярэднявеччы. Ці атрымалі гэтыя гарады магдэбургскае права?

1. Рост гарадоў і іх насельніцтва. У XV ст. у Беларусі пачаўся новы этап у развіцці гарадоў. Пасля Грунвальдскай бітвы больш цеснымі сталі сувязі з еўрапейскімі краінамі. На Захадзе павялічыўся попыт на сельскагаспадарчыя прадукты. Беларускія землі здаўна былі багатыя збожжам, лёнам, лесам. Таму для беларускіх феадалаў замежны гандаль зрабіўся надзвычай выгадным.

Пашырылася сувязь з рынкам і сялянскіх гаспадарак. Гэта прывяло да росту колькасці рынкаў — **таргоў**. Там сяляне і феадалы маглі прадаць сваю прадукцыю. Вакол таргоў у XV ст. пачалі ўзнікаць новыя гарады.

Як у старажытнарускіх гарадах называлася неўмацаванае наваколле горада?

Пачала мяняцца гарадская планіроўка. Цэнтрам горада стала гандлёвая плошча, а не дзядзінец. Да яе сцякаліся асноўныя вуліцы горада. Яны звязвалі горад з наваколлем.

Насельніцтва гарадоў фарміравалася пераважна за кошт сялян. З радасцю прымаліся і перасяленцы з іншых гарадоў. Асабліва высока цаніліся кваліфікаваныя замежныя майстры. Аснову насельніцтва

Спампавана з сайта www.aversev.by

▲ Вільня ў пачатку XVI ст. Рэканструкцыя

горада складалі мяшчане — рамеснікі і гандляры. Але жыхары гарадоў займаліся таксама і сельскай гаспадаркай. Яны вырошчвалі жыта, пшаніцу, авёс, проса, ячмень, грэчку, лён. Не забываліся пра боб, гарох, садавіну і гародніну. Гадавалася буйна́я (каровы, валы) і дробная рагатая жывёла (авечкі, козы), свінні, коні, свойская птушка (куры, гусі, качкі).

◀ Паўгрош. Срэбная манета ВКЛ канца XV ст.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Прывілеяванымі жыхарамі горада былі феадалы і багатыя купцы. Разам з феадаламі купцы ўдзельнічалі ў кіраванні горадам. Уплывовую групу гарадскога насельніцтва ўтварала духавенства.

Тэрыторыя ВКЛ у канцы XV ст.

Гарады і мястэчкі ВКЛ, якія да канца XV ст. атрымалі магдэбургскае права

Найбольш буйны́я замкі і крэпасці

Найбольш значныя гандлёвыя цэнтры ВКЛ

Мядзел Новыя населеныя пункты ВКЛ

▲ Гарады ВКЛ у XIV—XV стст.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Самымі значнымі гарадамі ў XV ст. у Беларусі былі Берасце, Полацк, Слуцк, Гародня, Мінск, Новагародак. З канца XV ст. узніклі дробныя гарадскія паселішчы — **мястэчкі**. Яны засноўваліся не толькі дзяржавай, але і феадаламі. У мястэчкі ператвараліся вялікія сёлы і вёскі. Некаторыя мястэчкі ўзнікалі побач з зáмкамі ці панскімі дварамі. Галоўнай задачай мястэчак было забеспячэнне дзейнасці таргоў.

Які з гэтых гарадоў найбольш старажытны?

13

2. Узрастанне ролі рамяства і гандлю. У XV ст. у жыцці беларускіх гарадоў узрасло значэнне рамяства. Сярод кавалёў, ювеліраў, ганчароў, шаўцоў, цесляроў з'явіліся больш вузкія спецыялісты. З прафесіі кавалёў вылучыліся слесары, збройнікі, мечнікі і інш. Сярод шаўцоў існавалі майстры па пашыве розных гатункаў абутку. Павялічвалася колькасць

Ці былі гэтыя спецыяльнасці ў беларускіх гарадах Высокага сярэднявечча?

▲ Гарбар. Сярэднявечны малюнак

▲ Цясляр. Сярэднявечная гравюра

Спампавана з сайта www.aversev.by

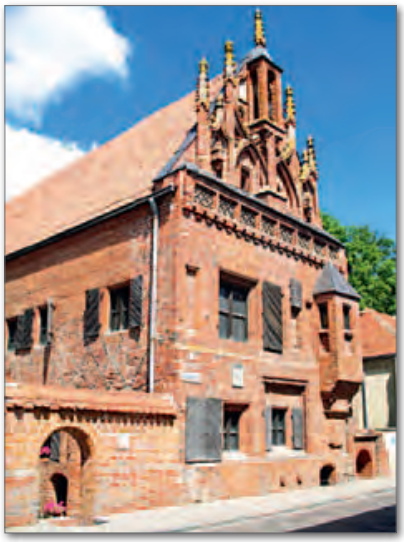

◀ Дом Пяркунаса ў Коўне. Пабудаваны ў канцы XV ст. як кантора ганзейскіх купцоў

прафесій і ў асобных гарадах. Узмацнілася сувязь гарадскіх рамеснікаў з рынкам. Аднак многія спецыялісты працавалі на заказ ці на патрэбы феадальных двароў.

У рамесніцкіх майстэрнях вырабам прадукцыі займаліся пераважна гаспадар і члены яго сям'і. З XV ст. у асобных гарадах ВКЛ пачалі з'яўляцца рамесніцкія аб'яднанні — **цэхі**. У іх уваходзілі майстры адной ці некалькіх блізкіх спецыяльнасцей.

Беларускія гарады вялі як унутраны, так і знешні гандаль. Яны гандлявалі з Прыбалтыкай, Польшчай, Чэхіяй, Венгрыяй, украінскімі землямі, Ноўгарадам і Маскоўскай дзяржавай. На Захадзе беларускія купцы набывалі рамесніцкія вырабы і экзатычныя тавары. Узамен вывозіліся драўніна і вырабы з яе, збожжа, воск, футра, лён, пянька.

З граматы вялікага князя Казіміра 1440 г. аб гандлі з Вялікім Ноўгарадам

А што да маіх людзей, ці літвін, ці віцяблянін, ці палачанін, ці смалянін, ці з іншых нашых Рускіх зямель — тым чысты шлях з усёй маёй Айчыны: гандляваць ім у Ноўгарадзе без усялякіх перашкод, па старыне, і гандляваць з наўгародцамі, а хто прыедзе з таварам вялікага князя, гандляваць ім у Ноўгарадзе ў нямецкім двары. Таксама і наўгародцам з усёй наўгародскай воласці гандляваць без перашкод ва ўсёй літоўскай зямлі.

А мне, вялікаму князю Казіміру, каралевічу, шанаваць наўгародца, як і свайго літвіна, таксама і наўгародцам шанаваць літвіна, як свайго наўгародца.

Чаму ўлады ВКЛ былі зацікаўлены ў свабодным ажыццяўленні гандлю?

Спампавана з сайта www.aversev.by

Гандаль рускімі футрамі. Сярэднявечны барэльеф

З Украіны на беларускія землі прыбывалі ўсходнія тавары. У Маскоўскай дзяржаве і Ноўгарадзе закупляліся футры каштоўных звяроў. Частка набытага тавару перапрадавалася на Захад. У рускія ж гарады беларускія купцы прадавалі свае і заходнееўрапейскія тавары.

14

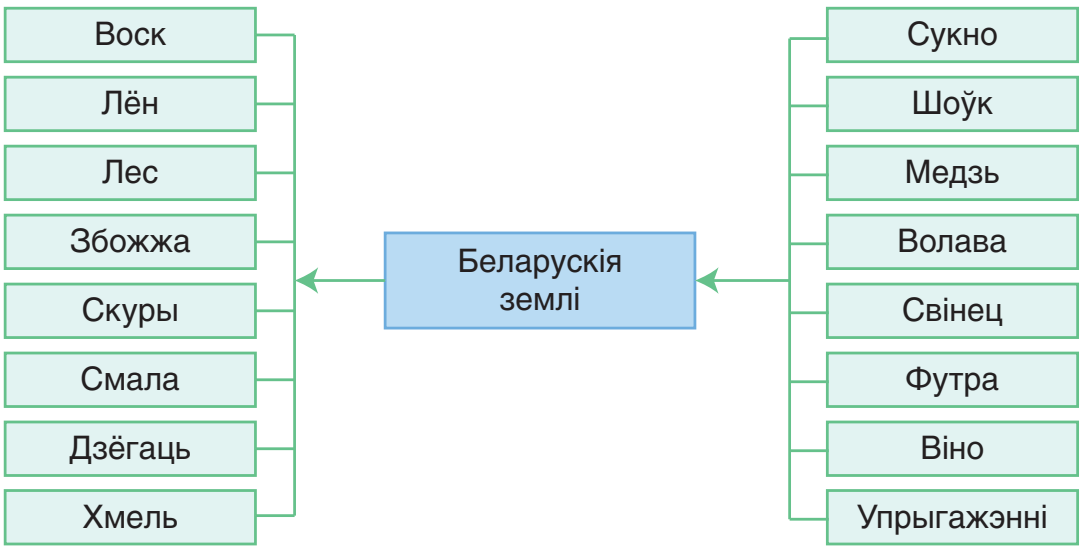

? *З дапамогай схемы высветліце, якія яшчэ тавары прывозіліся на беларускія землі, а якія вывозіліся.*

Спампавана з сайта www.aversev.by

◀ Беларуская карчма. Сярэдневечная гравюра

На беларускіх землях існавала даволі густая сетка сухапутных дарог. Аднак найбольш актыўны гандаль вёўся па буйных рэках: Нёмане, Дзвіне, Дняпры, Заходнім Бугу, Прыпяці.

Пашыраўся гандаль паміж горадам і вёскай. Гэтаму спрыяла распаўсюджанне грашовай рэнты. Сяляне прадавалі сваю прадукцыю, каб выплаціць чынш феадалам.

Вялікае значэнне ў гаспадарчай дзейнасці гарадоў мела ўтрыманне *корчмаў*. Корчмы давалі праезджым гандлярам і проста падарожнікам начлег. Тут можна было паесці і выпіць, направіць воз ці падкаваць каня. Дзейнасць корчмаў спрыяла развіццю ўнутранага гандлю.

3. Магдэбургскае права. Каб прыцягнуць у гарады новых жыхароў, дзяржава і феадалы надавалі гарадам прывілеі. Найбольш

? *З дапамогай схемы высветліце, што давала гарадам магдэбургскае права.*

Спампавана з сайта www.aversev.by

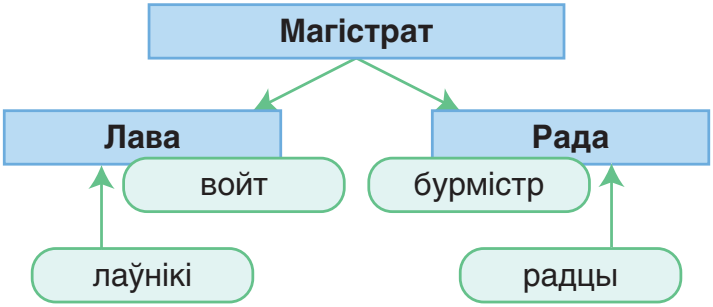

? *З дапамогай схемы і тэксту параграфа складзіце расказ аб арганізацыі кіравання ў гарадах з магдэбургскім правам.*

жаданым для любога горада быў прывілей на самакіраванне. З канца XIV ст. гарады ВКЛ сталі атрымоўваць **магдэбургскае права**. Гэта было самакіраванне на ўзор нямецкага горада Магдэбурга. Першым з гарадоў Вялікага Княства Літоўскага яго атрымала Вільня ў **1387 г.** У 1390 г. магдэбургскае права было нададзена Берасцю, у 1391 г. — Гародні. Старажытны Полацк атрымаў магдэбургскае права ў 1498 г., Менск — у 1499 г.

▲ Гарадзенская ратуша на гравюры XVI ст.

▲ Помнік кіраўніку магістрата ў Мінску

Спампавана з сайта www.aversev.by

З прывілея гораду Менску (1499)

…Мы, Аляксандр, з Божай ласкі вялікі князь літоўскі, рускі, жамойцкі і іншых [земляў] пан і дзедзіч, даводзім да ведама гэтым нашым лістом… што, жадаючы прымножыць усеагульнае дабро і палепшыць становішча нашага горада Менска, каб нашы людзі, якія там жывуць, дзякуючы добраму і справядліваму ўладкаванню былі заахвочаны, гэты наш горад Менск з права літоўскага і рускага, якое спачатку там было ўстаноўлена, на права нямецкае, так званае магдэбургскае, перакладаем на вечныя часы. Пастанаўляем і даём ім магчымасць, паводле гэтага магдэбургскага права, чыніць поўнае кіраванне і адмяняць усе законы і звычаі, якія магдэбургскае права стрымліваюць, уціскаюць або яму перашкаджаюць…

Жадаем таксама, каб усе жыхары названага горада Менска карысталіся гэтым правам магдэбургскім і ў кожнай справе ва ўсім яго прытрымліваліся. Усіх тых людзей аддаляем ад гарадскога і баярскага права і навечна вызваляем ад суду і ўлады ўсіх ваяводаў, паноў і старостаў, намеснікаў, суддзяў і ўсіх начальнікаў усяго Вялікага Княства Літоўскага такім чынам, што, калі па якой-небудзь справе [жыхары Менска] будуць выкліканыя [апошнімі], яны маюць права не з'яўляцца і не адказваць ім. А калі хто ў чым будзе вінаваты, павінен па справядлівасці ўстаць перад войтам, бурмістрам і радцамі. Калі ж войт або бурмістры вырашаць несправядліва, тады па гэтай справе павінны будуць вызвацца да саміх нас і нам вырашаць, каго якім правам судзіць…

З якой мэтай, згодна дакументу, Менску давалася магдэбургскае права? Што атрымліваў па магдэбургскім праве Менск? Хто, паводле новага права, меў судовую ўладу? За кім захоўвалася вярхоўнае права суду?

Магістрат — орган гарадской улады — складаўся з лавы і рады. *Лава* судзіла мяшчан па крымінальных справах. На чале яе стаяў *войт*. *Рада* займалася збіраннем падаткаў, добраўпарадкаваннем горада. Яна кіравала рамеснікамі і гандлярамі. На чале рады стаялі *бурмістры*. Для магістрата ўзводзіліся асобныя будынкі — *ратушы*.

Спампавана з сайта www.aversev.by

4. Гістарычная роля гарадоў. Узнікненне і развіццё гарадоў адыграла важную ролю ў гісторыі. Іх з'яўленне — вынік аддзялення рамяства ад сельскай гаспадаркі.

Гарады станавіліся цэнтрамі культуры і мастацтва. Пасля прыняцця хрысціянства ў гарадах разгарнулася будаўніцтва цэркваў, сабораў, манастыроў. Некаторыя гарады сталі рэзідэнцыямі епіскапаў. У іх з'явіліся буйны́я кафедральныя саборы, духоўныя навучальныя ўстановы. Так гарады ператвараліся ў рэлігійныя цэнтры.

У Сярэднія вякі гарады мелі ўмацаванні і ў час войнаў станавіліся важнымі абарончымі пунктамі. Гарады былі цэнтрамі княстваў, валасцей, ваяводстваў.

Складзіце схему «Гістарычная роля гарадоў».

Такім чынам, у XV ст. рэзка павысілася значэнне гаспадарчых функцый гарадоў. Галоўнымі заняткамі мяшчан сталі рамяство і асабліва гандаль. Спецыфічныя гаспадарчыя заняткі мяшчан абумовілі вылучэнне іх у асобнае саслоўе. Найбольш яскрава праявілася гэта ў атрыманні некаторымі гарадамі самакіравання.

1. Па якіх прычынах у ВКЛ павялічылася колькасць гарадоў?
2. У чым заключаліся асаблівасці развіцця беларускіх гарадоў у XV ст.?
3. Калі і чаму пачалі ўзнікаць мястэчкі? У чым іх асаблівасці?
4. Дакажыце сцвярджэнне, што ў беларускіх гарадах XV ст. узрасло значэнне рамяства.
5. Як адбывалася развіццё гандлю ў беларускіх гарадах XV ст.?
6. Калі магдэбургскае права з'явілася ў гарадах ВКЛ? Што яно давала гарадам?
7. Якую ролю адыгрывалі гарады ў Познім сярэднявеччы?

8*. Разважайце, ці ператварыліся гарады ВКЛ у асобную палітычную сілу, як гэта было ў Заходняй Еўропе.

Спампавана з сайта www.aversev.by

§ 13. Этнічнае развіццё беларускіх зямель. Царква і рэлігія

?! *1. Калі славяне засялілі тэрыторыю Беларусі?*
2. Якія хрысціянскія епархіі першымі былі створаны на тэрыторыі Беларусі? Калі гэта адбылося?

! З самага пачатку свайго існавання Вялікае Княства Літоўскае было дзяржавай многіх народаў. Кожны з іх меў адметную культуру і рэлігію. Большасць насельніцтва дзяржавы складалі славяне праваслаўнага веравызнання. З іх паступова вылучалася беларуская народнасць. Яна займала ключавое месца ў культурным развіцці ВКЛ. У цэлым жа ў Вялікім Княстве мірна суіснавалі розныя народы і рэлігіі. Пасля Крэўскай уніі пануючай рэлігіяй у ВКЛ стала каталіцтва. Якое значэнне гэта мела для беларускай народнасці?

1. Асаблівасці фарміравання беларускага этнасу. Як гістарычная супольнасць людзей **народнасць** мае свае прыметы.

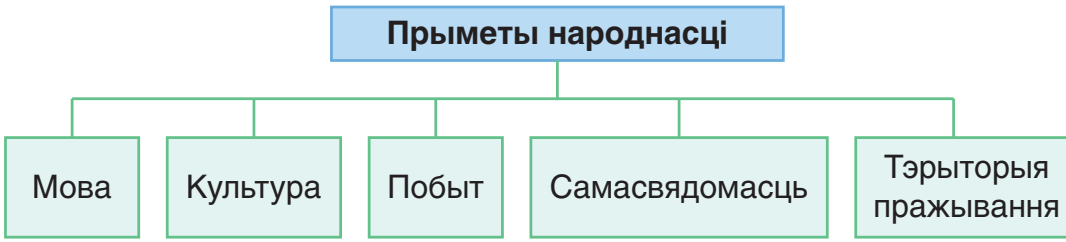

? *Як вы думаеце, ці абавязковая наяўнасць усіх прымет для існавання народнасці?*

Разгледзьце картасхему «ВКЛ у канцы XV ст.» на 2-м форзацы. Якія народы ў асноўным пражываюць зараз на тэрыторыі былога Вялікага Княства Літоўскага?

Важны этап фарміравання беларускай народнасці быў звязаны з Вялікім Княствам Літоўскім. Тэрыторыя гэтай дзяржавы складвалася ў XIII—XV стст. У гэты час працягвалася славянская каланізацыя

Спампавана з сайта www.aversev.by

▶ Калядоўшчык у масцы казы. Сучасны фотаздымак. Каза з'яўляецца адным з галоўных персанажаў у абрадзе калядавання. Каляды ўзніклі як язычніцкае свята ў гонар зімовага сонцастаяння. Пасля прыняцця хрысціянства Каляды былі прымеркаваны да свята Хрыстовага нараджэння

Літвы. Балты пераймалі славянскую мову і культуру. У XIV ст. старабеларуская мова стала ў ВКЛ дзяржаўнай. На ёй складаліся афіцыйныя дакументы, вялася перапіска, ствараліся мастацкія творы. Ёй карысталіся не толькі сяляне і мяшчане, але і арыстакратыя. У выніку старажытнабеларуская культура атрымала спрыяльныя ўмовы для развіцця. Гэта садзейнічала фарміраванню беларускай народнасці.

Старажытнай і багатай была духоўная культура беларусаў. Яшчэ ад язычніцкіх часоў у ёй захавалася пакланенне прыродзе. У беларускай міфалогіі цесна перапляталіся язычніцкія і хрысціянскія традыцыі. Гэта выразна выявілася ў каляндарных абрадах беларусаў.

Традыцыйным заставаўся і побыт беларусаў. У будаўніцтве жылля перавага аддавалася дрэву. Памеры пабудоў былі невялікімі. Часам яны выконвалі як жылыя, так і вытворчыя функцыі. Захоўваліся тра-

▲ Інтэр'ер традыцыйнага беларускага жытла ў Познім сярэднявеччы

? *Апішыце, што знаходзіцца ўнутры памяшкання.*

Спампавана з сайта www.aversev.by

Што часцей за ўсё спажывалі ў ежу нашы продкі?

дыцыйныя прылады працы, упрыгажэнні, побытавыя рэчы. Прастатой вызначалася харчаванне.

У XV ст. на беларускія землі сталі пранікаць заходнія ўплывы. Асабліва хутка пераймалі іх феадалы і заможныя мяшчане. Мянялася мода, больш разнастайным зрабілася харчаванне. Знаць пачала бавіць час на паляваннях, пірах, турнірах. Багатыя феадалы шмат вандравалі, выязджалі за мяжу. Лад іх жыцця ўсё больш набліжаўся да побыту заходняга рыцарства.

2. Паходжанне назвы «Белая Русь». У XIV—XV стст. былі вядомы розныя назвы нашых продкаў. Яны называліся «русь», «русіны», «ліцвіны», «ліцвіны-беларусы». Існавалі мясцовыя назвы, напрыклад «палешукі». «Ліцвінамі» называлі пераважна насельніцтва сучаснай Літвы і Беларускага Панямоння, але часта — усіх жыхароў Вялікага Княства Літоўскага. Такім чынам, пад ліцвінамі разумелі продкаў не толькі сучасных літоўцаў, але і беларусаў.

«Русінамі» і «беларусамі» часцей называлі праваслаўных жыхароў Падзвіння і Падняпроўя. Ужо ў 1382 г. Полацк згадваецца ў хроніках як крэпасць Белай Русі. Паступова гэта назва пашырылася і на іншыя землі сучаснай Беларусі.

Што азначае назва «Белая Русь»? Адзінай думкі па гэтым пытанні ў вучоных няма. У тыя часы той ці іншы колер мог азначаць напрамак свету. Белы колер звязваўся з усходам, чорны — з захадам. Белай Руссю тэрыторыю нашай краіны маглі называць у сувязі з колерам адзення і валасоў. Беларусы насілі белае адзенне, мелі светлыя валасы. Існуе таксама думка, што Белай Руссю называлі тую частку нашай краіны, якая не была захоплена ні крыжакамі, ані манголамі. Слова «белая» азначала стан свабоды, волі, незалежнасці.

3. Этнічныя меншасці ў ВКЛ. Акрамя ўсходніх славян і балтаў у ВКЛ пражывалі і іншыя народнасці. Ужо ў часы Гедзіміна тут з'явіліся немцы. Яны запрашаліся сюды як рамеснікі і гандляры. Нямецкія гандлёвыя двары меліся

У якія гады ўладарыў Гедзімін?

Спампавана з сайта www.aversev.by

ў Вільні, Троках, Полацку. Нямецкія абшчыны існавалі ў Гародні і Берасці. З канца XIV ст. на беларускіх землях з'явіліся палякі. У беларускія гарады перасяляліся польскія мяшчане. Польскія рыцары за службу ў ВКЛ атрымоўвалі тут маёнткі.

Чаму палякі з'явіліся менавіта ў гэты час?

У XIV ст. у Літве і Беларусі з'явіліся татары. Вялікія князі літоўскія запрашалі татараў з Залатой Арды і Крыма. Іх выкарыстоўвалі ў барацьбе з нямецкімі рыцарамі. У канцы XIV ст. у ВКЛ прыехаў хан Тахтамыш. Ён страціў уладу ў Залатой Ардзе і быў гасцінна прыняты Вітаўтам. Вітаўт і Тахтамыш здзейснілі паспяховы паход пад Азоў. Там яны захапілі ў палон шмат татараў. Палонныя былі паселены каля Вільні, Трокаў, Ліды, Новагародка, Ашмян і ў іншых месцах. Ім дазвалялася вызнаваць іслам і будаваць мячэці.

▲ Хан Тахтамыш. Сучасны малюнак

Спампавана з сайта www.aversev.by

З нататак бургундскага падарожніка XV ст. Жыльбера дэ Лануа

У згаданых Троках і па-за імі ў многіх селішчах знаходзіцца вялікая колькасць татараў, якія жывуць там плямёнамі. Яны — сапраўдныя сарацыны, не маюць нічога хрысціянскага і гавораць асаблівай мовай, званай татарскай. Сапраўды, такім жа чынам у згаданым горадзе жывуць немцы, літоўцы, рускія і велізарная колькасць яўрэяў, з якіх кожны гаворыць сваёй асобнай мовай. Горад гэты належыць згаданаму князю Вітаўту.

Як вы думаеце, каго разумеў пад імем «рускія» бургундскі падарожнік?

Калі валадарыў Казімір Ягайлавіч?

У канцы XIV ст., пры Вітаўце, на беларускіх землях сталі сяліцца яўрэі. Першыя яўрэйскія абшчыны ўзніклі ў Берасці і Гародні. Масавае перасяленне яўрэяў у Беларусь пачалося пры Казіміру Ягелоне.

Яўрэі зарэкамендавалі сябе як выдатныя купцы і гандляры. Яны сяліліся ў гарадах асобнымі кварталамі. Яўрэі аб'ядноўваліся ў абшчыны — *кагалы*. Вярхоўная ўлада ВКЛ прыхільна ставілася да яўрэяў. Яны збіралі падаткі, гандлёвыя пошліны, працавалі ў маёнтках буйны́х

◀ Яўрэі і сяляне-беларусы ў XV ст. Малюнак *Яна Матэйкі*

? *Якія прыметы дазваляюць вылучыць сярод намаляваных асоб яўрэяў?*

Спампавана з сайта www.aversev.by

феадалаў. Аднак яўрэям не дазвалялася набываць зямельную ўласнасць і служыць у шляхецкім войску.

У XV ст. у Вялікім Княстве Літоўскім з'явіліся цыганы. Яны патрапілі сюды з Польшчы, Германіі і Венгрыі. Цыганы вялі качавы лад жыцця групамі сем'яў — *табарамі*.

15

4. Становішча праваслаўнай царквы і каталіцкага касцёла. Пасля заключэння Крэўскай уніі галоўнай канфесіяй у ВКЛ зрабілася каталіцтва. У **1387 г.** было створана *Віленскае біскупства*. У першай палове XV ст. дзейнічалі таксама Жамойцкае і Луцкае біскупствы. Дзяржава шчодра надзяляла касцёл землямі і даходамі з насельніцтва.

Ужо ў часы Вітаўта актыўна засноўваліся каталіцкія храмы. Каля трэці каталіцкіх *парафій* (прыходаў) было закладзена на беларускіх землях. У XV ст. актыўную дзейнасць тут разгарнулі манахі — францысканцы, дамініканцы, бернардзінцы, аўгусцінцы.

16

Самай шматлікай канфесіяй заставалася праваслаўе. Крэўская унія мела негатыўныя вынікі для праваслаўнай царквы. Аднак яе прыхільнікаў не змушалі да пераходу ў іншую веру. Таму пазіцыі праваслаўя заставаліся моцнымі нават сярод феадальнай знаці.

Якое палажэнне Гарадзельскай уніі 1413 г. ставіла праваслаўных феадалаў ВКЛ у нераўнапраўнае становішча ў параўнанні з каталікамі?

Мітрапаліт Грыгорый Цамблак на набажэнстве. Мініяцюра з «Хронікі Канстанцкага сабора» Ульрыха фон Рыхенталя XV ст.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Яскравай з’явай у рэлігійным жыцці і культуры ВКЛ XV ст. стала дзейнасць мітрапаліта, таленавітага пісьменніка і прамоўцы Грыгорыя Цамблака (1364 — каля 1420), родам з Балгарыі. Па ініцыятыве вялікага князя літоўскага Вітаўта ў 1415 г. ён быў абраны кіеўскім мітрапалітам. Даследчыкі лічаць Цамблака аўтарам больш чым 40 твораў, з якіх захавалася каля 26. Яго словы і казанні, напісаныя вобразнай мовай, карысталіся вялікім попытам ва ўсім славянскім свеце.

Знайдзіце дадатковую інфармацыю пра дзейнасць Грыгорыя Цамблака на пасадзе кіеўскага мітрапаліта.

У XV ст. у Еўропе пашырыліся ідэі ўз’яднання каталіцкай і праваслаўнай цэркваў. Яны сустрэлі падтрымку ў вялікага князя літоўскага Вітаўта. Ідэю царкоўнай уніі падтрымліваў і Свідрыгайла. У 1439 г. у Фларэнцыі (Італія) была заключана царкоўная унія. Аднак заваяванне Канстанцінопаля туркамі ў 1453 г. зрабіла яе неактуальнай. Тым не менш у ВКЛ спробы аднавіць адзінства царквы рабіліся і пазней.

Фларэнтыйскі сабор. Фрэска *Пінтурык’я*

Спампавана з сайта www.aversev.by

Такім чынам, у складзе Вялікага Княства Літоўскага пачаўся працэс фарміравання беларускай народнасці. Гэты працэс праходзіў у спрыяльных умовах. Беларуская мова і культура шмат у чым вызначалі культурнае аблічча дзяржавы ў цэлым. Таму тэрыторыя беларускай народнасці пашыралася, у тым ліку ахопліваючы і некаторыя этнічна літоўскія землі. Гэтая сітуацыя не змянілася нават пасля прыняцця каталіцтва ў якасці галоўнага веравызнання дзяржавы.

1. З дапамогай схемы на с. 116 дайце азначэнне паняццю «народнасць».
2. У чым заключаліся асаблівасці этнічнага развіцця ў ВКЛ Позняга сярэднявечча?
3. Якую ролю адыгрывала старабеларуская мова ў ВКЛ?
4. Якія існуюць меркаванні наконт паходжання назвы «Белая Русь»? Якое з іх здаецца вам найбольш пераканаўчым?
5. Пералічыце народы, акрамя славян і балтаў, якія пражывалі на тэрыторыі ВКЛ. У чым заключаліся асаблівасці іх жыцця?
6. Як змянілася становішча каталіцкай і праваслаўнай канфесій у ВКЛ Позняга сярэднявечча?

7*. Параўнайце становішча праваслаўнай царквы на беларускіх землях у старажытнарускі перыяд і ў Познім сярэднявеччы.

§ 14. Культура беларускіх зямель у канцы XIV—XV ст.

1. *Які новы тып замкаў з'явіўся ў ВКЛ у XIV ст.?*
2. *Якія рукапісныя кнігі XIV ст. з тэрыторыі Беларусі захаваліся да нашага часу?*

Насельніцтва беларускіх зямель Позняга сярэднявечча працягвала ствараць выдатныя ўзоры архітэктуры і мастацтва. Між тым культура ў большай ступені стала ўспрымаць уплыў заходнееўрапейскіх традыцый. У чым гэта выявілася? Якія новыя рысы набыла культура Беларусі канца XIV—XV ст.?

1. Асноўныя мастацкія стылі. Канец XIV—XV ст. былі адметнымі ў развіцці беларускай культуры. Страчваліся традыцыі полацкай і гродзенскай архітэктурных школ. Змяняліся ўзоры

Спампавана з сайта www.aversev.by

Рэшткі гатычнага касцёла ў Навагрудку. Быў пабудаваны ў канцы XIV ст. Вітаўтам. У гэтым касцёле вянчаліся Ягайла і Соф'я Гальшанская

дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва. Візантыйска-руская культурная спадчына дапаўнялася пранікненнем заходнееўрапейскіх стыляў.

Раманскі стыль да канца XIV ст. страціў сваю актуальнасць. Усё большы ўплыў на развіццё мастацтва стала аказваць готыка. Для яе былі характэрны спічастыя, выцягнутыя ўгору абрысы. Гатычныя будынкі мелі вялікія вокны са стральчатымі аркамі. Выкарыстоўваліся *вітражы* — вокны з малюнкамі з каляровага шкла. Крыжовыя, зорчатыя ці сотавыя скляпенні ўтваралі непаўторны ўзор на столі. Узнікала ўражанне лёгкасці будынка, яго імкнення ўгору, да Бога. Гэта было асабліва важна пры ўзвядзенні цэркваў і касцёлаў.

Якія прыклады заходнееўрапейскіх гатычных пабудоў вы ведаеце?

Готыка стала асноўным стылем у скульптуры, жывапісе, дэкаратыўна-прыкладным мастацтве. Нават напісанне літар мянялася пад уплывам готыкі. Атрымалі папулярнасць ламаныя, мудрагелістыя формы. Яны надавалі чалавечым фігурам і дэкаратыўным узорам надзвычайную выразнасць. «Гатычныя» густы выяўляліся ў вырабе ўзбраення, даспехаў, свецкай модзе. Рысы готыкі пратрымаліся на беларускіх землях вельмі доўга.

2. Культавае і абарончае дойлідства. Да канца XV ст. самымі моцнымі ў Вялікім Княстве Літоўскім былі велікакняжацкія замкі. Прывілей Ягайлы 1387 г. дазваляў будаваць замкі таксама феадалам.

Дзе на беларускіх землях у XIV ст. былі пабудаваны замкі-кастэлі?

Спампавана з сайта www.aversev.by

Замкавую архітэктуру адрознівалі прастата і суровасць. Найбольшая ўвага звярталася на моц сцен і вежаў. Яны павінны былі супрацьстаяць любому ворагу. Замкі будаваліся ў месцах, зручных для абароны. Яны ўзводзіліся на пагорках, сярод балот, на астравах азёр. Многія замкі абводзіліся ровам, запоўненым вадой. Некаторыя складаліся з дзвюх частак — Ніжняга і яшчэ больш магутнага Верхняга замка. Старыя замкі таксама перабудоўваліся і ўмацоўваліся.

Галоўнымі з'яўляліся замкі ў Вільні і Троках (на тэрыторыі сучаснай Літвы). Яны былі ўзведзены на мяжы XIV і XV стст. з каменю і цэглы. Верхні замак у Вільні ўзвышаўся на вяршыні стромкай гары. Трокскі замак размяшчаўся пасярэдзіне возера. Замкі ў Вільні і Троках лічыліся непрыступнымі і былі асноўнымі рэзідэнцыямі вялікіх князёў літоўскіх.

Чым была выклікана патрэба ва ўмацаванні замкаў?

▲ Віленскія замкі ў XV ст. Рэканструкцыя

Спампавана з сайта www.aversev.by

▲ Замак у Новагародку. Малюнак *Паўла Татарнікава*

? *Знайдзіце на малюнку пабудовы, згаданыя ў тэксце параграфа.*

Не менш магутным быў замак у Новагародку. Узвядзенне мураваных вежаў і сцен пачалося тут у часы Вітаўта. Галоўная вежа замка называлася Шчытоўка. Тут размяшчаліся турма, арсенал і жылыя пакоі. Патрапіць у вежу можна было праз пад'ёмны мост. Каля мураванага замка знаходзіўся яшчэ адзін замак — драўляны.

Адзін з улюбёных замкаў Вітаўта знаходзіўся ў Гародні. На мяжы XIV і XV стст. Вітаўт перабудаваў замак. Былі ўзведзены магутныя мураваныя сцены з пяццю вежамі. Непадалёк ад брамы месціўся вялікі палац Вітаўта. Над ім узвышалася галоўная вежа.

Знайдзіце згаданыя замкі на картасхеме «ВКЛ у канцы XV ст.» на 2-м форзацы.

У канцы XIV—XV ст. у культавай архітэктуры таксама замацаваўся гатычны стыль. Беларуская готыка належыць да паўночнаеўрапейскага варыянта гэтага стылю. Ёй уласціва

Спампавана з сайта www.aversev.by

▲ Замак Вітаўта ў Гародні. Рэканструкцыя

большая стрыманасць і суровасць. Шырэй выкарыстоўвалася цэгла, а не камень. Галоўнай асаблівасцю гатычных храмаў Беларусі былі трохвугольныя спічастыя фасады.

З даведачнай літаратуры высветліце, якія культавыя пабудовы існавалі ў вашай мясцовасці ў Познім сярэднявеччы. Да якіх канфесій яны належалі? Якая канфесія пераважала?

▶ Касцёл у в. Ішкальдзь Баранавіцкага раёна Брэсцкай вобласці. Сучасны выгляд

Спампавана з сайта www.aversev.by

Часам яны мелі пабеленыя нішы. Сцены ўмацоўваліся спецыяльнымі падпорамі — *контрфорсамі*. Гэта стварала ўражанне велічнасці і манументальнасці. Аркі і нішы ў беларускіх гатычных збудаваннях часам рабілі не стральчатымі, а скругленымі. Гэта надавала ім падабенства з раманскім стылем. Да нашых дзён захаваліся гатычныя касцёлы ў аграгарадку Уселюб Навагрудскага раёна Гродзенскай вобласці, в. Ішкальдзь Баранавіцкага раёна Брэсцкай вобласці і інш.

3. Жывапіс і скульптура. Далейшае развіццё атрымала ў канцы XIV—XV ст. выяўленчае мастацтва. Па-ранейшаму вялікае значэнне меў іканапіс. Ён развіваўся на аснове візантыйска-рускіх традыцый. Вялікае прызнанне атрымалі беларускія майстры фрэсак. Захаваліся іх роспісы ў шэрагу рэлігійных збудаванняў. Самымі вядомымі з'яўляюцца фрэскі замкавай капліцы ў Любліне пачатку XV ст. Сярод іх вылучаецца партрэт Ягайлы.

Візантыйскія традыцыі захоўваліся ў *кніжнай мініяцюры*. Аднак і тут яны адступалі пад націскам новых культурных павеваў. Характэрным у гэтым сэнсе з'яўляецца так званы **Радзівілаўскі летапіс**. Ён утрымлівае 617 каляровых мініяцюр.

◀ Еўхарыстыя. Фрэска ў замкавай капліцы ў Любліне

Спампавана з сайта www.aversev.by

▲ Пілат абмывае рукі. Фрэска з замкавай капліцы ў Любліне

На іх адлюстраваны бітвы, народныя паўстанні, праца і адпачынак, святы, побытавыя сцэнкі. Праз руска-візантыйскія каноны праступаюць і мясцовыя рэаліі XV ст.: рыцарскае ўзбраенне, гатычнае адзенне і мэбля, геральдыка.

У XV ст. пашырылася гатычная скульптура. Самым папулярным сюжэтам стала выява Дзевы Марыі з дзіцем на руках. Сустракаліся таксама вобразы святых. Для скульптур гэтага часу характэрна велічнасць. Яна падкрэслівалася манументальнасцю пастаў і ламанымі складкамі адзення.

Складзіце ў сшытку табліцу з двух слупкоў «Традыцыі ў мастацтве Беларусі Позняга сярэднявечча». У адным слупку прывядзіце прыклады мастацтва з візантыйскімі традыцыямі, у другім — з заходнееўрапейскімі.

Спампавана з сайта www.aversev.by

▲ Мініяцюра Радзівілаўскага летапісу

? *Знайдзіце на мініяцюры заходнееўрапейскія і візантыйска-старажытнарускія элементы.*

4. Літаратура. Аснову літаратуры XIV—XV стст. складалі рэлігійныя творы. Да іх належалі Біблія, богаслужбовыя кнігі, жыццяпісы святых, павучанні і інш. Яны перапісваліся пераважна манахамі ў манастырах на царкоўнаславянскай мове. У XV ст. з'явіліся і першыя пераклады рэлігійнай літаратуры на старабеларускую мову.

Некаторыя творы рэлігійнай тэматыкі ўтрымлівалі практычныя звесткі. Да іх належыць *паломніцкая літаратура*. У нечым яна была падобная да падарожных нататак. У XV ст. узнік жанр *панегірычнай літаратуры*. У ёй услаўляліся пэўныя асобы. Найбольш вядомым творам такога характару была *«Пахвала*

◀ Маці Божая. Гатычная скульптура з г. п. Рось Ваўкавыскага раёна Гродзенскай вобласці. Канец XV — пачатак XVI ст.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Вітаўту». У ёй вялікі князь літоўскі паказваецца як мудры і магутны ўладар.

Растлумачце паняцце «панегірык».

У гэты ж час ствараюцца выдатныя летапісныя творы. Сярод іх — *«Летапісец вялікіх князёў літоўскіх»* і *Беларуска-літоўскі летапіс*, у якіх паслядоўна адстойвалася палітыка вярхоўнай улады па ўмацаванні дзяржавы.

Перапісванне кніг было доўгай і цяжкай працай. Дазволіць сабе мець бібліятэку мог далёка не кожны. Найчасцей зборы кніг меліся пры цэрквах і манастырах. Аднак з канца XV ст. вядомы бібліятэкі феадалаў. У іх траплялiся кнігі не толькі духоўнага, але і свецкага характару.

! Разам з пашырэннем на беларускіх землях каталіцтва ў культуры хутка выявіліся заходнееўрапейскія рысы. Асноўным стылем у архітэктуры і мастацтве зрабілася готыка. Аснову літаратуры складалі рэлігійныя творы, аднак сталі карыстацца папулярнасцю і кнігі свецкага характару.

?

1. Якія стылі панавалі ў мастацтве і архітэктуры ВКЛ?
2. Што было характэрна для гатычнага стылю? У чым ён праяўляўся?
3. Што было ўласціва абарончаму дойлідству ВКЛ? Прывядзіце прыклады.
4. Якія змены адбыліся ў культавай архітэктуры ВКЛ?
5. Як развівалася выяўленчае мастацтва ВКЛ у канцы XIV—XV ст.?
6. Што ўяўляла сабой літаратура ВКЛ Позняга сярэднявечча?

7*. Вызначце, што з культурных дасягненняў беларускіх зямель Позняга сярэднявечча было спадчынай папярэдняга перыяду, а што — новай з'явай.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Абагульненне да II раздзела

Вы скончылі вывучэнне гісторыі Беларусі канца XIV—XV ст. У гэты час Вялікае Княства Літоўскае, у склад якога ўваходзілі беларускія землі, стала адной з наймагутнейшых дзяржаў Еўропы. Яно ўключала беларускія, літоўскія, большасць украінскіх, частку рускіх і польскіх зямель. Тэрыторыя гэтай дзяржавы распасціралася ад Балтыйскага да Чорнага мора. Яе ўплыў адчувалі многія суседнія краіны і народы.

Грунвальдская бітва 1410 г. паклала канец двухсотгадовай барацьбе з крыжацкай агрэсіяй. Быў разгромлены найбольш небяспечны і магутны вораг. Дасягнуць перамогі ўдалося дзякуючы палітычнаму саюзу з суседняй Польшчай. Крэўская унія 1385 г. аб'яднала сілы ВКЛ і Польшчы супраць Тэўтонскага ордэна. Адначасова яна спыніла палітычную ізаляцыю беларуска-літоўскай дзяржавы ў Еўропе. Хрышчэнне язычніцкай Літвы абумовіла ўваходжанне ВКЛ у супольнасць еўрапейскіх краін. Гэту дзяржаву сталі не толькі баяцца, але і паважаць. Наладзіліся сталыя палітычныя, эканамічныя і культурныя кантакты з заходнімі суседзямі. Гэта спрыяла эканамічнаму і культурнаму ўздыму беларускіх зямель.

Значныя зрухі адбываліся ў сацыяльна-палітычнай сферы. Беларускія землі ўсё цясней уключаліся ў палітычную структуру дзяржавы. З сярэдзіны XV ст. улада вялікіх князёў паступова пачала слабнуць. Пазіцыі шляхты, наадварот, умацаваліся. Гэта прывяло да пачатку фарміравання ў ВКЛ шляхецкай дэмакратыі.

Аднак Крэўская унія мела і непажаданыя наступствы. Паводле яе ўмоў прывілеяванай канфесіяй у ВКЛ зрабілася каталіцтва. Праваслаўнае насельніцтва беларускіх зямель апынулася ў нераўнапраўным становішчы. Гэта прывяло да ўнутранай барацьбы, якая аслабляла дзяржаву. Урэшце праваслаўныя атрымалі такія ж правы, як і католікі. Аднак да таго часу ВКЛ страціла статус вядучага цэнтра збірання праваслаўных зямель Русі.

Няпроста складваліся адносіны з Польшчай. Былая саюзніца ВКЛ пачала прэтэндаваць на падпарадкаванне сабе беларуска-літоўскай дзяржавы. Барацьба з прэтэнзіямі Польшчы, якія ўвесь

Спампавана з сайта www.aversev.by

час узрасталі, зрабілася адным з галоўных напрамкаў палітыкі Вялікага Княства. У рэшце рэшт утварылася новая дзяржава — Рэч Паспалітая. Але гэта ўжо зусім іншая гісторыя, якую вы будзеце вывучаць у наступным годзе.

Заданне 1. Узгадайце, якія важныя падзеі адбыліся ў гісторыі Вялікага Княства Літоўскага ў прыведзеныя гады: 1399, 1410, 1413, 1430, 1435, 1447, 1468.

Заданне 2. Знайдзіце на картасхемах на форзацах, с. 72, 76, 82, 83, 93 вучэбнага дапаможніка або на с. 7, 8, 9, 10 атласа:

а) месцы бітваў на рацэ Ворскла, каля Грунвальда, каля Вількаміра;

б) тэрыторыю, якую атрымала ВКЛ згодна з умовамі Торуньскага міру 1411 г.;

в) межы Вялікага Княства Літоўскага ў канцы ўладарання Вітаўта;

г) усходнюю мяжу Вялікага Княства Літоўскага, якая ўсталявалася ў 1449 г.;

д) суседзяў Вялікага Княства Літоўскага ў канцы XV ст.

Заданне 3. Вызначце прыкладныя назвы тэмаў, да якіх маюць дачыненне наступныя гістарычныя паняцці:

а) рада (Паны-Рада), ваяводы, ваяводствы, сойм;

б) пагоня, паспалітае рушэнне, харугва;

в) саслоўе, паны, шляхта, мяшчане;

г) чынш, паншчына, прыгон, Судзебнік;

д) торг, мястэчка, цэхі;

е) магдэбургскае права, магістрат, войт, бурмістры, ратуша.

Заданне 4. Складзіце ў вуснай форме кароткія паведамленні з выкарыстаннем паняццяў, якія даюцца ў дужках:

а) «Няздзейсненая каранацыя Вітаўта» (каралеўская карона, польскі кароль, германскі імператар, польскія паны, еўрапейскія манархі);

б) «Аблога Мальбарка ў 1410 г.» (крыжакі, польска-літоўскае войска, прускія гарады і замкі, аблога, мірнае пагадненне);

Спампавана з сайта www.aversev.by

в) «Пасяджэнне Паноў-Рады» (вялікі князь, буйны́я феадалы, каталіцкія біскупы, вышэйшыя службовыя асобы, абмеркаванне праблемы, спрэчкі, вынясенне рашэння);

г) «Скліканне паспалітага рушэння» (феадалы, абавязак службы, заклік вялікага князя, коннікі, харугва).

Заданне 5. Растлумачце лагічныя ланцужкі:

перамога ВКЛ у «Вялікай вайне» → умацаванне незалежнасці ВКЛ;

хрышчэнне язычніцкай Літвы → эканамічны і культурны ўздым беларускіх зямель;

заключэнне Крэўскай уніі → узмацненне ўнутранай барацьбы ў ВКЛ;

узрастанне попыту на сельскагаспадарчыя прадукты на Захадзе → узнікненне новых гарадоў у ВКЛ.

Заданне 6. Адкажыце, як звязаны з гісторыяй Беларусі канца XIV—XV ст. наступныя асобы:

Ягайла, Вітаўт, Эдзігей, Ульрых фон Юнгінген, Свідрыгайла, Жыгімонт Кейстутавіч, Казімір Ягайлавіч, Тахтамыш.

Заданне 7. Раскажыце аб наступных гістарычных падзеях і з'явах:

а) паражэнне Вітаўта ў бітве на рацэ Ворскла;

б) заключэнне Торуньскага міру;

в) Вількамірская бітва;

г) сялянскія павіннасці;

д) гандаль на торгу ў гарадах ВКЛ;

е) кіраванне ў гарадах з магдэбургскім правам.

Заданне 8. Падлічыце, колькі гадоў прайшло:

а) ад Крэўскай да Гарадзельскай уніі;

б) паміж бітвамі на рацэ Ворскла і каля Грунвальда;

в) ад пачатку да канца Грамадзянскай вайны ў ВКЛ;

г) ад выдання прывілея Казіміра Ягайлавіча да прыняцця Судзебніка Казіміра.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Заданне 9. Вызначце наступствы:
а) Грунвальдскай бітвы;
б) Гарадзельскай уніі;
в) узмацнення заходніх уплываў у канцы XV ст.;
г) стварэння Віленскага біскупства.

Заданне 10. Параўнайце становішча розных саслоўяў у ВКЛ і зрабіце выснову.

Саслоўе	Правы	Абавязкі
Феадалы		
Мяшчане		
Сяляне		

Спампавана з сайта www.aversev.by

Раім наведаць

Для замацавання сваіх ведаў рэкамендуем наведаць з настаўнікам ці бацькамі:

- Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь;
- Гродзенскі гісторыка-археалагічны музей (Стары Замак);
- Гродзенскі дзяржаўны музей гісторыі рэлігіі;
- турыстычны маршрут «Палацы і замкі Гродзеншчыны»;
- турыстычны маршрут «Дарогамі Крывіі»;
- Лідскі замак;
- Музейны комплекс старажытных народных рамёстваў і тэхналогій «Дудуткі» ў в. Пціч Пухавіцкага раёна.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Слоўнік гістарычных паняццяў

Арбале́т — кідальная халодная зброя ў выглядзе лука з прыкладам.

Артыле́рыя — зброя, што выкарыстоўваецца падчас вайны для кідання разнастайных снарадаў на вялікія адлегласці.

Аўкшта́йція — гістарычная вобласць, якая ўключала землі на паўднёвым усходзе сучаснай Літвы.

Белару́ска-літо́ўскі ле́тапіс — агульнадзяржаўны летапісны звод ВКЛ, які апісвае гістарычныя падзеі з IX да сярэдзіны XV ст.

Бурмі́стр — кіраўнік рады горада ў ВКЛ.

Ваяво́да — у XIV — XV стст. намеснік вялікага князя з судова-адміністрацыйнымі функцыямі, з XV ст. член Паноў-Рады і намеснік вялікага князя літоўскага ў ваяводстве, дзе быў ваенным і грамадзянскім кіраўніком.

Ваяво́дства — адміністрацыйная адзінка ў Вялікім Княстве Літоўскім. Узначальвалася ваяводам, які падпарадкоўваўся непасрэдна князю.

Ві́ленскае бі́скупства — першае ў ВКЛ біскупства, заснаванае ў 1387 г.

Вітра́ж — твор мастацтва з каляровага шкла, разлічаны на скразное асвятленне. Найчасцей прызначаны для аконнага праёма ў архітэктурным збудаванні.

Войт — прызначаны князем кіраўнік органа гарадской улады (лавы) у ВКЛ.

Во́ласць — 1) зямельныя валоданні, якія належалі адной асобе ў ВКЛ; 2) адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка ў ВКЛ, населеная сялянамі-даннікамі.

Во́страўскае пагадне́нне — дагавор 1392 г. паміж каралём польскім і вялікім князем літоўскім Ягайлам і гарадзенскім князем Вітаўтам. Згодна з дамовай Вітаўт абвяшчаўся вялікім князем літоўскім, але падпарадкоўваўся польскаму каралю.

Во́тчына — зямельнае ўладанне, якое перадавалася ў спадчыну.

Вялі́кае Кня́ства Літо́ўскае (ВКЛ) — еўрапейская дзяржава, якая існавала з сярэдзіны XIII да канца XVIII ст.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Вялі́кі князь (гаспада́р) — кіраўнік дзяржавы, вышэйшы княжацкі тытул у ВКЛ. Выбіраўся феадаламі, звычайна з сыноў або блізкіх родзічаў папярэдняга вялікага князя.

Гарма́та — аднаствольная палявая зброя, пастаўленая на колы, што перасоўвалася пры дапамозе цяглавых жывёл.

Гаспада́рская ра́да — дарадчы орган ВКЛ, які дзейнічаў пры вялікім князю.

Гуса́ры — лёгкая кавалерыя ў войску ВКЛ. Выкарыстоўваліся для праломлівання варожага шыхту. Ад гусараў патрабавалася дасканалае валоданне кап'ём і асабліва майстэрства верхавой язды.

Да́ннік — селянін, асноўнай павіннасцю якога была даніна, што выплачвалася прадуктамі.

Дым — сялянская гаспадарка ў ВКЛ у XIV—XVIII стст., якая складалася з хаты, гаспадарчых пабудоў, розных сельскагаспадарчых угоддзяў, рабочай і прадукцыйнай жывёлы, гаспадарчага інвентару.

Жамо́йць — гістарычная вобласць, якая знаходзіцца на паўночным захадзе сучаснай Літвы.

Зямля́ — значнае па плошчы ўдзельнае княства.

І́канапіс — від жывапісу, прызначаны для стварэння святых выяў — абразоў.

Ініцыя́л — у кнігах асабліва аформленая вялікая літара. У рукапісных выданнях у ім спалучаліся элементы арнаменту з выявамі дзівосных фантастычных істот.

Кага́л — яўрэйская абшчына.

Кап'ё — дробны атрад, што складаўся з аднаго капійніка, а таксама некалькіх лягчэйшых стральцоў. Звычайна суадносіны капійніка і стральцоў складалі 1:2, 1:3. Сустракаліся атрады з адных капійнікаў ці нават выключна са стральцоў.

Капі́йнік — цяжкаўзброены рыцар, забяспечаны дрэўкавай зброяй (кап'ём) і спецыялізаваны выключна ў рукапашным баі.

Каро́ль — кіраўнік дзяржавы, чыя ўлада перадавалася найчасцей у спадчыну.

Карчма́ — дом, дзе вандроўнік мог падсілкавацца і пераначаваць. Корчмы ставіліся на гандлёвых плошчах гарадоў, мястэчак, на гандлёвых шляхах, каля рачных пераправ і прыстаняў і да т. п.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Кастэ́ль — чатырохвугольны ў плане ўмацаваны замак з мураванымі сценамі.

Каталі́цтва — адзін з галоўных кірункаў у хрысціянстве (разам з праваслаўем і пратэстанцтвам).

Кля́штар — каталіцкі манастыр.

Кні́жная мініяцю́ра — малюнкі ў кнігах, а таксама іншыя элементы афармлення выданняў: застаўкі, ініцыялы і да т. п.

Контрфо́рс — архітэктурная дэталь для падтрымкі сцен.

Корд — кароткі меч, завостраны з аднаго боку.

Ла́ва — гарадскі судовы орган у ВКЛ, які разглядаў крымінальныя справы. Узначальвалася войтам. Гарадская рада і лава сумесна ўтваралі магістрат.

Ла́ўрышаўскае ева́нгелле — беларускі рукапісны помнік першай паловы XIV ст.

«Летапі́сец вялі́кіх князёў літо́ўскіх» — летапісны твор XIV—XV стст., у якім апісваюцца падзеі з дня смерці князя Гедзіміна (1341) і да канца XIV ст.

Літва́ — адна з зямель Прыбалтыкі, якая разам з беларускімі землямі ўваходзіла ў склад Вялікага Княства Літоўскага; у часы ВКЛ — акрамя тэрыторыі сучаснай Літвы землі на захадзе і ў цэнтры Беларусі.

Магдэбу́ргскае пра́ва — права гарадоў на самакіраванне.

Магістра́т — выбарны адміністрацыйны і судовы орган гарадскога самакіравання ў гарадах, якія атрымалі магдэбургскае права. У ВКЛ уводзіліся з канца XIV—XV ст.

Мана́рхія — форма кіравання, пры якой улада належыць аднаасобнаму валадару і перадаецца ў спадчыну.

Манасты́р — рэлігійнае аб'яднанне манахаў ці манашак, а таксама комплекс будынкаў, які належыць гэтаму аб'яднанню.

Мсці́жскае ева́нгелле — беларускі рукапісны помнік XIV ст.

Мястэ́чка — невялікае пасяленне гарадскога тыпу. У ВКЛ мястэчкі ўзніклі ў XV ст.

Мяшча́не — карэнныя жыхары гарадоў, якія не былі залежныя ад феадалаў.

Надзе́л — зямля, якая апрацоўвалася сялянамі і была замацавана ў іх карыстанні.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Намéснік — прадстаўнік вялікага князя, які надзяляўся адміністрацыйна-гаспадарчай, фінансавай, судовай уладай на тэрыторыі былых самастойных княстваў.

Нарóднасць — устойлівая супольнасць людзей, заснаваная на агульнасці мовы, тэрыторыі размяшчэння, гаспадарчага і культурнага жыцця.

Пагóня — ваенная павіннасць у ВКЛ: усеагульнае народнае апалчэнне, якое збіралася для разгрому і праследавання ворага.

Палóмніцкая літаратýра — літаратурныя творы, у якіх апісваюцца падарожжы ў святыя мясціны.

Панегірычная літаратýра — літаратурныя творы хвалебнага зместу.

Пáнцырныя баяры — групы феадальна залежных людзей, якія неслі ваенную службу ў Вялікім Княстве Літоўскім і жылі ў вялікакняжацкіх уладаннях. Былі абавязаны несці службу на кані і ў цяжкім («панцырным») узбраенні. Паходзілі са збяднелых баяр і сялян. Існавалі да канца XVI ст.

Пáншчына — павіннасць, якую адпрацоўвалі прыгонныя на карысць землеўладальніка за карыстанне зямлёй. Звычайна ўяўляла сабой бясплатную абавязковую сельскагаспадарчую працу.

Панóві — у XV ст. буйнóія феадалы ВКЛ, якія маглі займаць высокія дзяржаўныя пасады.

Парáфія — арганізацыйная адзінка ў каталіцкай царкве, якая аб'ядноўвае вернікаў пэўнай тэрыторыі. Цэнтрам яе з'яўляецца парафіяльны храм.

Паспалíтае рушэ́нне — шляхецкае апалчэнне ў ВКЛ, у якое землеўласнік мусіў выставіць пэўную колькасць воінаў.

«Пахвалá Вíтаўту» — помнік беларускай літаратуры XV ст., адзін з першых твораў беларускай панегірычнай прозы.

Праваслáўе — адзін з галоўных кірункаў у хрысціянстве (разам з каталіцтвам і пратэстантызмам).

Прывілéй — заканадаўчы акт ВКЛ, якім вялікія князі давалі ці пацвярджалі асаблівыя правы феадалаў або іншых груп насельніцтва.

Прыгóн — форма феадальнай залежнасці сялян: замацаванне іх на зямлі і падпарадкаванне ўладзе феадала.

«Прыслухáючыя» (сумéжныя) зéмлі — тэрыторыі на ўскрайках ВКЛ.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Ра́да — орган гарадскога самакіравання ў ВКЛ, які складаўся з выбраных радцаў. Узначальвалася бурмістрам.

Ра́да ВКЛ (Паны́-Ра́да) — вышэйшы орган дзяржаўнай улады ў ВКЛ у XV — першай палове XVI ст., у які ўваходзілі вышэйшыя службовыя асобы дзяржавы, каталіцкія біскупы, буйны́я феадалы. Сфарміравалася на аснове дарадчага органа пры вялікім князю. Пастаянна дзейнічала як выканаўча-распарадчы, заканадаўчы, кантрольны і судовы орган.

Радзіві́лаўскі ле́тапіс — летапісны помнік XV ст. Найбольшую цікавасць уяўляюць высокамастацкія мініяцюры, якімі аздоблены Радзівілаўскі спіс.

Ра́туша — будынак, у якім размяшчаліся органы гарадскога самакіравання; сядзіба рады.

Русь — у ВКЛ беларускія, украінскія і рускія землі, далучаныя ў XIV—XV стст.

Ручні́ца — ранняя еўрапейская ручная гладкаствольная агнястрэльная зброя. Зараджалася праз дула. З'явілася ў 2-й палове XIV ст.

Са́лінскае пагадне́нне — дагавор, заключаны паміж Вітаўтам і Тэўтонскім ордэнам у 1398 г. Прадугледжваў перадачу ордэну часткі Жамойці.

Саслу́ўе — сацыяльная група са спадчыннымі правамі і абавязкамі.

Се́льская абшчы́на — форма арганізацыі жыцця сялян. Прыйшла на змену родавай абшчыне. У межах сельскай абшчыны рэгуляваліся адносіны паміж яе членамі і з феадалам, размяркоўваліся павіннасці.

Сойм — саслоўна-прадстаўнічы орган у ВКЛ у XV — першай палове XVI ст., на які першапачаткова запрашалася ўся шляхта.

Старо́ста — службовая асоба, прадстаўнік княжацкай адміністрацыі.

Судзе́бнік Казіме́ра — зборнік законаў, выдадзены ў 1468 г. у ВКЛ.

Сяло́ — буйное сельскае пасяленне.

Та́бар — група цыганскіх сямей, якая вяла качавы лад жыцця.

Торг — тое, што і рынак: месца гандлю або гандлёвая плошча, а таксама кірмаш.

Удзе́л — княства, якое ўтварылася ў выніку драблення і распаду Старажытнай Русі.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Ўні́я — аб’яднанне, саюз дзяржаў.

Феада́л — землеўладальнік, які за права валодаць зямлёй служыў асобе, ад якой атрымаў гэту зямлю.

Харўгва — 1) назва сцяга ў войску ВКЛ; 2) асноўная адзінка шляхецкай кавалерыі.

Ха́тнія про́мыслы — вытворчасць разнастайных прадметаў пераважна для ўласнага карыстання, а не на продаж. Уключалі такія заняткі, як прадзенне, шыццё адзення, пляценне лапцяў, віццё вяровак, выраб простай мэблі і інш.

Цэх — аб’яднанне гарадскіх рамеснікаў адной ці некалькіх блізкіх прафесій дзеля наладжвання збыту сваёй прадукцыі.

Ця́глы селяні́н — селянін, асноўнай павіннасцю якога была паншчына.

Чынш — даніна, якая выплачвалася грашыма.

Чы́ншавы селяні́н — селянін, асноўнай павіннасцю якога быў чынш (грашовы аброк).

Шля́хта — прывілеяванае саслоўе ў ВКЛ. Шляхецтва надавалася каралём, соймам або гетманам на полі бою. Прадстаўнікі шляхты не плацілі падаткаў, іх абавязкам быў удзел у войнах.

Шматэтні́чная дзяржа́ва — дзяржава, на тэрыторыі якой пражываюць розныя этнасы.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Асноўныя даты па гісторыі Беларусі сярэдзіны XIII—XV ст.

1253—1263 гг.	Кіраванне Міндоўга ў Вялікім Княстве Літоўскім
1316—1341 гг.	Княжанне Гедзіміна
1323 г.	Перанос сталіцы ВКЛ у Вільню
1345—1377 гг.	Княжанне Альгерда
1362 г.	Бітва на рацэ Сіняя Вада
1377—1392 гг.	Княжанне Ягайлы
14 жніўня 1385 г.	Крэўская унія
1386—1434 гг.	Караляванне Ягайлы ў Польшчы
1387 г.	Хрышчэнне літоўцаў Ягайлам. Стварэнне Віленскага біскупства. Атрыманне магдэбургскага права першым з гарадоў ВКЛ — Вільняй
1390 г.	Атрыманне г. Берасцем магдэбургскага права
1392 г.	Востраўскае пагадненне
1392—1430 гг.	Княжанне Вітаўта
1398 г.	Салінскае пагадненне
1399 г.	Бітва на рацэ Ворскла
1409—1411 гг.	«Вялікая вайна»
15 ліпеня 1410 г.	Грунвальдская бітва

Спампавана з сайта www.aversev.by

1413 г.	Гарадзельская унія
1430—1432 гг.	Княжанне Свідрыгайлы
1432—1439 гг.	Грамадзянская вайна ў ВКЛ
1 верасня 1435 г.	Бітва пад Вількамірам
1432—1440 гг.	Княжанне Жыгімонта Кейстутавіча
1440—1492 гг.	Княжанне Казіміра
1468 г.	Стварэнне Судзебніка Казіміра

Спампавана з сайта www.aversev.by

Раім пачытаць

Беларускія летапісы і хронікі. Мінск, 1997.
Бохан Ю. Зброя Вялікага Княства Літоўскага, 1385—1576. Мінск, 2003.
Бохан Ю., Скеп'ян А. Побыт феадалаў Вялікага Княства Літоўскага ў XV — сярэдзіне XVII стагоддзя. Мінск, 2011.
Бутрамееў У. Вялікія і славутыя людзі зямлі Беларускай. Мінск, 2002.
Бутэвіч А. Званы Нямігі. Мінск, 2002. (Сем цудаў Беларусі).
Бутэвіч А. У гасцях у вечнасці. Мінск, 2001.
Дубянецкі Э. С. Таямніцы народнай душы: кн. для вучняў. Мінск, 1995.
Из тьмы веков светлеющие лики. Минск, 1994.
Іпатава В. М. Альгердава дзіда. Мінск, 2002.
Ипатова О. Вещун Гедимина. Минск, 2005.
Караткевіч У. Зямля пад белымі крыламі. Мінск, 1992.
Краўцэвіч А. К. Вялікі князь Вітаўт. Мінск, 1998.
Краўцэвіч А. Рыцары і дойліды Гародні. Гародня; Wrocław, 2009.
Краўцэвіч А. К. Тэўтонскі ордэн. Мінск, 1993.
Нам засталася спадчына. Мінск, 1996.
Праз смугу стагоддзяў / уклад. М. Багадзяж. Мінск, 1993.
Рябцевич В. Н. О чем рассказывают монеты. Минск, 1978.
Тарасаў К. Беларусь: гістарычнае падарожжа для дзяцей. Мінск, 2000.
Тарасаў К. Памяць пра легенды. Постаці беларускай мінуўшчыны. Мінск, 1990.
Чарняўскі М. Дзесяць бітваў. Вільня, 2004.
Чаропка В. Імя ў летапісе. Мінск, 2003.

Спампавана з сайта www.aversev.by

Змест

Звесткі пра вучэбны дапаможнік 3

РАЗДЗЕЛ І. БЕЛАРУСКІЯ ЗЕМЛІ Ў ПЕРЫЯД УЗНІКНЕННЯ І ЎМАЦАВАННЯ ВКЛ (СЯРЭДЗІНА XIII — КАНЕЦ XIV ст.)

§ 1. Утварэнне Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ) 7
§ 2. Умацаванне велікакняжацкай улады. Барацьба з крыжакамі 14
§ 3. Княжанне Ягайлы. Крэўская унія і яе значэнне 25
§ 4. Дзяржаўны лад ВКЛ 33
§ 5. Гаспадарчае развіццё і культура 40
§ 6. Насельніцтва і рэлігіі ў ВКЛ 50
Абагульненне да I раздзела 57

РАЗДЗЕЛ II. БЕЛАРУСКІЯ ЗЕМЛІ Ў СКЛАДЗЕ ВКЛ У КАНЦЫ XIV—XV ст.

§ 7. Княжанне Вітаўта 63
§ 8. «Вялікая вайна» і Грунвальдская бітва 70
§ 9. Грамадзянская вайна 1432—1439 гг. Змены ў дзяржаўным ладзе 80
§ 10. Войска і ваенная справа. Знешняя палітыка ВКЛ у другой палове XV ст. 88
§ 11. Развіццё феадальнага грамадства 98
§ 12. Развіццё гарадоў 106
§ 13. Этнічнае развіццё беларускіх зямель. Царква і рэлігія 116
§ 14. Культура беларускіх зямель у канцы XIV—XV ст. 123
Абагульненне да II раздзела 132

Раім наведаць 136
Слоўнік гістарычных паняццяў 137
Асноўныя даты па гісторыі Беларусі сярэдзіны XIII—XV ст. 143
Раім пачытаць 145

Спампавана з сайта www.aversev.by

(Назва ўстановы агульнай сярэдняй адукацыі)

Вучэбны год	Імя і прозвішча навучэнца	Клас	Стан вучэбнага дапаможніка пры атрыманні	Адзнака навучэнцу за карыстанне вучэбным дапаможнікам
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				

Спампавана з сайта www.aversev.by

Вучэбнае выданне

Бохан Юрый Мікалаевіч
Цемушаў Сцяпан Мікалаевіч

ГІСТОРЫЯ Бе ЛАРУСІ СА СТАРАЖЫТНЫХ ЧАСОЎ ДА КАНЦА XV ст.

Вучэбны дапаможнік для 6 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай мовай навучання

У дзвюх частках

Частка 2

Галоўны рэдактар *Н. Г. Шчарбакова*
Рэдактар *Н. Б. Кучмель*
Дызайн вокладкі *Л. І. Мелава*
Картасхемы *В. М. Цемушава*, *С. М. Цемушава*
Тэхнічнае рэдагаванне *І. П. Грышынай*
Камп'ютарная вёрстка *І. П. Грышынай, А. У. Смалюк*
Карэктары *Т. М. Булатава, А. Ф. Каравай*

Падпісана ў друк 03.11.2016. Фармат 70×90 $^{1}/_{16}$. Папера афсетная № 1.
Друк афсетны. Ум. друк. арк. 10,82+0,29 форз. Ул.-выд. арк. 5,60+0,40 форз. Тыраж 20 800 экз. Заказ .

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецкі цэнтр Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных
выданняў № 1/159 ад 27.01.2014. Вул. Чырвонаармейская, 6, 220030, Мінск.

Адкрытае акцыянернае таварыства «Паліграфкамбінат імя Я. Коласа». Пасведчанне аб дзяржаўнай
рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/3 ад 04.10.2013.
Вул. Каржанеўскага, 20, 220024, Мінск.

Спампавана з сайта www.aversev.by